

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

На правах рукопису

КРАВЧЕНКО НАТАЛІЯ СТАНІСЛАВІВНА

УДК 343.12

**СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник:

Письменний Дмитро Петрович,
кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Київ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	16
1.1. Стан наукових досліджень поняття та змісту цивільного позову в кримінальному провадженні.....	16
1.2. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.....	48
1.3. Роль суду в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні.....	64
1.4. Реалізація сторонами кримінального провадження засади змагальності при доказуванні цивільного позову.....	81
Висновки до Розділу 1.....	92
РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗІ СТОРОНИ ОБВИНУВАННЯ.....	94
2.1. Доказування цивільного позову в діяльності прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування.....	94
2.2. Доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю потерпілого, цивільного позивача.....	115
2.3. Участь представника потерпілого і цивільного позивача та/або їх законних представників в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні.....	139
Висновки до Розділу 2.....	151

РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗІ СТОРОНИ ЗАХИСТУ.....153

3.1. Участь підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні.....153

3.2. Цивільний відповідач і його участь в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні.....166

3.3. Участь представника цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні.....178

Висновки до Розділу 3.....188

ВИСНОВКИ.....190

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....197

ДОДАТКИ.....230

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСУ	Верховний Суд України
Декларація	Загальна декларація прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄРСР	Єдиний реєстр судових рішень
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012 р.
КПК України 1960 р.	Кримінально-процесуальний кодекс України від 1960 р.
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ППВСУ	Постанова Пленуму Верховного Суду
РЄ	Рада Європи
СК України	Сімейний кодекс України
ЦК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Актуальність теми. Правовою основою захисту прав потерпілих у кримінальному судочинстві України є Конституція України, яка проголошує людину найвищою соціальною цінністю, а її права та свободи, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3). Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначив своїм завданням охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, яке завжди виступатиме одним з елементів показника загального стану дотримання державою конституційного положення, закріпленого в ст. 3 Основного Закону. Зокрема, ст. 128 КПК України передбачає можливість пред'явлення цивільного позову до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Аналіз слідчої і судової практики засвідчує, що потерпілі не завжди мають можливість отримати відшкодування шкоди, яка заподіяна їм внаслідок кримінального правопорушення, тому постає необхідність у вдосконаленні процесуального механізму її відшкодування. Варто навести статистичні дані щодо кількості постановлених вироків судами першої інстанції України при розгляді кримінальних правопорушень, в яких було заявлено цивільний позов, протягом 2013 року – першого півріччя 2016 року: всього – 41,4 тис., з них – позови задоволено повністю лише у 23,8 тис. Водночас розмір шкоди, яка заподіяна кримінальними правопорушеннями особі, суспільству та державі, зростає щороку. За даними офіційної статистики Генеральної прокуратури України, лише у 2015 р. державі та територіальним громадам заподіяно шкоду на суму понад 4,3 млн грн, а відшкодовано лише 494 тис. грн збитків (у 2014 р., при встановленій сумі матеріальних збитків понад 1,1 млн грн, відшкодовано – 537,1 тис. грн).

Серед чинників такого незадовільного стану можна назвати відсутність Закону України «Про відшкодування за рахунок держави шкоди фізичним особам, які потерпіли від кримінального правопорушення», який би встановлював підстави, умови, порядок визначення розмірів та інші питання механізму забезпечення відшкодування шкоди.

У зв'язку із зазначеними обставинами постає нагальна потреба у розробленні ефективного механізму забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відповідно до завдань, які визначені в ст. 2 КПК України.

Окремі проблеми реалізації прав потерпілого в кримінальному судочинстві, у тому числі й права на відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, розглядалися багатьма науковцями, зокрема, С. А. Альпертом, В. П. Бож'євим, А. М. Бойком, Б. Л. Вашук, М. І. Гошовським, М. В. Гузелою, Х. Р. Кахнич, Я. О. Клименком, О. В. Крикуновим, О. П. Кучинською, А. Г. Мазаловим, В. Т. Нором, Д. П. Письменним, В. Я. Понаріним, О. Ю. Хабло, В. М. Савицьким, Ю. В. Циганюк, Л. І. Шаповаловою.

У різні часи до розгляду і наукового аналізу проблем доказування звертались Ю. П. Аленін, В. І. Бояров, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко, С. В. Давиденко, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, Є. Д. Лук'янчиков, М. М. Михеєнко, Н. М. Обрізан, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, О. В. Рибалка, Р. Ю. Савонюк, С. В. Слінько, С. М. Стахівський, Л. Д. Удалова, О. Ю. Татаров, В. М. Тertiшник, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

В умовах реалізації положень КПК України (2012 р.) проблематиці цивільного позову в кримінальному судочинстві присвячено окремі дисертаційні роботи: О. Р. Мала «Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні» (2014 р.); І. А. Воробйова «Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні» (2016 р.), проте у

відповідних працях відсутній єдиний підхід щодо визначення суб'єктів доказування цивільного позову, їх диференціації, обсягу повноважень, особливостей засвідчення юридично значущих обставин у кримінальному провадженні тощо.

У зв'язку із зазначеними обставинами постає необхідність комплексного дослідження діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження та визначило основні його напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується, зокрема, зі Стратегією національної безпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, ґрунтується на положеннях Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального процесуального кодексу України (наказ МВС України від 08 серпня 2012 р. № 685), відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., схваленим Вченою радою Національної академії внутрішніх (протокол від 29 жовтня 2013 р. № 28). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 24 грудня 2013 р. (протокол № 32) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1212, 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є розкриття та аналіз сутності процесуальної діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, а також надання обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування стосовно відшкодування шкоди потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено такі задачі:

- охарактеризувати стан наукових досліджень проблем відшкодування шкоди шляхом заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні, запропонувати ознаки цивільного позову та виокремити елементи предмета його доказування;

- надати диференціацію суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні;

- установити роль суду в діяльності з доказування цивільного позову в кримінальному провадженні;

- розглянути засаду змагальності в діяльності сторін у кримінальному провадженні з підтримання та заперечення заявленого цивільного позову;

- обґрунтувати правові основи діяльності прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування щодо доказування цивільного позову в кримінальному провадженні;

- розкрити сутність доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю потерпілого, цивільного позивача;

- з'ясувати роль представника потерпілого і цивільного позивача та/або їх законних представників у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні;

- визначити права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника в кримінальному провадженні щодо доказування цивільного позову;

- висвітлити діяльність цивільного відповідача у кримінальному провадженні щодо доказування (заперечення) цивільного позову;

- окреслити участь представника цивільного відповідача у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні;

- сформулювати, з урахуванням міжнародного досвіду, науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства у контексті досліджуваних питань.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні правовідносини, які виникають, змінюються і припиняються у процесі доказування суб'єктами кримінального провадження цивільного позову.

Предмет дослідження – суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є *діалектичний метод*, який сприяв розумінню об'єкта, предмета, мети і задач дослідження в контексті взаємообумовленості здобутків науки та потреб практики. *Метод правового моделювання* застосовувався при конструюванні оптимальних моделей: предмету доказування цивільного позову в кримінальному провадженні; правового статусу потерпілого, цивільного позивача та їх представників, законних представників, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, цивільного відповідача та його представника (підрозділи 1.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Історико-правовий метод* використовувався з метою аналізу розвитку знань щодо інституту цивільного позову у кримінальному провадженні як в Україні, так і в інших країнах (підрозділ 1.1). *Порівняльно-правовий метод* покладено в основу аналізу та порівняння міжнародного досвіду з національним законодавством щодо діяльності суб'єктів кримінального провадження у доказуванні цивільного позову (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3). *Метод функціонального аналізу* дав змогу розглянути особливості повноважень прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування та суду в доказуванні предмета цивільного позову в кримінальному провадженні (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1). *Системно-структурний метод* сприяв виявленню прогалин і колізій у чинному кримінальному процесуальному законодавстві та формулюванню пропозицій щодо удосконалення чинних правових норм (підрозділи 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Соціологічні методи* (анкетування, опитування тощо) застосовувалися при вивченні слідчої, прокурорської та судової практики щодо особливостей участі слідчого, прокурора та суду в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1). *Статистичний метод* вживався при

опрацюванні результатів анкетування та опитування слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів, а також при узагальненні матеріалів вивчених судових рішень у кримінальних провадженнях (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять: статистичні дані, опубліковані на офіційному сайті Генеральної прокуратури України за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.; результати вивчення судових рішень, якими задоволені цивільні позови та які розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.; матеріали практики Європейського суду з прав людини за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.; дані, отримані під час аналізу й узагальнення матеріалів 283 кримінальних проваджень із заявленими цивільними позовами; зведені дані опитувань 194 суддів, 118 прокурорів, 373 слідчих органів внутрішніх справ (Національної поліції) та 77 адвокатів з Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Одеської, Харківської, Херсонської, Чернігівської областей та міста Києва.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних монографічних досліджень кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, здійсненим в умовах реалізації норм КПК України. У результаті проведеної роботи сформульовано та обґрунтовано низку нових положень, висновків і пропозицій щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, зокрема:

уперше:

- запропоновано ознаки цивільного позову в кримінальному провадженні:

- 1) має приватний характер – письмова вимога фізичної або юридичної особи, її представника (законного представника);
- 2) має публічний характер – письмова вимога прокурора в інтересах держави та громадян, у передбачених кримінальним процесуальним законодавством випадках;
- 3) пред'являється конкретній особі: підозрюваному, обвинуваченому або особі (фізичній чи

юридичній), яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; 4) має на меті відшкодування завданої майнової та/або компенсацію моральної шкоди; 5) підлягає розгляду та вирішенню судом у порядку кримінального провадження;

- конкретизовано елементи предмета доказування цивільного позову у кримінальному провадженні: склад кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), яким заподіяно шкоду; наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням), та її вид; причинно-наслідковий зв'язок між подією кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння) та завданою шкодою; суб'єкт завдання шкоди та його вина у заподіянні цієї шкоди; фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням) заподіяно шкоду; розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову;

- надано диференціацію суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні: а) суб'єкти підтримання цивільного позову (особи, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, її представник та/або законний представник; особа, яка пред'явила цивільний позов, її представник та/або законний представник); б) суб'єкти заперечення цивільного позову (особа, яка вчинила кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, чим заподіяла шкоду фізичній чи юридичній особі, її захисники та/або законні представники; особа, яка за законом несе відповідальність за діяння підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечні діяння неосудної особи (її представник); представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третя особа (її представник), щодо майна якої вирішується питання про арешт); в) орган, який здійснює правосуддя та вирішує кримінальне провадження по суті в частині

пред'явленого цивільного позову;

удосконалено:

- наукове бачення повноважень прокурора з підтримання цивільного позову на стадії судового розгляду, яке полягає в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення, і має відображатись у таких діях: доказування цивільного позову; висловлення та обґрунтування позиції щодо необхідності задоволення позову в обвинувальній промові прокурора; перевірка судового рішення на предмет законності вирішення долі цивільного позову у кримінальному провадженні, а також, за наявності підстав, оскарження судового рішення в частині вирішення цивільного позову;

- зміст принципу змагальності шляхом обґрунтованої пропозиції внесення, в якості його обов'язкового додаткового елементу, функції підтримання стороною обвинувачення пред'явленого цивільного позову в кримінальному провадженні, а зі сторони захисту – заперечення встановленої суми відшкодування майнової та/або моральної шкоди;

дістало подальший розвиток:

- положення, що суд є специфічним суб'єктом доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, діяльність якого необхідно розглядати як ефективний засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням), та як примусовий вид впливу на підозрюваного, обвинуваченого (його захисників та/або законних представників), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третю особу (її представника), щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також на неосудних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, чим заподіяли шкоду фізичній чи юридичній особі, при вирішенні питання цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

- наукова аргументація необхідності вирішення слідчим, окрім доказування підстав і предмета пред'явленого цивільного позову, таких завдань

в ході досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної шкоди потерпілому в кримінальному провадженні: а) установити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням); б) встановити наявність майна, яким володіє особа (особи), що своїми діями (бездіяльністю) завдала шкоди фізичній або юридичній особі, та отримати відомості про її місцезнаходження; в) установити правовий статус виявленого майна; г) вилучити та забезпечити збереження майна особи, яка винувата у заподіянні шкоди потерпілому шляхом вчинення кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), для подальшого забезпечення відшкодування шкоди останньому;

- обґрунтування положень щодо врегулювання правового статусу потерпілого, цивільного позивача в діяльності як суб'єктів доказування цивільного позову у кримінальному провадженні, що полягає в їх участі у доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову за допомогою подання органу, що веде провадження, відповідних доказів; у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, пов'язаних зі встановленням характеру та розміру заподіяної шкоди; у безпосередній перевірці відповідних доказів, оскільки потерпілий, цивільний позивач заінтересовані у наслідках вирішення цивільного позову на їх користь, що стимулює зазначених учасників кримінального провадження активно залучатися до процесу його доказування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано у:

- *законотворчій діяльності* – при вдосконаленні кримінального процесуального законодавства шляхом внесення змін і доповнень до чинного КПК України щодо доказування цивільного позову в кримінальному провадженні (лист до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 16 березня 2016 р. № 46/16 НД);

- *правозастосовній діяльності* – для забезпечення ефективності застосування законодавства, що регламентує пред'явлення цивільного позову у

кримінальному провадженні органами досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління МВС України від 20 травня 2015 р.);

- *навчальному процесі* – при підготовці лекцій, методичних рекомендацій, навчальних програм, тестових завдань, а також під час проведення різних видів занять з дисциплін «Кримінальний процес», «Теорія судових доказів», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», а також у рамках підвищення кваліфікації слідчих і працівників оперативних підрозділів згідно з затвердженими МВС України навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 16 жовтня 2014 р., Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна від 25 травня 2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження, висновки та пропозиції оприлюднено автором у вигляді доповідей і виступів на міжнародних науково-теоретичних і практичних конференціях, круглих столах: «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Київ, 13–14 грудня 2013 р.); «Сучасні проблеми теорії та практики кримінального та кримінального процесуального права України» (м. Київ, 27 січня 2014 р.); «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу» (м. Донецьк, 15 березня 2014 р.); «Актуальні проблеми юридичної науки – 2014» (м. Київ, 21 березня 2014 р.); «Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах» (м. Київ, 4 квітня 2014 р.); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 17 квітня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, 23 січня 2015 р.); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.); «Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 9 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, висвітлені у 14 наукових публікаціях, серед яких чотири наукових статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у зарубіжному періодичному науковому виданні, а також дев'ять тез – у збірниках матеріалів науково-практичних/теоретичних конференцій і круглих столів.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Стан наукових досліджень поняття та змісту цивільного позову в кримінальному провадженні

Згідно Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ч. 2 ст. 3) [94, с. 5]. Ці, закріплені в Основному Законі, положення підвищують відповідальність державних органів і посадових осіб за виконання поставлених перед ними завдань.

Пріоритетність охорони і захисту особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, а також захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження знайшла своє відображення в КПК України та в окремих інститутах кримінального процесуального права, за допомогою яких й вирішуються завдання кримінального провадження.

Проблема захисту прав та законних інтересів потерпілих, а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчиненого кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, – не нова в науці кримінального процесу. Однак, досліджуване проблемне питання, що стосується основ доказування цивільного позову в кримінальному провадженні ще не отримало достатнього наукового аналізу та подальшого вдосконалення.

Як справедливо наголошує Д. П. Письменний, що розробка, узгодження та прийняття Кримінального процесуального кодексу України, застосування його положень в конкретних правовідносинах між учасниками – все це є елементами єдиного процесу правового регулювання соціальних відносин в сфері кримінального судочинства. Саме процес правового регулювання відображає взаємовідносини держави та суспільства, в тому числі, вирішує

проблему вдосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом зміни чи оптимізації, покращення правовідносин, що складаються в державі, по розкриттю й розслідуванню кримінальних правопорушень та встановленню осіб, які їх вчинили [180, с. 55].

Про високу ефективність процесуального законодавства свідчить можливість органічного поєднання різних галузевих видів юридичної відповідальності у кримінальному провадженні. Так, стаття 2 КПК України основними завданнями кримінального провадження визначає захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто винив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [122].

Однак, про відновлення порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів потерпілих шляхом відшкодування завданої шкоди взагалі не йдеться. Воно вбачається лише як похідне від такого завдання, як «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень».

З цього приводу С. І. Остапенко висловив наступну позицію, що відсутність прямого зазначення у ст. 2 КПК України серед завдань кримінального судочинства відшкодування шкоди, завданої злочинами, приводить до нехтування ним та розуміння охорони прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, що беруть в ньому участь, переважно в аспекті захисту особи від безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності та зловживання зі сторони суб'єктів, що ведуть процес [175, с. 175].

Зауважимо, що результат зведення даних проведеного нами опитування показує, як 132 судді (68,04 %), 73 прокурори (61,86 %), 281 слідчий (75,34 %), 49 адвокатів (63,64 %) вважають, що відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням), є одним з завдань кримінального провадження, яке потребує окремо виділити в ст. 2 КПК України.

Відповідно до цього, ми пропонуємо внести зміни до ст. 2 КПК України та викласти її в такій редакції:

Завданнями кримінального провадження є: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також відновлення порушених, внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів фізичних осіб (майнових прав юридичних осіб) шляхом відшкодування (компенсації) завданої шкоди; 2) охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто винив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Звернемо увагу на те, що діяльність органів досудового розслідування, прокурора і суду, у межах наданих їм повноважень в кримінальному провадженні, не зводиться лише до притягнення винуватих у вчиненні кримінальних правопорушень або інших суспільно небезпечних діянь до кримінальної відповідальності чи застосування примусових заходів виховного або медичного характеру. Вони також, як зазначає В. Т. Нор, мають вжити всіх наданих їм кримінальним процесуальним законом заходів для швидкого і повного усунення шкідливих майнових та морально-психологічних наслідків кримінальних правопорушень чи інших суспільно небезпечних проявів

поведінки людини [169, с. 32]. Відповідно саме інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні покликаний слугувати виконанню вищевказаного завдання органами досудового розслідування, прокуратури і суду. Зокрема, одним зі способів відшкодування шкоди, передбачених ст. 127 КПК України, є стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні.

Ми вважаємо, що проблеми забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого, а також розширення і зміцнення правового статусу постраждалої особи за сучасних умов проведення правової реформи набуває важливого значення. Їх вирішення лежить в площині створення системи правових гарантій при здійсненні кримінального провадження. Тому кримінальне процесуальне законодавство має гарантувати неухильне дотримання прав потерпілого на повне та своєчасне відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням [115, с. 51].

Слід зазначити, що відсутність визначення поняття шкоди та її різновидів в КПК України є суттєвим недоліком, який може слугувати виникненню спірних питань на практиці, пов'язаних з відшкодуванням шкоди потерпілому у кримінальному провадженні (як фізичній особі, так і юридичній особі). Проте вказаний недолік все ж таки компенсується завдяки юридичній літературі.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «шкода», в загальному розумінні, це збиток, втрата. Тобто, негативні наслідки (результат) якої-небудь дії або бездіяльності, що проявляються в зменшуванні або втраті (знищенні) окремих благ (майнових або немайнових (особистих)) [27, с. 1393].

Свою позицію мають М. І. Гошовський та О. П. Кучинська, які вказують на те, що шкода – це об'єктивна категорія, яка являє собою ті зміни, що настали в майновому, фізичному, психічному, моральному стані особи внаслідок вчинення злочину. Шкода, заподіяна злочином, і шкода, що є підставою для визнання особи потерпілою, має об'єктивний характер і тому вона включається

до об'єктивної сторони злочину. Цей об'єктивний характер проявляється і в тому, що шкода, будучи заподіяна певній особі, існує незалежно від будь-якої думки особи, у тому числі й думки конкретної особи [44, с. 17].

Ми поділяємо думку О. О. Кочури, яка стверджує, що термін «шкода» означає дії, що приводять до негативних наслідків і можуть мати: або *природний характер*, тобто бути такими діями, які не залежать від волі людини, або *суспільний характер*, тобто бути діями учасників суспільних відносин. З точки зору правових відношень, надаючи характеристику поведінці (діям) учасникам суспільних відносин, необхідно зазначити, що факт заподіяння шкоди слід розглядати, насамперед, як певний юридичний факт, за наявності якого норма права пов'язує настання певних правових наслідків. Поняття шкода використовується різними галузями законодавства (конституційним, кримінальним, кримінальним процесуальним, цивільним, цивільним процесуальним, адміністративним та трудовим правом), кожна з яких має своє специфічне значення [101, с. 139].

Аналіз ознак складів кримінальних правопорушень, які передбачені Особливою частиною КК України, свідчить, що шкідливим наслідком вчинення більшості передбачених нормами КК України правопорушень, все ж є заподіяння майнової шкоди. Проте, незалежно від того, який саме характер шкідливого наслідку від кримінального правопорушення – матеріальний чи нематеріальний – порушені суб'єктивні права особи повинні бути відновлені в повному обсязі. Тобто, заподіяна кримінальним правопорушенням шкода має бути відшкодована незалежно від її характеру.

Відповідно до ст. 127 КПК України існують три способи захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення:

1) добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою;

2) стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні;

З) відшкодування потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України [124, с. 66].

Ми ж зосередимо свою увагу на дослідженні такого способу відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому як стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні.

У широкому розумінні під цивільним позовом слід розуміти вимогу про відшкодування матеріальної чи компенсацію моральної (немайнової) шкоди, завданої безпосередньо кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням, що розглядається та вирішується за правилами кримінального судочинства [120, с. 147].

Взагалі, цивільний позов у кримінальному процесі є не чим іншим, як матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача, заявленою на досудовому розслідуванні і вирішеною разом з кримінальним провадженням у судовому порядку.

Дещо по-іншому визначає цивільний позов В. Г. Даєв. На його думку, цивільний позов у кримінальному процесі – це звернення юридично зацікавленої особи або іншої зацікавленої особи до суду з заявою про відшкодування обвинуваченим або особами, які несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, матеріальної шкоди, заподіяної злочином, що повинно розглядатися в порядку кримінального судочинства. Таким чином, автор не заперечує матеріально-правового змісту позову, але суть останнього переносить в іншу площину, а саме: акцентує увагу на зверненні до суду з проханням про розгляд цивільного спору і захист права [56, с. 22].

З погляду З. З. Зінатуліна, цивільний позов є сукупністю процесуальних дій і відносин уповноважених законом суб'єктів, які (дії і відносини) виникають при пред'явленні, забезпеченні та підтримці матеріально-правових претензій особі чи органу, яким кримінальним правопорушенням заподіяно матеріальних збитків на їх відшкодування [71, с. 45].

Під цивільним позовом, як зазначає С. Л. Ємельянов, слід розуміти звернену в порядку, встановленому КПК, вимогу цивільного позивача до обвинуваченого або цивільного відповідача про відшкодування фізичної, матеріальної чи моральної шкоди, спричиненої безпосередньо злочином, а також передбаченим кримінальним законом суспільно небезпечним діянням неосудного [64, с. 6].

На думку відомого українського вченого Є. Г. Коваленко: «Цивільний позов у кримінальному процесі – це вимога потерпілої особи, яка зазнала матеріальної (моральної) шкоди від злочину, її повноважного представника або в її інтересах прокурора до підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного або осіб, які несуть майнову відповідальність за його дії, про відшкодування цієї шкоди, яка заявлена органу дізнання, слідчому, прокурору, судді (суду) по кримінальній справі до початку судового слідства» [84, с. 159].

Відповідно до позиції Ю. В. Циганюк: «Цивільний позов у кримінальному процесі, беззаперечно, є основним способом захисту порушених злочином прав потерпілих осіб, втім чимало спірних питань постає при застосуванні кримінально-процесуальних норм, що регулюють позовне провадження. Серед них проблеми визначення учасників позовного провадження в кримінальному процесі, дискусійні питання з'ясування форми позовної заяви про відшкодування шкоди, завданої злочином, багато актуальних питань, які виникають під час провадження по цивільному позові в кримінальному процесі» [272, с. 3].

Як неодноразово розглядалося в юридичній літературі, сутність позову, як в кримінальному, так і в цивільному процесі – єдина [141, с. 47; 223, с. 120; 168, с. 227]. Відповідно до чого, Я. О. Клименко підкреслює, що хоча цивільний процес суттєво відрізняється від кримінального, зокрема відсутністю принципу публічності, в теорії кримінального процесу при визначенні цивільного позову застосовують положення цивільно-процесуальної науки [83, с. 34].

Термінологічний аналіз поняття «цивільний позов» дає нам підстави стверджувати, що цивільний позов як основний спосіб захисту суб'єктивних

прав є спільним правовим поняттям для цивільного та кримінального судочинства.

В КПК України 2012 року поняття цивільного позову наповнилось іншим, оновленим змістом. Як зазначає О. В. Мельник, цивільний позов – це заявлена у кримінальному провадженні вимога фізичної або юридичної особи про відшкодування їй матеріальної чи компенсацію моральної шкоди, що завдана безпосередньо кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно-небезпечним діянням до підозрюваного, обвинуваченого чи особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або суспільно-небезпечними діяннями малолітньої, неосудної чи обмежено осудної особи [120, с. 147]. Ця вимога може бути заявлена до початку судового розгляду.

На думку Х. Р. Кахнич, цивільний позов у кримінальному провадженні – це вимога потерпілої від кримінального правопорушення фізичної чи юридичної особи, чи її представника, а в передбачених законом випадках і прокурора, про відшкодування майнової чи моральної шкоди, безпосередньо заподіяної кримінальним правопорушенням, до підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть матеріальну відповідальність за його дії, звернена до суду у формі, визначеній законом, яка підлягає розгляду і вирішенню в порядку кримінального провадження [81, с. 14].

У ч. 1 ст. 129 КПК України передбачено, що цивільний позов про відшкодування шкоди може бути заявлений не лише про кримінальні правопорушення, а й у провадженні про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру [165, с. 302–303].

За визначенням В. М. Кириченка, О. М. Куракіна: «інститут права – це сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм певної галузі чи підгалузі права, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин» [82, с. 136]. Проте, що цивільний позов у кримінальному процесі є інститутом права, здається, не викликає сумніву, адже дані норми регулюють питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим

суспільно небезпечним діянням. В той же час норми даного інституту вміщені в різних галузях права.

В правовій літературі є чимало різних поглядів, які були висловлені про приналежність інституту цивільного позову в кримінальному процесі до тієї чи іншої галузі процесуального права. Зокрема, Ю. Р. Адоян стверджує, що цивільний позов в кримінальному процесі є самостійним кримінально-процесуальним правовим інститутом [2, с. 70].

На наш погляд, цивільний позов в кримінальному провадженні має такі ознаки: 1) приватний характер – письмова вимога фізичної або юридичної особи, її представника (законного представника); 2) публічний характер – письмова вимога прокурора в інтересах держави та громадян, у передбачених кримінальним процесуальним законодавством випадках; 3) пред'являється конкретній особі: підозрюваному, обвинуваченому або особі (фізичній чи юридичній), яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діяннями або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; 4) має на меті відшкодування завданої майнової та/або компенсацію моральної шкоди; 5) підлягає розгляду та вирішенню судом у порядку кримінального провадження.

Як відомо за КПК України, що відшкодуванню в кримінальному процесі, підлягає також і моральна шкода, завдана кримінальними правопорушеннями. У зв'язку з цим, розглядаючи цивільний позов в кримінальному провадженні, слід мати на увазі, що останній є формою відшкодування як майнової, так і моральної шкоди.

КПК України 2012 року, на відміну від свого «попередника», передбачає можливість відшкодування як матеріальної, так і компенсацію моральної шкоди. Безумовно, це є позитивним моментом, оскільки на практиці, до прийняття 13 квітня 2012 року нового КПК України та набрання ним чинності 20 листопада 2012 року, суди задовольняли цивільні позови про відшкодування моральної шкоди у кримінальних справах, керуючись Постановою Пленуму

Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [208].

Відповідно до вказаної ППВСУ, під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Вона може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [208].

На підставі тлумачення низки норм цивільного та кримінального процесуального права Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що потерпілий вправі також пред'явити цивільний позов в кримінальному процесі і про стягнення моральної шкоди. Проте, багато хто вважав, що в цьому випадку, вносячи фактично зміни до чинного на той час КПК України 1960 року, Пленум вийшов за межі своїх повноважень, однак, судовою практикою зазначена його позиція була цілком виправданою і сприйнятою.

КПК України 2012 року усунув прогалину КПК України 1960 року, розширивши предмет цивільного позову у кримінальному провадженні на законодавчому рівні за рахунок можливості відшкодування також і моральної шкоди.

Звісно, що неможливо оцінити вартість страждань особи від кримінального правопорушення. Отже, не можна компенсувати в повному обсязі моральну шкоду, оскільки немає точних критеріїв майнового виразу душевного болю чи порушення спокою, а також приниження честі, гідності особи та їх і не може бути взагалі. Розмір компенсації моральної шкоди може

мати суто умовний вираз, особливо, якщо така компенсація стосується юридичної особи.

В п. 9 ППВСУ № 4 від 31 березня 1995 року закріплено, що розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає в межах заявлених вимог залежно від характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових втрат (їх тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням у кожному конкретному випадку ступеня вини обвинуваченого та інших обставин. Зокрема, враховуються стан здоров'я потерпілого, тяжкість вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану [208], а також, на нашу думку, потрібно звертати увагу й на характер і тривалість завданої травми, вид та наслідки тілесних ушкоджень тощо.

Відшкодуванню у кримінальному провадженні, як підкреслюють Ю. І. Азаров, Д. П. Письменний та О. Ю. Хабло, підлягає моральна та майнова шкода, оскільки фізична шкода визначається як сукупність змін, які об'єктивно відбулися в стані людини внаслідок вчинення кримінального правопорушення. До складових фізичної шкоди належать тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, а тому їх фактичне відшкодування є неможливим. Витрати на відновлення фізичного здоров'я вираховуються в грошовому еквіваленті та відносяться до майнової шкоди. Ними є: оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [3, с. 52].

Ряд науковців висловлювали позицію, що «...хоча органи попереднього слідства, прокуратури і суду зобов'язані вирішувати питання про відшкодування шкоди, заподіяної злочином, як невід'ємний елемент провадження у кримінальній справі, на практиці цивільним позовам часто не

приділяють належної уваги, розглядаючи їх як неістотне доповнення, яким можна знехтувати...» [40, с. 47–50; 242, с. 43–46].

Ми погоджуємось з думкою С. П. Черевко, що «...аналіз судової практики, яка склалася до прийняття нового КПК України, лише підтверджує позицію науковців. Так, наприклад, підставою для пред'явлення позову в цивільній справі № 2-67/07 стало залишення без розгляду цивільного позову в межах кримінальної справи. Незважаючи на те, що вирішення цивільного позову могло суттєво загальмувати розгляд справи, оскільки йшлося про відшкодування матеріальної шкоди внаслідок злочинних дій відповідачів, які виразилися в розбійному нападі на комп'ютерний клуб, і за які відповідачі були засуджені вироком Малиновського районного суду м. Одеси від 23.06.2003 року по кримінальній справі № 1-55/2003 р., практична доцільність вирішення цього питання під час розгляду кримінальної справи була очевидною, оскільки суддя під час розгляду цивільної справи вивчав і оголошував матеріали 4 томів кримінальної справи, які вже до цього аналізувались іншим суддею під час розгляду кримінальної справи. Крім того, у разі застосування акту амністії, цивільний позов залишався без розгляду, що призводило до його розгляду в межах цивільного провадження» [273, с. 131].

Інформація щодо статистичних даних Генеральної прокуратури України про відшкодування шкоди в кримінальних правопорушеннях шляхом пред'явлення цивільного позову за 2013 р. – перше півріччя 2016 р. ілюструє нам коливання кількісних показників розміру шкоди за цивільними позовами у зв'язку з різними процесами, що протікають в державі у звітному періоді (рис. А.1.1) [176].

Норми права, як матеріальні, так і процесуальні, які регулюють цивільний позов в кримінальному провадженні, розміщені в джерелах права носіїв континентальної правової системи – Німеччині, Франції, Італії, а також і у джерелах права близьких до України – Польщі та Росії.

В Україні цивільний позов у кримінальному провадженні регулюється КПК України 2012 року: главою 9 (ст.ст. 127–130). Враховуючи особливість

цивільного позову в кримінальному провадженні, його регулювання нормами цивільного процесу стосується лише форми і змісту позовної заяви та заперечення на позов. Таке регулювання відбувається з трансформацією до вимог кримінального процесу (ст.ст. 119, 128 ЦПК України).

Питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, регулює також цивільне (матеріальне) право. Стаття 1177 ЦК України вказує на відшкодування (компенсацію) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Статті 15, 16, 22, 23 ЦК України містять в собі положення, які закріплюють можливість особи за допомогою цивільного законодавства захищати свої цивільні права та інтереси з правом звернення до суду для відшкодування будь-яких збитків чи інших способів відшкодування майнової шкоди і (або) відшкодування моральної (немайнової) шкоди [270]. Крім того, необхідно зазначити, що питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, регулюють також § 1 Глави 82 ЦК України «Загальні положення про відшкодування шкоди» та § 2 «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю».

В ст. 66 КК України визначено, що добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди є обставиною, яка пом'якшує покарання [117].

Викладене вище дає нам змогу зробити висновок про те, що інститут цивільного позову в кримінальному провадженні вміщує в собі норми трьох, а у випадку добровільного відшкодування шкоди – чотирьох галузей права.

Україна має наміри вступити до Європейського Союзу, тому вона повинна формувати своє кримінальне процесуальне законодавство в частині відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, у відповідності до Європейської конвенції «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» прийнятій 24 листопада 1983 року у м. Страсбург [65], Рекомендації «Щодо стану

потерпілого у рамках кримінального права та кримінального процесу» № R (85) 11 від 28 червня 1985 року [212], ухвалених Комітетом міністрів держав – членів Ради Європи, а також Декларації ООН про «Основні принципи правосуддя для жертв та зловживання владою», прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року [59]. Всі ці міжнародні договори охоплюють цілий ряд положень, які пов’язані із відшкодуванням майнової та моральної шкоди. Як бачимо Європейський Союз доволі серйозно ставиться до питань захисту потерпілих від кримінального правопорушення. В усіх цих документах акцент робиться на майновій та моральній шкоді, пов’язуючи взаємозалежність розміру покарання від об’єму відшкодування.

Проаналізуємо детальніше міжнародний досвід щодо забезпечення відшкодування шкоди особі (фізичній чи юридичній), завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, зокрема, шляхом заявлення цивільного позову в кримінальному процесі.

Фундаментальним документом міжнародного права людини є прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини [67].

Незважаючи на всеосяжний характер цієї Декларації, в прямій постановці цей міжнародно-правовий документ не містить правових приписів, що стосуються осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень. У тій частині, яка присвячена питанням кримінального переслідування, розглядаються лише права осіб, що піддаються такому переслідуванню (ст.ст. 10–12 Декларації). В ст. 8 цієї Декларації викладено загальний принцип, відповідно до якого кожен має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення його основних прав, наданих Конституцією або Законом. Хоча це положення носить загальний характер, представляється, що воно прямо відноситься до найширшого кола прав потерпілих від кримінальних правопорушень, якщо вони закріплені у внутрішньодержавному праві. Відповідно – права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Загальновідомо, що кримінальне правосуддя має бути справедливим не лише до підозрюваних, обвинувачених, але й до жертв кримінального правопорушення (потерпілих). З урахуванням цього, ймовірно, і було обумовлено прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 року Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Названий міжнародно-правовий акт виключно важливий, тому що в ньому визначається поняття «жертва злочину» – особа або особи, яким спричинена шкода, включаючи тілесні ушкодження або моральний збиток, емоційні страждання, матеріальний збиток або істотний утиск їх основних прав в результаті злочину і зловживання владою, а саме (п. 2 розділу «А»): що безпосередньо потерпілі від злочинів; близькі родичі і утриманці потерпілих; особи, яким було спричинено збиток при спробі надати допомогу жертвам, що знаходяться в тяжкому положенні, або запобігти віктимізації [59].

Окреслене зазначеною Декларацією коло осіб свідчить, що основою їх віднесення до жертв кримінальних правопорушень є не лише причинний зв'язок між злочином і шкідливими наслідками (що характерно для визнання особи потерпілим), що настали, а сам факт спричинення шкоди в результаті кримінального правопорушення. Необхідно відмітити, що в п. 5 вказаної Декларації проголошено право потерпілого на компенсацію з боку як правопорушника, так і держави.

Світова спільнота, даючи принципові визначення щодо права на відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, розробила в якості ще одного міжнародного документа універсального характеру Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), прийняті 14 грудня 1990 року Генеральною Асамблеєю ООН [154]. Згідно п. 8.2. Токійських правил при вирішенні питання про відшкодування шкоди, заподіяної злочином, можливо, що: може бути повернене майно, втрачене в результаті злочину; може бути виплачена компенсація. Це питання повинне вирішуватися у рамках вироку, що виноситься судовими органами по кримінальній справі.

Стислість приведених норм, загальний характер рекомендацій, що містяться в них, відсутність механізмів реалізації обумовлених не їх малозначністю, а тим, що в міжнародному праві затвердилося правило, відповідно до якого, вибір способів здійснення його норм покладається на розсуд держави.

Слід зазначити, що документи у формі декларацій і резолюцій, відносяться до групи міжнародних документів рекомендаційного характеру і не підлягають підписанню та ратифікації чи іншим процедурам, що тягне їх перетворення на акти обов'язкової юридичної сили. Призначення таких документів в іншому – у створенні міжнародно-правового «контексту», який дозволяє удосконалювати і застосовувати національне право у відповідності до міжнародних стандартів.

Розглянуті документи ООН сприяють у своїй сукупності формуванню міжнародно-правових основ для вжиття заходів по відшкодуванню шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діям, кількома способами, а саме, як визначає В. В. Дубровін:

1) за допомогою безпосереднього відшкодування шкоди за рахунок коштів обвинуваченого в рамках кримінального судочинства;

2) шляхом компенсації, яка представляє собою відшкодування фізичної, майнової та моральної шкоди, заподіяної злочином, особам, які отримали внаслідок злочинів тілесні ушкодження чи іншу шкоду здоров'ю, а також їх сім'ям (у випадку смерті) з боку правопорушника та/або держави;

3) в рамках реституційного правосуддя або процесу, коли під реституцією розуміється відшкодування і загладження: а) майнової шкоди, заподіяної злочином, шляхом повернення власності або відшкодування витрат, у разі якщо повернення неможливе; б) морального збитку, емоційних страждань; в) відновлення істотно ущемлених прав жертв злочинів.

4) в порядку заявлення та вирішення цивільного позову в кримінальному судочинстві. Причому міжнародно-правові документи допускають заявлення позовів двох видів: індивідуального та колективного [63, с. 16–17].

Міжнародно-правові аспекти регулювання питань відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, не вичерпується виключно діяльністю ООН. Значну увагу цій сфері приділяється в документах різних міжнародних організацій, однією з яких є Рада Європи. Зобов'язання, взяті в рамках цієї організації, служать орієнтиром для законодавства і правозастосовної практики широкого кола європейських країн.

У цьому зв'язку, перш за все, слід виділити Конвенцію про захист прав людини та основних свобод від 04 листопада 1950 року (далі – Конвенція) та протоколи до неї [93]. Вона є своєрідним продовженням і розвитком Загальної декларації прав людини (1948 року). Але на відміну від останньої вона не тільки проголосила основоположні права людини, а й створила особливий механізм їх захисту – Європейський Суд з прав людини. Ця Конвенція містить ряд норм, які застосовуються щодо відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням. По-перше, згідно п. 5 ст. 5 вказаного міжнародно-правового документу, кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування. По-друге, ст. 13 передбачено, що кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. По-третє, ст. 41 Конвенції передбачає, якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію (в цьому випадку йде мова про право потерпілої сторони кримінального процесу на відшкодування майнової та моральної шкоди у разі порушення положень Конвенції правоохоронними органами національної держави – учасниці Конвенції).

Поряд з цим, правове регулювання питань відшкодування шкоди від кримінальних правопорушень деталізується і в інших документах Ради Європи.

Серед них слід виділити Європейську конвенцію про виплату компенсації жертвам тяжких злочинів, відкриту для підписання 24 листопада 1983 року, яка набула чинності 01 лютого 1988 року [65]. За змістом вона багато в чому збігається з Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 року). Разом з тим, будучи повністю орієнтованою на питання відшкодування шкоди жертвам злочинів, ця конвенція відрізняється більшою деталізацією і опрацюванням правових механізмів.

Відповідно до ст. 2 Європейської конвенції, коли відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна це взяти на себе для наступних категорій осіб: - тих, яким в результаті умисних насильницьких злочинів було завдано серйозної шкоди фізичному стану або здоров'ю; - тих, які перебували на утриманні загиблих внаслідок такого злочину.

Згідно зі ст. 4 Європейської конвенції визначено, що компенсація повинна покривати, в залежності від випадку, наступні складові шкоди: втрату заробітку або іншого доходу, витрати на лікування та госпіталізацію, витрати на поховання та у випадках, які стосуються утриманців, – виплати утримання. Розмір компенсації не повинен бути нижче встановленого мінімуму. Відшкодування моральної шкоди до складу компенсації не входить.

Європейська конвенція встановлює випадки (ст. 8), коли відшкодування шкоди може бути зменшено або зовсім не виплачуватися: якщо це пов'язано з поведінкою потерпілого до, під час або після вчинення злочину або щодо факту заподіяння шкоди; якщо потерпілий був залучений в організовану злочинність або був членом організації, яка займалася злочинною діяльністю; якщо повне або часткове відшкодування шкоди суперечить сенсу справедливості або громадського порядку.

Звертає на себе увагу та обставина, що компенсація виплачується державою, на території якої стався злочин, а також тільки громадянам цієї держави або особам, що проживають на її території постійно, за умови, що вони є громадянами держав – членів Ради Європи (ст. 3).

Незважаючи на важливість цієї Європейської конвенції для забезпечення прав потерпілих від кримінальних правопорушень, далеко не всі держави-члени Ради Європи підписали і ратифікували її.

У своїй сукупності розглянуті документи складають міжнародно-правову основу комплексу кримінальних процесуальних заходів по відшкодуванню шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями або іншими суспільно небезпечними діями, зокрема, шляхом компенсації, реституції, цивільного позову у кримінальному судочинстві та цивільного позову в порядку цивільного судочинства, заявленого у зв'язку з кримінальним провадженням.

Дослідженню особливостей різних правових сімей присвячені багаточисленні праці українських, російських та зарубіжних вчених, які традиційно виділяють дві основні правові сім'ї, хоча ними, безмовно, не обмежується весь сучасний юридичний світ:

- англо-американська правова сім'я (або система «загального» права),
- романо-германська правова сім'я (або система континентального права).

У законодавстві різних країн, навіть при віднесенні їх до однієї правової сім'ї, дещо відрізняються норми, що регулюють порядок відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діям. У зв'язку з цим, для розгляду особливостей правового регулювання були обрані типові представники двох зазначених правових сімей, з тим, щоб отримані результати дозволили представити його основні (принципові) особливості.

Традиційно кримінальний процес держав цих двох правових сімей розглядається на прикладі Великої Британії, США, Німеччини і Франції, чії правові системи відносяться до числа найбільш досліджуваних в юридичній науці різних країн. Причина цього – їх загальносвітова історична значимість і величезний вплив, який вони надавали і надають на розвиток законодавства інших країн.

За законодавством Англії та Уельсу, а також Шотландії і Північної Ірландії, справедливе відшкодування та компенсація шкоди, завданої

громадянам внаслідок порушення їхніх інтересів, здійснюється в рамках зобов'язань із заподіяння шкоди або деліктів (torts) – одного з найважливіших інститутів цивільного права.

Сукупність вказаних обставин зумовила те, що позови про відшкодування шкоди, в тому числі заподіяної кримінальним правопорушенням, традиційно підлягають розгляду в рамках цивільного процесу на основі норм деліктного права (тобто, делікатних позовів з заподіяння шкоди). А джерелами правого регулювання деліктної відповідальності є судові прецеденти.

В Англії та Уельсі відправлення правосуддя за такими позовами здійснюється судами графств (country courts), якщо ціна позову не перевищує 15000 фунтів стерлінгів, або Високим судом правосуддя (The High Court of Justice), який діє у складі Верховного Суду (The Supreme Court) – при більшій ціні позову про відшкодування шкоди [295, с. 22].

У Шотландії позови про стягнення шкоди, заподіяної особистості (personal injuries actions), з ціною позову до 1500 фунтів стерлінгів розглядаються в шерифських судах (sheriff courts). Всі інші справи з вказаних позовів розглядаються Зовнішньою палатою (Outer House) суду сесії (The Court of Session) – вищого, формально єдиного судового органу Шотландії [289, с. 28–34].

Оскільки судова система Північної Ірландії влаштована по англійському зразку, то позови у справах із заподіяння шкоди в цій частині Сполученого Королівства розглядаються або судами графств (у Белфасті і Лондондеррі відповідними їм судами рікордеров – recorder's courts) і у Високому суді Верховного суду.

Зазначений цивільно-правовий порядок відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, в Об'єднаному Королівстві є традиційним і домінуючим. Це обумовлено тим, що, виходячи з історично сформованого і традиційно дотримуваного на рівні прецедентів і делегованого законодавства розмежування права за сферами правового регулювання на публічне (Public Law) і приватне (Private Law), з'єднаний процес – об'єднаний розгляд в одному

провадженні питань кримінального та цивільного права – не характерний для здійснення правосуддя [290, с. 81].

Отже, у законодавстві Великої Британії, на сьогоднішній день, створені правові основи і правила, що регулюють саме широку участь держави у відшкодуванні шкоди від кримінальних правопорушень шляхом виплати компенсацій у випадках, коли таке відшкодування неможливо за результатами розгляду відповідних вимог у порядку кримінального та цивільного судочинства. Домінуюча роль при цьому належить державі.

Таким чином, як підкреслив В. В. Дубровін, для відшкодування шкоди, заподіяної злочином, відповідно до законодавства Великої Британії, можуть застосовуватися:

1) інститут цивільного позову в порядку цивільного судочинства, що заявляється у зв'язку зі злочином або після вирішення судом кримінальної справи по суті, на підставі норм деліктного права;

2) інститут судового наказу про компенсацію (compensation order), який видається за результатами вимоги суду про відшкодування в грошовій сумі шкоди потерпілому, схожий з цивільним позовом у вітчизняному кримінальному судочинстві, з тією лише різницею, що правом вимоги володіє тільки один з учасників процесу – суд;

3) інститут добровільного відшкодування обвинуваченим шкоди потерпілому або його загладжування іншим доступним способом при здійсненні судової медіації, врегульованої кримінально-процесуальним законом, що представляє собою одну з форм реституції;

4) інститут державної компенсації шкоди від злочинів, підлягає застосуванню у випадках, коли відновлення порушених прав потерпілого (жертви злочину) неможливо в порядку цивільного або кримінального судочинства.

Застосування цих інститутів для відшкодування шкоди від злочинів допускається виключно у кримінальному судочинстві або у зв'язку з ним [63, с. 18].

Сполучені Штати Америки мають довгу історію забезпечення компенсації жертвам злочинів. Кожний штат в Америці має програму компенсації жертві злочину, що відшкодовує їм безпосередні кишенькові витрати. На відміну від Компенсаційного фонду жертвам 11 вересня 2001 року, який був повністю підтриманий податковими надходженнями, ці програми, в першу чергу, підтримуються штрафами, сплачуваними обвинуваченими у кримінальних справах. Жертви мають право на відшкодування деяких витрат, понесених безпосередньо після вчинення злочину, таких як: витрати на охорону здоров'я, на отримання консультаційних послуг, на похоронні послуги, а також на отримання втраченої заробітної плати для жертв, які не можуть працювати через травму. Як правило, ці програми не виплачують компенсацій жертвам у зв'язку з неекономічними втратами, такими як біль і страждання [294, с. 1].

В США у розпорядженні потерпілого, як особи, якій кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, надані широкі можливості для відшкодування такої шкоди з використанням різних правових інститутів, які регулюються нормами: загального прецедентного права (Common Law, Case Law); конституційного права (Constitutional Law), джерелами якого є Конституція США і конституції штатів; статутного права (Statutory Law), основу якого складають статuti (statutes), що видаються Конгресом США, а також законодавство штатів; адміністративного права (Administrative Law), джерелами якого є як статuti (по предмету адміністративно-правового регулювання діяльності виконавчої влади), так і підзаконні акти, які видаються органами виконавчої влади, до яких відносяться різного роду накази, інструкції, положення (rules, orders, decisions) [294, с. 19–25].

В системі американського правосуддя позови про відшкодування шкоди в порядку цивільного судочинства на підставі норм деліктного права є інститутом найчастіше використовуваних для відшкодування шкоди від кримінальних правопорушень, проте для США характерно і використання цивільного позову в кримінальному процесі, тобто позову про відшкодування шкоди, заявленого і розглянутого безпосередньо в кримінальному судочинстві.

Таким чином, для відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, за законодавством США, як стверджує В. В. Дубровін, використовуються:

1) інститути громадянської санкції (civil penalty), цивільного позову (civil action) або цивільних засобів захисту (civil remedies) у кримінальному судочинстві, по суті своєму подібні з цивільним позовом до вітчизняного кримінального судочинства;

2) врегульований нормами кримінально-процесуального закону інститут реституції у кримінальному судочинстві, під яким розуміється – вимога суду у формі судового наказу про реституцію (order of restitution), на підставі якого обвинувачений чи засуджений добровільно або в примусовому порядку виплачує грошові кошти або здійснює певні дії на користь жертви злочину;

3) інститут державної компенсації шкоди від злочинів, який підлягає застосуванню у випадках, коли відновлення порушених прав потерпілого (жертви злочину) неможливо в порядку цивільного чи кримінального судочинства.

Застосування цих інститутів для відшкодування (компенсації) шкоди від кримінальних правопорушень допускається виключно у кримінальному судочинстві або у зв'язку з ним [63, с. 18].

Крім цього, для відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, в США використовується інститут цивільного позову в порядку цивільного судочинства, що заявляється у зв'язку з кримінальним правопорушенням або після вирішення судом кримінального провадження по суті, на підставі норм деліктного права.

Кримінальне право і процес Федеративної Республіки Німеччини характеризуються тим, що їх основні джерела – кодекси – є одними з найстаріших у Європі. Разом з тим, кримінальне та кримінальне процесуальне законодавства не є повною мірою кодифікованими, особливо в частині, що регулює відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Відзначимо, насамперед, що в Німеччині відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, не є нормативно закріпленою метою кримінального судочинства, хоча вона і може розглядатися опосередковано через призму необхідності реабілітації потерпілих, що, як свідчить аналіз чинного законодавства та наукових робіт, є однією з цілей німецького правосуддя [26, с. 710–712].

В силу цього потерпілий (жертва злочину) не має правового статусу сторони процесу в кримінальному судочинстві ФРН, будучи лише свідком. Разом з тим, в силу того, що йому заподіяно злочином шкоду, потерпілий є самостійним суб'єктом кримінального процесу [292, с. 301].

Кримінальне судочинство ФРН не містить понять «цивільний позов» і «цивільний позивач». Ці поняття німецький законодавець включив тільки в цивільний процес та цивільне право. Однак, § 403 – § 406с розділу 3 книги 5 Кримінально-процесуального кодексу ФРН передбачає виплату компенсації потерпілому на підставі висунутої в кримінальному процесі до обвинуваченого «майново-правової вимоги, що випливає з вчиненого кримінально-караного діяння», яке по суті своїй є нічим іншим як цивільним позовом у кримінальному судочинстві [253, с. 322–325].

Така майново-правова вимога повинна міститися в клопотанні, яке може бути представлене у письмовій формі або усно із занесенням в протокол суду, а також усно в судовому розгляді до початку судових дебатів. У клопотанні повинні бути конкретно вказані предмет і підстави вимоги, а також наведені докази.

Одночасно з цим, потерпілий чи його спадкоємець має право вимагати від органів кримінального судочинства відомості, що стосуються відшкодування заподіяної їм шкоди. При цьому, потерпілому має бути визначена можливість пред'явлення своєї вимоги у порядку кримінального судочинства.

Як стверджує В. В. Дубровін, у ФРН компенсація моральної та матеріальної шкоди здійснюється тільки у зв'язку з навмисними насильницькими злочинами за рахунок федерального бюджету (40 %) та

бюджетів федеральних земель (60 %). Відновлення компенсаційних ресурсів здійснюється за рахунок: 1) накопичень в бюджетах; 2) регресивних вимог до осіб, винних у скоєнні злочинів, якщо такі є; 3) за рахунок добровільних внесків та реалізації різних соціальних програм [63, с. 22].

У Франції цивільний позов у кримінальному процесі, перш за все, регулюється Кримінально-процесуальним кодексом Франції від 23 грудня 1958 року (набрав чинності 02 березня 1959 року). Весь КПК Франції побудований на ученнях про кримінальний та цивільний позов.

Вступна частина чинного КПК Франції іменується «Про публічний і цивільний позови» (ст.ст. 1–10) і ґрунтується на досить відомій концепції, згідно з якою злочин одночасно завдає шкоди як суспільству в цілому, так і приватній особі (потерпілому). Отже, і суспільству, і приватній особі потрібно надати право вимагати в судовому порядку відшкодування даної шкоди. З цією метою суспільству надається право на так званий «публічний позов», тому в цьому випадку порушено публічний інтерес. Що стосується потерпілого від того ж злочину приватної особи, то оскільки він діє не в публічних інтересах, а в приватних, то йому надається право захищати ці інтереси шляхом пред'явлення цивільного позову. Інакше кажучи, цивільний позов за французьким кримінально-процесуальним законодавством – це право потерпілого від злочинного діяння особи звернутися до судової влади з вимогою про відшкодування шкоди, заподіяної злочином, або (і) встановлення особи, яка його вчинила.

Проте, зазначимо, що порядок звернення з позовом про відшкодування шкоди в порядку кримінального судочинства врегульовано новим Цивільним процесуальним кодексом Франції [293].

В кримінальному процесі Франції, якщо потерпілий не має жодних майнових претензій, пов'язаних з відновленням його порушених цивільних прав, а хоче лише брати участь у процесі в якості повноправної сторони, щоб поряд з представником державного обвинувачення домогтися відновлення справедливості, визнання свого «кривдника» винним і т.д., то він, будучи

приватною особою і не маючи в силу цього ніяких прав за посадою, все одно повинен буде пред'явити цивільний позов. В цьому випадку він буде розглядатися як цивільний позивач, оскільки у Франції немає такого суб'єкта кримінального процесуального права, як потерпілий. Особа, яка є потерпілим фактично, юридично в кримінальному процесі може бути або цивільним позивачем, або просто свідком. На практиці, звичайно, пред'явлення цивільного позову майже завжди пов'язане з вимогами потерпілого, який таким чином прагне відшкодувати майнову шкоду або компенсувати в матеріальній формі шкоду моральну. Той факт, що злочин одночасно завдає шкоди, як суспільству, так і приватній особі, і породжує право на пред'явлення відразу двох позовів, викликає питання: чи повинні ці позови бути заявленими в двох самостійних процесах (кримінальному та цивільному) або в одному процесі? Французька кримінально-процесуальна теорія, сформувавши концепцію двох позовів, пов'язаних з одним і тим же злочином, першою висунула ідею так званого «з'єднаного процесу». Дана конструкція, що зародилася саме у Франції, нині широко відома в праві дуже багатьох країн, у тому числі в кримінальному процесуальному праві України (інститут цивільного позову в кримінальному провадженні).

У французькому праві обидва види позовів чітко розмежовані. Кримінальний позов (публічний) пред'являється прокуратурою від імені держави і не залежить від волі сторін. Цивільний позов у кримінальній справі забезпечує приватні інтереси, і позивач вправі від нього відмовитися на будь-якій стадії процесу, що однак, не може ні відстрочити, ні зупинити пред'явлення кримінального позову (ст. 2 КПК Франції). Цивільний позов може бути заявлений окремо від кримінального позову. Однак винесення рішення в судовій інстанції у цивільних справах відкладається доти, доки не буде винесено остаточне рішення по кримінальному позову, якщо він був заявлений (ст. 4 КПК Франції).

В ст.ст. 132-59–132-60 Кримінального кодексу Франції зазначено, що відшкодування шкоди, завданої злочином, впливає на звільнення від покарання.

При цьому, у ст. 132-58 КК Франції вказано, що однозначно з визнанням підсудного винуватим у скоєнні злочину, суд може прийняти рішення про порушення цивільного позовного провадження [256, с. 150–151].

Викладене дозволяє констатувати, що законодавством Французької Республіки для відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, допускається використання таких кримінально-процесуальних інститутів: 1) цивільного позову в кримінальному судочинстві; 2) кримінально-процесуальної реституції; 3) державної компенсації шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; 4) цивільного позову в цивільному судочинстві.

Проаналізувавши міжнародний досвід регулювання питання відшкодування шкоди особі, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, та національне кримінальне процесуальне законодавство, зазначимо, що потерпілий не завжди може розраховувати на швидке й повне відновлення за рішенням суду його порушених прав. Є чимало випадків, коли заподіяна майнова шкода не відшкодовується через те, що винуватий у її вчиненні не має для цього відповідних коштів. Реальне їх стягнення з засудженого, що відбуває покарання, як правило, розтягується на довгі роки і буває нерегулярним.

У більшості країн з державних фондів компенсується тільки шкода, завдана життю та здоров'ю громадян. Інші види завданої кримінальним правопорушенням шкоди, як правило, не відшкодовуються державою, однак розповсюджена система обов'язкового страхування в значній мірі забезпечує компенсаційні виплати потерпілим.

Відмітимо, що цивільний позов, в порівнянні з іншими непозовними формами відшкодування шкоди, має перевагу в тому, що його реалізація в кримінальному процесі здійснюється при активній участі сторін обвинувачення та захисту, а це, в свою чергу, сприяє більш глибокому дослідженню всіх обставин кримінального провадження, які стосуються характеру та розміру завданої шкоди і правильному вирішенню питання про її відшкодування. Саме

тому, законодавець в чинному КПК України відводить інституту цивільного позову головну роль у відшкодуванні шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, на відміну від інших форм.

Таким чином, цивільний позов у кримінальному процесі, безперечно, є основним способом захисту порушених прав потерпілих осіб від кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, втім, на сьогодні, постає чимало спірних питань при застосуванні кримінальних процесуальних норм, що регулюють позовне провадження.

Доказування у кримінальному провадженні пов'язане насамперед із збиранням, перевіркою та оцінкою доказів [48, с. 12] для встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення в аспекті досягнення кінцевої мети доказування, тобто встановлення обставин, перелічених у ч. 1 ст. 91 КПК України. З цих обставин, як стверджують Ю. П. Аленін та В. Г. Пожар, можна чітко виокремити дві, які безпосередньо стосуються підстав цивільного позову: подія кримінального правопорушення та вид і розмір завданої шкоди. Зазначені обставини входять до предмета доказування у кримінальному провадженні та підлягають встановленню та доказуванню у кожному провадженні [5, с. 117].

В кримінальному процесі України розрізняють складові частини (елементи) цивільного позову: предмет та його підстави.

Будь-який цивільний позов відрізняється від іншого передусім своїм предметом, тобто конкретною морально-правовою вимогою позивача до відповідача за цивільним позовом, що пред'являється під час кримінального провадження на розгляд і вирішення суду. Зазначену вимогу вправі заявити особа, якій заподіяно моральну, фізичну чи майнову шкоду. Ця особа має бути визнана в установленому законом порядку потерпілим та цивільним позивачем (ст.ст. 55, 61, 127, 128 КПК). Відповідно до п. 5 ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року [68, с. 17–19] та ч. 3 ст. 128 КПК цивільний позов може пред'являтися прокурором з метою захисту інтересів

держави, а також громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права. Прокурор ініціює та підтримує в суді питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та вживає заходів для підтвердження її розміру у встановленому порядку. На захист інтересів неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними, цивільний позов може бути пред'явлений їхніми законними представниками (ч. 2 ст. 128 КПК) [123, с. 11].

У свою чергу, ця вимога впливає з певних обумовлених законом юридичних фактів, на основі яких позивач пред'являє свої позовні вимоги. Зазначені факти й складають у сукупності другий елемент позову – його підстави. Ці два елементи зумовлюють обсяг (межі) та напрями провадження за цивільним позовом у кримінальному процесі.

Юридичними фактами, на підставі яких пред'являються позови, є: а) скоєння кримінального правопорушення (або іншого суспільно-небезпечного діяння); б) наявність майнової або моральної шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (або іншим суспільно небезпечним діянням); в) наявність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням (або іншим суспільно небезпечним діянням) і завданою шкодою.

Вимога про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, може бути пред'явлена як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду справи, але до початку судового слідства.

З предметом цивільного позову в кримінальному провадженні пов'язане ще одне питання, яке має важливе значення, а саме: регресивні вимоги, пред'явлені до підозрюваного, обвинуваченого особами, які повністю або частково відшкодували матеріальний збиток потерпілим особам від кримінального правопорушення до судового розгляду.

Предмет цивільного позову, І. В. Новицький, визначає, як відшкодування матеріальної, тобто такої, яку можна виразити в грошах і відшкодувати

грошима, і справжньої (реальної) шкоди, тобто такої, яка заподіяна особі і ще не відшкодована [167, с. 127].

Слід звернути увагу на те, що у кримінальному процесуальному законодавстві не визначено чітко мінімальне коло обставин, доказування яких є неодмінною та обов'язковою умовою правильного вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні.

Як зазначила Б. Л. Ващук, що поняття предмета доказування цивільного позову знаходить свою деталізацію у розробці структури на теоретичному рівні. Крім того, вона підкреслила, що «відповідно до найбільш розповсюдженої точки зору елементами предмета доказування є: а) головний факт; б) докази; в) допоміжні факти; г) «дослідні положення»...» [25, с. 27–28].

Таким чином, ми вважаємо, що предмет доказування цивільного позову у кримінальному провадженні повинен мати наступну структуру, елементами якої є: 1) склад кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), яким заподіяно шкоду; 2) наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (іншого суспільно небезпечним діянням), та її вид; 3) причинно-наслідковий зв'язок між подією кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння) та завданою шкодою; 4) суб'єкт завдання шкоди та його вина у заподіянні цієї шкоди; 5) фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням (іншого суспільно небезпечним діянням) заподіяно шкоду; 6) розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним позовом; 7) обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову.

Щодо останнього елементу предмету доказування цивільного позову, то необхідно зазначити, що в ч. 6 ст. 129 КПК України 2012 року законодавець, порівняно з КПК України 1960 року, розширив коло видів судового провадження, де можлива відмова у позові і відповідно, заявлення такого позову у кримінальному судочинстві. Крім того, як визначив С. В. Щербак: «Виправдання за відсутністю складу злочину означає, що дії, з якими позивач пов'язував завдання йому шкоди, дійсно мали місце і вчинені саме підсудним,

проте вони вчинені ним або без вини, або за обставин, що виключають суспільну небезпеку скоєного. Виправдання за даною ознакою не виключає відповідальності за шкоду в порядку цивільного судочинства, однак виключає можливість задоволення позову у кримінальній справі, де необхідною умовою задоволення цивільного позову є завдання шкоди злочином. Тому закон встановлює, що в подібних випадках позов залишається без розгляду» [282, с. 35]. По суті, непричетність до кримінального правопорушення також свідчить про відсутність у діях підозрюваного, обвинуваченого його складу.

Більшість респондентів за результатами проведеного нами анкетування: 105 суддів (54,12 %), 65 прокурорів (55,08 %), 303 слідчих (81,22 %), 59 адвокатів (76,62 %) висловилися, що найголовнішими обставинами, які належать, в першу чергу, до предмету доказування в частині цивільного позову в кримінальному провадженні, є ті, що характеризують кримінальне правопорушення, наявність шкоди (її вид та розмір), причинно-наслідковий зв'язок.

Значення доказування цивільного позову в кримінальному провадженні полягає в тому, що правильне його здійснення дозволяє забезпечити захист прав і законних інтересів потерпілих; всі питання, пов'язані з відшкодуванням заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди потерпілому, які виникають в ході кримінального процесуального провадження, можна вирішити тільки на підставі достовірно встановлених в ході доказування обставин; участь зацікавлених суб'єктів у доведенні цивільного позову є гарантією реалізації засад кримінального провадження; служить підставою для прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні, які забезпечать дотримання прав потерпілого на повне і своєчасне відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

До сукупності фактичних даних, які слугують основою для формування висновків у справі, входять різні за своєю природою і за засобом отримання відомості, які цікавлять слідство і суд в обставинах, які повинні враховуватися

при характеристиці усього доказового процесу та його елементів [86, с. 232]. А також, на нашу думку, й при доведенні цивільного позову в кримінальному провадженні.

Як підкреслив П. Д. Біленчук, методи науки сискології, криміналістики і експертології забезпечують процеси пізнання, доказування, розслідування злочинів, оскільки ці наукові галузі знань широко послуговуються засобами й методами інших наук (філософії, логіки, психології, математики, кібернетики, біології, фізики, хімії та інших), а також розробляють власні засоби та методи наукового дослідження [16, с. 185–186].

На нашу думку, значення кримінального процесуального доказування цивільного позову, по-перше, полягає в тому, що в процесі доказування в кримінальному провадженні вирішується питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене нею діяння, по-друге, розглядається порядок відшкодування заподіяної ним шкоди іншій особі (особам). Від того, наскільки точно, повно і всебічно будуть зібрані і оцінені докази, буде залежати законність судового рішення у кримінальному провадженні. Що безумовно відноситься і до питання відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної обвинуваченим в процесі вчинення злочину [106, с. 82].

Підсумовуючи вищевикладене, ми вважаємо, що ефективність кримінального процесуального механізму відшкодування шкоди, заподіяної особі кримінальним правопорушенням, є ще недостатньою, оскільки потерпілі не завжди мають можливість реально отримати відшкодування за шкоду, заподіяну їм внаслідок кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. Це породжує незадоволення, з боку потерпілих осіб як діяльністю прокурора, слідчого, що здійснював досудове розслідування, так і судовим рішенням, яким де-юре покладено обов'язок на обвинуваченого відшкодувати в повному обсязі шкоду, заподіяну внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення, потерпілому, проте яке де-факто залишилось без виконання. Отже, за такої ситуації, процесуальні гарантії захисту прав потерпілих осіб потребують подальшого удосконалення.

1.2. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні

Головним обов'язком держави є утвердження, забезпечення і охорона прав і свобод людини та громадянина. Тому, вся діяльність держави повинна бути спрямована на реальне забезпечення та охорону прав і свобод людини, поваги до особи та якнайширшого визнання загальнолюдських цінностей. Особливої уваги такий обов'язок держави набуває у випадку порушення прав особи в державі – вчинення кримінального правопорушення, а також в разі прийняття незаконних рішень, дій чи бездіяльності правоохоронних органів чи суду.

Досягнення успіху у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень великою мірою залежить від взаємодії органів, які беруть участь у цій діяльності. Швидке виявлення кримінальних правопорушень у сучасних умовах є результатом колективних дій правоохоронних органів і перебуває у прямій залежності від рівня організації взаємодії між ними.

Проблеми доказування завжди займали центральне місце в кримінальному судочинстві. Це обумовлено, перш за все, певною специфічністю пізнавальної діяльності, пов'язаної з жорсткою регламентацією процедури, строків й іншими особливостями встановлення обставин кримінального правопорушення. Особлива увага в кримінальному процесуальному законодавстві приділена органам й особам, на які покладено нормативний обов'язок визначення дійсної картини кримінальної події, що відбулася, та документальне закріплення отриманої у зв'язку з цим інформації. У науці кримінального процесу такі його учасники традиційно називаються суб'єктами доказування. У той же час, серед вчених-процесуалістів не спостерігається єдності поглядів щодо поняття суб'єктів доказування та їх класифікації.

На практиці зазначені проблеми викликають достатньо великі складнощі, які нерідко сприяють неправильному правозастосуванню в конкретних ситуаціях, що приводить до ухвалення незаконних і необґрунтованих процесуальних рішень, провадження нелегітимних процесуальних дій і порушення прав, свобод і законних інтересів осіб, що беруть участь в конкретних кримінально-процесуальних правовідносинах.

Так, проблеми доказування досліджувались багатьма вченими, оскільки доказування має місце на всіх стадіях кримінального судочинства, воно так чи інакше пов'язано з усіма його інститутами.

Завдяки зусиллям науковців теорія кримінально-процесуальних доказів збагатилась дослідженнями, які сприяли покращенню практики кримінального судочинства та вдосконаленню діючого законодавства. В той же час слід констатувати, що і на сьогоднішній день існує ряд проблем, які стосуються теорії судових доказів у кримінальному процесі, є недостатньо розробленими, а частина питань так і залишились дискусійними. До числа спірних відносяться й питання щодо суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.

Доказування є серцевиною кримінальної процесуальної діяльності, займає в ній основне місце. Воно відбувається на всіх стадіях кримінального процесу, починаючи з моменту прийняття слідчим, прокурором заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійного виявлення ними будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення [120, с. 120].

Заслуговує уваги позиція Т. М. Барабаш, яка зазначила, що українська правова система відстає у дослідженні процедури доказування (теорії доказування) порівняно з аналогічними положеннями іноземних держав. Законодавча влада США, Великобританії, Німеччини, Австрії приділяє значну увагу процесу дослідження доказів, конкретизації процесуальних аспектів елементів доказування, з урахуванням їх особливостей [10, с. 14].

За своєю суттю доказування в кримінальному процесі є різновидом пізнання дійсності. Складовими частинами основи процесу пізнання у кримінальному провадженні, як вказує В. М. Іщенко, є «загальні гносеологічні, соціальні, психологічні закономірності, притаманні процесу пізнання у будь-якій соціальній сфері згідно із законами матеріалістичної теорії відображення» [121, с. 131].

Отже, метою кримінального процесуального пізнання є одержання вичерпної інформації про подію кримінального правопорушення, винуватість особи, яка його скоїла, вид та розмір шкоди, спричиненої цим правопорушенням, а також інші обставини, що підлягають установленню та доказуванню у кримінальному провадженні.

Серед науковців, в силу складності проблеми, був поширеним різний підхід щодо визначення суті процесу доказування. З цього приводу, ми погоджуємось з позицією Ю. Б. Пастернака, що такі підходи в кримінальному процесі навряд чи є доречними. Практика та законодавець потребують єдиного універсального визначення, а використання зазначених вище способів відображення змісту доказування може тільки заплутати, оскільки в кожному випадку доводилося би з'ясовувати, в якому значенні, рівні, розумінні використовується термін, яку сторону поняття він відображає [177, с. 265].

Як визначив С. А. Шейфер: «...кожна слідча дія включає в себе специфічний для неї і відповідний особливостям відображуваних слідів комплекс пізнавальних операцій, який забезпечує витяг з певних слідів, необхідних для встановлення істини фактичних даних, тобто спрямований на досягнення пізнавальної мети конкретної дії» [278, с. 23].

На нашу думку, результатом пізнання у кримінальному провадженні є всебічна, повна і об'єктивна відповідність реальній дійсності висновків органу досудового розслідування, прокурора і суду про обставини кримінального правопорушення, про винність особи, яка притягається до кримінальної відповідальності.

При визначенні доказування цивільного позову в кримінальному провадженні потрібно враховувати наступні його іманентні ознаки: 1) така діяльність зумовлена необхідністю захисту прав та інтересів потерпілих, порушених внаслідок вчинення кримінально-караного діяння, а також потребою відшкодування останнім заподіяної фізичної, майнової та моральної шкоди (причина соціального конфлікту); 2) ця діяльність здійснюється відповідно, крім уповноважених процесуальним законом суб'єктами, іншими суб'єктами, які мають інтерес щодо доказування цивільного позову.

Доказування, у тому числі і цивільного позову, в кримінальному судочинстві, як різновид процесу пізнання, є діяльністю розумовою, що протікає відповідно до законів логіки, у визначених логічних формах. Але разом з тим це і практична діяльність суб'єктів кримінального провадження, строго регламентована процесуальним законом [172, с. 9]. Ми погоджуємося з думкою вчених, зокрема С. А. Крушинського, який акцентує увагу на двох аспектах доказування: 1) доказування як дослідження фактичних обставин провадження; 2) доказування як логічне і процесуальне обґрунтування певної тези, твердження, висновків, рішення у провадженні [128, с. 8].

Отже, доказування, в тому числі й цивільного позову, – це єдиний та нерозривний процес, елементи якого тісно переплітаються один з одним. Здійснюється воно на різних етапах із притаманними для кожного з них процесуальними особливостями і певним колом суб'єктів.

Ми вважаємо, що під доказуванням цивільного позову в кримінальному провадженні розуміється зафіксована в процесуальній формі за допомогою методів правового регулювання сукупність взаємоузгоджених і рівнозначних доказових можливостей сторін, через використання яких вони можуть відстоювати свої функціональні інтереси в умовах змагального судочинства.

Зазначимо, що так званий «тягар доказування» – це обов'язок, виконання якого направлено на здійснення діяльності із доказування вини особи.

Як стверджує В. В. Крижанівський: «Одним із ключових елементів презумпції невинуватості є правило розподілу тягара доказування (onus

probandi) між сторонами кримінального провадження, за яким ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Тобто навіть у тих випадках, коли обвинувачений фактично не захищається, захист його інтересів здійснює презумпція невинуватості, відмежовуючи його від необґрунтованого обвинувачення і вимагаючи надання безсумнівних доказів його вини» [116, с. 108].

Однак, у національному праві деяких зарубіжних країн існують певні виключення з заборони перенесення тягаря доказування на підозрюваного, обвинуваченого. Наприклад, законодавством Франції встановлено ряд випадків, коли доведення невинуватості обвинуваченого покладається на сторону захисту, тобто фактично діє презумпція винуватості. Так, відповідно до ст. 225-6 КК Франції, особа, яка не в змозі вказати джерело своїх доходів і при цьому систематично контактує з особою, що займається проституцією, вважається винним у звідництві; в силу ст. 225-12-5 той, хто має вплив на особу, яка займається жебрацтвом, вважається експлуатуючим жебрацтво, якщо він не в змозі вказати джерело своїх засобів до існування; нездатність пояснити джерело своїх доходів при підтримці відносин з особою, яка приймає участь у діяльності терористичних організацій, також утворює склад злочину [150, с. 68].

В кримінальному законодавстві Польщі, згідно ч. 1 і ч. 2 ст. 213 КК, на обвинуваченому у справах про наклеп лежить тягар доказування протилежного [117, с. 3].

Що стосується англійського кримінального процесу, то в ньому існують певні категорії кримінальних проваджень, в яких саме на сторону захисту покладається тягар доведення відсутності вини. Так, за Законом про попередження корупції 1916 року чиновник, який отримав від кого-небудь подарунок, зобов'язаний довести, що його дії не пов'язані з корупцією. Аналогічно вирішується питання і в Законі про попередження злочинів

1953 року: особа, в якій виявлено зброю, зобов'язана довести наявність у неї права на її зберігання і носіння [52, с. 100].

Нами відслідковується тотожність в питанні доказування в кримінальному процесі США та Англії. Так, Суд має вирішити, чи довів обвинувач висунуті ним обвинувачення. Обов'язок доказування обставин, які виключають або пом'якшують відповідальність, як правило, покладається на обвинуваченого [133, с.118].

Як зазначає А. В. Молдован: «Обов'язок доказування у німецькому кримінальному процесі покладається на суд, а в стадії попереднього розслідування – на прокуратуру. У стадії судового розгляду прокурор зачитує формулу обвинувачення, зачитує ухвалу суду про зміну обвинувачення, якщо така зміна відбулася у стадії віддання до суду, здійснює нагляд за законністю. Беручи участь у судовому засіданні, прокурор сприяє дослідженню доказів, допомагає суду. Керівництво розглядом справи, допити підсудного, свідків, потерпілих здійснює головуючий» [155, с. 31].

Проаналізуємо практику Європейського суду з прав людини. У своїх рішеннях неодноразово ЄСПЛ вказував на можливість існування в національному законодавстві держав-учасниць правил, що переносять обов'язок доказування невинуватості на сторону захисту, тобто на обвинуваченого. Наприклад, у справі «Джон Мюррей проти Об'єднаного королівства» ЄСПЛ зазначив, що в кожній конкретній справі постає питання: чи є достатньо переконливими докази, наведені прокурором, для того, щоб вимагати відповіді від обвинуваченого. Національний суд не може зробити висновок, що обвинувачений є винним лише тому, що він вирішив мовчати. Тільки в тому випадку, коли докази проти обвинуваченого «вимагають» пояснення, яке обвинувачений може дати, але не дає, керуючись здоровим глуздом, можна зробити висновок про відсутність такого пояснення і про наявність вини обвинуваченого [218].

Як підкреслює Б. І. Яворський: «Не дивлячись на те, що згідно закону ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину, окремі

обставини все ж можуть презюмуватися, тому обов'язок спростувати їх покладається на обвинуваченого та його захисника. Підстави для такого висновку дає аналіз КК України. Так, ст. 201 КК України передбачає кримінальну відповідальність за контрабанду. Для притягнення особи до відповідальності за цією статтею відповідним державним органам, поряд з іншими обставинами, визначеними законом, достатньо встановити наявність при особі чи в її поклажі (багажі) під час перетину державного кордону предмету контрабанди. Те, що знайдений товар належить вказаній особі, певною мірою презюмується, і цей факт не потрібно доводити [285, с. 60].

Крім цього, необхідно вказати, що умова правомірного покладання «тягаря доказування» на сторону захисту визначена в рішенні Європейського суду в справі «Тельфнер проти Австрії» від 20 березня 2001 року [219].

А твердження про те, як зазначив С. В. Шевчук, що тягар доведення факту вчинення підсудним злочину покладений на сторону обвинувачення і не може перекладатися на захист, чітко та недвозначно висловлено у низці рішень Європейського Суду з прав людини (зокрема, у § 77 Рішення по справі «Барбера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії» («Barbera, Messeque and Jabardo v. Spain») № 10590/83 від 6 грудня 1988 р. [277, с. 327–328] та § 39 Рішення Страсбурзького суду «Капо проти Бельгії» (Capeau v. Belgium) № 4291/98 від 13 січня 2005 р. [277, с. 271].

Ми згодні з позицією В. В. Навроцької: «У світі спостерігається тенденція до поступового відходу від традиційного розуміння тягаря доказування (передусім це стосується злочинів у сфері економіки, діянь терористичної спрямованості тощо). Хоча, мабуть, варто говорити не про відхід від усталеного трактування поняття «тягар доказування», а навпаки, про повернення до первісних підходів до його суті (недаремно кажуть, що усе нове – це добре забуте старе)» [162, с. 324].

Крім цього, В. В. Навроцька підкреслила, що сьогодні чимало держав повертаються до минулого досвіду, використовуючи його в нових умовах. Так, у Великій Британії Закон «Про кримінальну юстицію і суспільний порядок»

1994 р. (з наступними змінами від 2002 р.) суттєво обмежив право обвинуваченого на мовчання, частково поклавши на нього обов'язок доведення своєї невинуватості. Переважно цей закон стосується підозрюваних у тероризмі, участі у діяльності організованих злочинних угруповань та корупції. У Франції передбачено, якщо особа не зможе довести законність свого доходу, який відповідає стилю її життя (живе «не по кишені») і має постійні контакти з учасниками злочинної асоціації (ст. 4501 КК), то ризикує відбутися п'ять років ув'язнення або сплатити штраф у 75 тисяч євро. З 2003 р. у Польщі тягар доведення законності доходів покладено на обвинуваченого. Відсутність доказів законності володіння майном тягне кримінальну відповідальність в ряді країн Азії. Обговорюється також пропозиція швейцарських експертів по розширенню можливостей заморожування і подальшої (через 1–2 роки) конфіскації коштів, походження яких викликає сумнів, якщо володілець коштів протягом зазначеного строку не доведе, що вони отримані законним шляхом [162, с. 324–325].

Отже, на підставі аналізу наведених нами вище різних поглядів, думок та практики Європейського суду з прав людини, ми вважаємо, що обов'язок доказування винуватості особи (осіб) у вчиненні кримінального правопорушення має дійсно покладатися саме на сторону обвинувачення і ні в якому разі не на підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного. Протилежна ж точка зору суперечить засадам кримінального провадження і кримінальному законодавству взагалі [105, с. 79].

Відповідно до норм КПК України прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

В ч. 1 ст. 92 чинного КПК України визначено, що обов'язок доказування обставин, що становлять предмет доказування, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених цим Кодексом випадках, – на потерпілого. Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому цим Кодексом [124, с. 50].

З прийняттям нового КПК України змінилось як коло суб'єктів доказування, так і їх повноваження, що певною мірою й стосується доказування цивільного позову. Тому їх діяльність потребує ґрунтовного вивчення й аналізу в умовах дії кримінального процесуального закону 2012 року, який передбачає, що досудове розслідування кримінальних правопорушень здійснюється уповноваженими суб'єктами кримінального процесу у формі доказування. При цьому, у кримінальному провадженні наявні дві сторони: сторона обвинувачення і сторона захисту.

В юридичній літературі різними поглядами представлена дискусія з приводу визначення суб'єктів кримінального процесуального доказування, крім цього, відсутня єдність поглядів щодо того, на якій підставі і кого слід відносити до вищевказаних суб'єктів. Також, становить підвищений інтерес дослідження питань, пов'язаних саме з класифікацією суб'єктів доказування у кримінальному процесі.

Отже, в зальному випадку, суб'єкти кримінального процесу – це особи, які вступають у кримінальні процесуальні правовідносини у зв'язку з подією кримінального правопорушення, незалежно від стадії процесу, чії повноваження, права та обов'язки регламентуються чинним кримінальним процесуальним законодавством.

Глава 3 КПК України має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», в якій визначено: по-перше, орган правосуддя (суд), який у відповідності до засади змагальності, виступає у кримінальному провадженні «арбітром» між сторонами обвинувачення та захисту, тобто є провідним суб'єктом забезпечення верховенства права у кримінально-правовій

сфері; по-друге, органи і посадові особи, які здійснюють досудове розслідування та висувають обвинувачення від імені держави, тобто виконують свої посадові обов'язки (сторона обвинувачення: прокурор, орган досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування, слідчий органу досудового розслідування, оперативні підрозділи); по-третє, осіб, відносно яких безпосередньо здійснюється кримінальне провадження, та вони залучаються до участі в процесі у примусовому порядку (сторона захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), виправданий, засуджений); по-четверте, осіб, які зацікавлені та обстоюють власні інтереси у процесі провадження (потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач); по-п'яте, осіб, які не мають самотійного інтересу, але захищають або представляють інтереси інших учасників кримінального провадження (законний представник підозрюваного, обвинуваченого; захисник підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про екстрадицію; представник потерпілого і законний представник потерпілого; представник цивільного позивача і його законний представник, представник цивільного відповідача); по-шосте, осіб, які сприяють у кримінальному провадженні досягненню завдань кримінального судочинства (заявник, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, а також поняті, які залучаються до участі в окремих слідчих (розшукових) діях). Тобто, ці особи сприяють кримінальному судочинству за допомогою виконання завдань, покладених на них законом [74, с. 36–37].

На підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» 18 лютого 2016 року до КПК

України внесені зміни щодо доповнення нормами, які передбачають нових учасників кримінального провадження – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (стаття 64-1), третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт (стаття 64-2).

Як зазначили юристи Д. В. Трут і А. А. Автух, в європейських та іноземних країнах вже давно існує практика застосування до юридичних осіб заходів кримінального характеру, яка дозволяє виділити 3 основні підходи до розуміння кримінальної відповідальності юридичних осіб:

1. Повне визнання інституту кримінальної відповідальності юридичної особи (Франція, КНР, Литва, Естонія). У той же час, принцип кримінальної відповідальності юридичної особи не усуває кримінальної відповідальності фізичної особи.

2. Повне заперечення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб (Болгарія, Угорщина, Білорусія).

3. «Квазікримінальна» (адміністративно-кримінальна) відповідальність юридичних осіб (ФРН, Швеція, Італія, Іспанія). Основною ознакою такого підходу є те, що законодавство не визнає юридичних осіб суб'єктами злочину, але у низці випадків, зокрема, передбачених окремими нормативними актами, до них можуть застосовуватися різноманітні кримінальні санкції.

Як бачимо, Україна пішла останнім шляхом, відтак, законодавець не застосовує термін «кримінальна відповідальність» щодо юридичних осіб. Натомість, використовується термін «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», що дозволяє уникнути змін у частині суб'єкта кримінальної відповідальності до Загальної частини Кримінального кодексу України [284].

Що ж до третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, то відповідно до ст. 64-2 КПК України вона має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого в частині, що стосуються арешту майна.

Ми погоджуємось з думкою О. Ю. Татарова в тому, що перша практика застосування вказаних положень дає підстави стверджувати про юридичну недосконалість зазначених положень, адже наділення третьої особи правами підозрюваного, обвинуваченого, навіть, виключно в частині арешту на майно є не виправданим з огляду на наступне. По-перше, підозрюваний чи обвинувачений має право відмовитись від надання будь-яких свідчень. По-друге, виникають ситуації, за яких особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні, тобто свідок, є також і третьою особою, на майно якої накладається арешт, а за положеннями КПК користується правами підозрюваного, обвинуваченого. По-третє, в КПК України не врегульовано порядку допиту третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт [238].

Наведені неузгодженості в кримінальному процесуальному законі викликають серйозні складнощі в процесі накладення арешту на майно та створюють передумови визнання судом отриманих доказів за участю третіх осіб недопустимим. Таким чином, щоб вирішити ці проблеми, потрібно внести зміни до ст. 64-2 КПК України в частині визначення прав та обов'язків третьої особи при розгляді питання про накладення арешту на майно.

Щодо співвідношення понять «суб'єкт» та «учасник», то серед науковців існує три різних позиції.

Перша позиція припускає, що терміни «учасник» і «суб'єкт» є тотожними, тобто ідентичними, рівнозначними при використанні їх стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Під ними розуміються всі особи, які беруть участь у кримінальних процесуальних правовідносинах, набуваючи процесуальних прав та обов'язків, незалежно від стадії кримінального провадження та тривалості їх участі в процесі [46, с. 91; 62, с. 51–52; 151, с. 55; 240, с. 126].

Згідно другої – поняття «суб'єкт» та «учасник» кримінального процесу співвідносяться як ціле і частина [7, с. 3–4; 30, с. 32; 230, с. 16], іншими словами – поняття «суб'єкт» є ширшим за значенням, ніж поняття «учасник». Як

підкреслила цю позицію О. М. Калачова, що не кожен суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності є її учасником, але кожен учасник процесу завжди є його суб'єктом [77, с. 38–39].

По суті, відповідно до третьої наукової позиції, вона об'єднує дві попередні. Ряд вчених-процесуалістів України, а також країн СНД, визначають поняття «учасники кримінального процесу» в широкому й вузькому значеннях [222, с. 56]. Що стосується широкого тлумачення, то до них належать всі особи, які беруть участь у кримінальному процесі, усі суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності, усі учасники процесуальних дій. Тобто, поняття «учасник» і «суб'єкт» є рівнозначними й виступають в цьому відношенні як синоніми. У вузькому розумінні, як стверджує Д. Є. Мартиненко, учасники кримінального процесу – це особи, які мають особистий кримінально-правовий або цивільно-правовий інтерес у кримінальній справі, обстоюють свої або надані їм права і законні інтереси, посідають стійке становище протягом усього кримінального провадження, активно впливають на хід і результати процесу [147, с. 217].

На підставі аналізу вищевикладеного, ми підтримуємо думку фахівців другої наукової позиції та вважаємо, що поняття «суб'єкти кримінального процесу» є ширшим за поняття «учасники кримінального процесу». Як слушно зазначила О. П. Кучинська, що учасники кримінального провадження від суб'єктів кримінального провадження відрізняються лише однією ознакою – переслідуванням або обстоюванням своїх законних інтересів [134, с. 123].

Отже, ми вважаємо, що необхідно внести зміни в назву глави 3 КПК України та викласти її в такій редакції: «Суд, суб'єкти та інші учасники кримінального провадження». Відповідно до цього, назви § 2 та § 3 вказаної глави Кодексу змінити на: «Суб'єкти кримінального провадження зі сторони обвинувачення» та «Суб'єкти кримінального провадження зі сторони захисту».

Щоб визначити коло суб'єктів доказування і класифікувати їх, спочатку необхідно визначити зміст самого поняття «суб'єкт доказування», яке повинне

містити вказівку на характер діяльності відповідних осіб у кримінальному провадженні, тобто їх участі в доказовій діяльності.

Під суб'єктами доказування В. Т. Нор розглядає органи та особи, які або зобов'язані здійснювати доказування (збирають, перевіряють, оцінюють докази) і є відповідальними за нього, або мають право на активну участь у процесі доказування, маючи при цьому свої охоронювані законом інтереси [170, с. 86].

Ми вважаємо, що Г. Ф. Горський, Л. Д. Кокорєв, П. С. Єлькінд більш вдало визначили поняття «суб'єкти доказування», висловивши, що це посадові особи і органи, на яких покладено обов'язок збирання, перевірки, оцінки доказів і обґрунтування рішень, висновків, до яких вони приходять під час кримінально-процесуального доказування, а також інші особи, які беруть участь у цій діяльності [41, с. 221].

Дуже важко погодитись з думкою В. М. Тертишника та С. В. Слинько, які розуміють під суб'єктами доказування тих учасників кримінального процесу, на яких покладається обов'язок встановлення об'єктивної істини [241, с. 55], оскільки це поняття є дуже звуженим відносно суб'єктів кримінального процесуального доказування.

Іншої позиції притримувався М. М. Михеєнко, який стверджував, що суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності – це усі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес чи залучаються до його участі, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи при цьому процесуальних прав, і здійснюють процесуальні обов'язки [152, с. 134].

Необхідно звернути увагу на позицію С. М. Стахівського, який зазначив, що суб'єкти доказування – це державні органи і посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки, оцінки доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтування рішень, прийнятих у процесі кримінально-процесуального доказування, а також інші особи, які вправі брати

участь в цій діяльності [233, с. 40]. Ми вважаємо, що його думка є дуже слушною та змістовною.

Як стверджує В. О. Лазарева, суб'єктами доказування є тільки ті учасники кримінального процесу, які мають у ньому самостійний чи представницький інтерес [137, с. 75].

Отже, ми приєднуємось до думки Л. Д. Удалової та Г. М. Мамки, які дійшли до висновку, що поняття суб'єктів кримінально-процесуального доказування не повинне бути розмитим, нечітким за змістом, інакше на його основі неможливо буде визначити, належним чином, перелік суб'єктів доказування або він буде необґрунтовано розширений. З іншого боку, таке визначення не повинне обмежувати коло суб'єктів доказування лише органами державної влади і службовими особами і тим більше, виключати з цього переліку суд [259, с. 24].

Таким чином, враховуючи вищевказані погляди науковців, визначимо, що суб'єктами кримінального процесуального доказування є державні органи та посадові особи, які зобов'язані, відповідно до норм КПК України, здійснювати збирання, перевірку, оцінку доказів та їх процесуальних джерел, обґрунтування прийнятих в процесі кримінального процесуального доказування рішень, а також інші особи, які вправі приймати участь в цій діяльності.

Визначивши поняття суб'єктів доказування, перейдемо до проблеми їх класифікації.

В юридичній літературі, як підкреслює Г. М. Мамка, пропонуються різні варіанти класифікації суб'єктів доказування на основі наступних критеріїв. Він зазначає, що по відношенню суб'єктів до обов'язку доказування, вони поділяються на: а) осіб, які несуть обов'язок доказування; б) осіб, на яких лежить обов'язок лише участі в доказуванні; в) осіб, що звільнені від такого обов'язку. По отриманню інформації про обставини і мету доказування, суб'єкти розділяються на дві основні групи: а) суд, прокуратура і органи досудового розслідування; б) інші учасники процесу. За процесуальними інтересами, суб'єкти кримінально-процесуального доказування, в одних

роботах, діляться на дві групи: а) державні органи; б) інші особи, що беруть участь в доказуванні для захисту своїх або законних інтересів, у інших – виділяється ще одна група, що включає суб'єктів, які представляють в кримінальній справі інших осіб [145, с. 34–35].

Запропонована П. А. Лупинською класифікація не відповідає дійсності в умовах чинності КПК України 2012 року, вона ґрунтується на тому, що шлях отримання знань про обставини, що досліджуються, і мета доказування є основними критеріями поділу суб'єктів доказування на осіб, що проводять дізнання, слідчий, прокурор, суд та на учасників процесу [140, с. 24–25].

На думку В. Д. Арсеньєва, до суб'єктів доказування належать: державні органи по боротьбі зі злочинністю; учасники процесу; будь-які громадяни, організації, установи [9, с. 51–52].

Найбільш вдалою, ми вважаємо, є наступна класифікація суб'єктів кримінального процесуального доказування на дві групи: а) суб'єкти доказування, на яких покладено обов'язок щодо його здійснення; б) суб'єкти доказування, які вправі брати участь у ньому [215, с. 9]. Прихильниками такої класифікації є В. Т. Нор [170, с. 86], Л. Д. Удалова [261, с. 29; с. 134].

Отже, на основі чинного кримінального процесуального закону, враховуючи наведені вище визначення поняття суб'єктів доказування та їх розподіл на групи, ми пропонуємо диференціювати суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні на: а) суб'єктів підтримання цивільного позову (особи, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, її представник та/або законний представник; особа, яка пред'явила цивільний позов, її представник та/або законний представник); б) суб'єктів заперечення цивільного позову (особа, яка вчинила кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, чим заподіяла шкоду фізичній чи юридичній особі, її захисники та/або законні представники; особа, яка за законом несе відповідальність за діяння підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечні діяння неосудної особи (її

представник); представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третя особа (її представник), щодо майна якої вирішується питання про арешт); в) орган, який здійснює правосуддя та вирішує кримінальне провадження по суті в частині пред'явленого цивільного позову.

1.3. Роль суду в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні

Український народ здавна прагнув до самоствердження, до побудови міцної держави, яка могла б відстоювати свої інтереси не тільки у зовнішній політиці, але й забезпечувати добробут людей, захист їх прав та інтересів за допомогою певних правил – правових норм. Тому, саме через систему судової влади, шляхом здійснення правосуддя, в Україні створюється ефективний механізм захисту прав людини і громадянина та юридичних осіб, а це є важливою передумовою становлення демократичної, соціальної та правової держави.

У галузі кримінального судочинства особливий інтерес в учених та практиків викликає орган, який серед суб'єктів кримінального процесуального доказування здійснює правосуддя, як єдиний носій цього права, у кримінальному провадженні, тобто – суд. Дискусія щодо ролі суду у кримінальному процесуальному доказуванні розпочалась з судово-правової реформи, а продовжилась з реформою органів кримінальної юрисдикції.

Відповідно до ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України [94, с. 49]. Крім цього, правосуддя виключно судами передбачено ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року [209].

Положення вищевказаних статей Основного Закону та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року відповідає також нормам міжнародно-правових актів з прав людини, ратифікованих Україною, а саме: ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, яка закріплює право кожної особи на справедливий суд: кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім, встановленим законом [93]. Згідно ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, який діє на підставі Закону [153].

В рішенні від 03 квітня 2008 року (п. 40 мотивувальної частини рішення), у справі «Пономарьов проти України», Європейський суд з прав людини наголосив, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Цей принцип стверджує, що жодна із сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення [220].

Сучасний етап розвитку України характеризується спрямованістю на її внутрішню побудову як правової держави, створеної для максимально гуманістичного регулювання суспільних відносин. Необхідно підкреслити, що це є абсолютно неможливим без прозорості діяльності органів державної влади на всіх її рівнях, яка безперечно має тенденції до вічного прагнення централізації, що призводить до зловживань. Тому нормативне закріплення ідеї прозорості судочинства на рівні принципу, який одержав назву гласності, не є випадковим.

Як зазначають В. М. Юзевич та Н. О. Микитенко, що судова влада займає особливе місце в системі державної влади. Взаємодія судової влади з іншими гілками влади в Україні здійснюється на основі «механізму стримувань і

противаг», який полягає у тому, що органи законодавчої влади впливають на суди, створюючи для них законодавчу базу діяльності. Крім того, Верховна Рада України разом із Президентом України беруть участь у формуванні судової системи – призначенні суддів. Але суди їм не підлеглі і зазначені органи не вправі контролювати законність вироків та інших судових рішень [283, с. 271].

Ми погоджуємось з А. Ю. Ключковичем, який підкреслив, що у правовій державі суд має вирішувати конфлікти у всіх сферах суспільних відносин на засадах законності, об'єктивності і неупередженості [186, с. 115].

Щоб зрозуміти суть поняття «правосуддя», необхідно звернути увагу на позицію В. С. Бігуна, який виокремив кілька варіантів смислового наповнення зазначеного терміну: 1) правосуддя як справедливість; 2) правосуддя як форма здійснення судової влади; 3) правосуддя як вирішення конфлікту (спору); 4) правосуддя як судовий спосіб умиротворення балансування; г) правосуддя як судовий спосіб здійснення права [15, с. 354–362].

Ми поділяємо думку О. Г. Шило про те, що сутність правосуддя полягає в наступному: а) це спосіб реалізації виключно судової влади, який чітко регламентовано законом та здійснюється у відповідній процесуальній формі; б) його предметом є розгляд та вирішення кримінальних проваджень; в) саме з ним у сфері кримінального судочинства пов'язане вирішення питання про винуватість або невинуватість підсудного та про його кримінальну відповідальність; г) підсумком здійснення правосуддя є судові рішення (вирок) про визнання особи винуватою або невинуватою та призначення винуватому справедливого покарання [280, с. 206].

Функція правосуддя належить до основних функцій у кримінальному процесі. Вона є підґрунтям для такої засади кримінального провадження, як змагальність, та низки інших засад кримінального провадження, про реалізацію яких сторонами обвинувачення та захисту при доказуванні цивільного позову ми детальніше зупинимось в наступному підрозділі.

Проте, як зазначають співавтори монографії «Функція судового контролю у кримінальному процесі» Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва, що норми Конституції України та КПК України дають підставу для виділення в діяльності судової влади, крім виключної функції правосуддя, ще й контрольної функції у кримінальному процесі. Йдеться про окрему, самостійну функцію суду, а саме: функцію судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, яку відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України здійснює слідчий суддя [268, с. 7].

Функція правосуддя в кримінальному провадженні полягає у розгляді та вирішенні правових конфліктів по суті, які виникають з приводу вчинення кримінальних правопорушень у суспільному житті. Зміст зазначеної функції становить судовий розгляд кримінальних проваджень та застосування певних видів покарань, які встановлені кримінальним законодавством України, щодо осіб, які винні у вчиненні кримінальних правопорушень, або у виправданні невинних.

Найбільш складним питанням сучасного доказового права є визначення процесуального становища суду як суб'єкта доказування в кримінальному судочинстві.

Варто погодитись з М. М. Ковтуном, який зазначив, що суд зобов'язаний всебічно, повно і об'єктивно перевірити всі докази в судовому слідстві, оцінити їх належність, допустимість, достовірність і достатність для прийняття законного і обґрунтованого рішення [87, с. 61].

Відповідно до позиції, якої притримується Ю. К. Орлов, відмежування суду від процесуального спору сторін обвинувачення і захисту, його пасивність при цьому означатимуть відсутність правової відповідальності за результат вирішення кримінальної справи по суті. Суд не повинен обмежуватись роллю безініціативного арбітра, а повинен вжити всіх заходів до встановлення істини, особливо при недостатності чи недоброякісності наданого сторонами доказового матеріалу [174, с. 19–20].

У висловлених точках зору вчених вбачається, що суд не є суб'єктом збирання доказів, проте у судовому розгляді він є активним учасником процесу доказування, досліджуючи докази, здійснюючи їх перевірку, оцінку та ухвалюючи, на підставі цього, відповідне рішення.

Необхідно звернути увагу на те, що визначення ролі суду в кримінальному процесуальному доказуванні, зокрема, заявленого цивільного позову, вимагає врахування його особливого становища у змагальному процесі.

Досліджуючи змагальність сторін у кримінальному судочинстві, а також функціональне становище суду, В. Т. Малярєнко встановив, що розгляд справи при дотриманні змагальності сторін не перетворює суд на стороннього глядача і не виключає активності та ініціативи суду щодо збирання доказів. Саме змагальність сторін спонукає суд правильно розглянути матеріали справи і ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення. До цього і зводиться сутність і практична значимість змагальності як основної засади судочинства [144, с. 299].

Ми поділяємо думку О. О. Власова, який вважає, що суд є основним суб'єктом процесуальної відповідальності доказування. У процесуальному значенні це, наприклад, тоді, коли суд вживає заходи до забезпечення доказів, призначає експертизу, оцінює докази тощо. В організаційно-правовому значенні – коли задовольняє клопотання сторін про витребування доказів, здійснює контроль за своєчасним доставлянням доказів тощо. Якщо виходити з того, що суд несе відповідальність за доказування (а іншого і бути не може, оскільки в разі оскарження судове рішення може бути скасоване), то цього вже достатньо для того, аби визнати суд суб'єктом доказування [76, с. 19].

Судові рішення обґрунтовуються лише доказами, дослідженими і визнаними судом. З цього випливає, що докази в КПК України діляться на досудові і судові. Аналіз відповідних положень КПК свідчить про те, що в них нормовані правові механізми впливу сторони захисту на формування доказів у стадії досудового розслідування та судового розгляду. Тому інформаційна основа доказів посилюється логічною складовою – фактами – аргументами, які

можуть впливати на оцінку фактичних даних. Реально в процедурі формування доказів, а також в інтерпретації їх змісту можуть брати участь конкуруючі суб'єкти, що може призвести до активізації доказів, зміни їх змісту, ослаблення доказової сили або навіть ліквідації [125, с. 225–226].

Як зазначила О. Г. Яновська, у змагальних конструкціях судочинства країн англосаксонської системи права пріоритет віддано задоволенню приватноправового інтересу – якомога більш швидкому та безболісному розв'язанню кримінально-правового конфлікту. При цьому, як переконливо доводить дослідження О. Б. Семухіна, у таких системах кримінального судочинства пасивність суду виявляється у процесі збирання та перевірки доказів і не поширюється на його діяльність з процесуального керівництва, яка відбувається в активних формах («принцип верховенства суду в процесі»). Для континентальної системи права, до якої тяжіє і вітчизняний кримінальний процес, активність суду як суб'єкта доказової діяльності збільшується, задовольняючи таким чином публічно-правовий інтерес. У процесі зближення континентальної та англосаксонської форм кримінального судочинства, що відбувається на ґрунті трансформації цільових пріоритетів, спостерігається загальна тенденція переходу в континентальній моделі судочинства від «абсолютної активності суду» до принципу «обмеженої активності». Зміст цього переходу полягає в «збереженні активності суду в процесуальному керівництві процесом та обмеженні активності суду в діяльності зі збирання та оцінювання доказів». У сучасній англо-американській системі права відбувається заміна «моделі повного задоволення приватноправових інтересів у кримінальному процесі» моделлю «часткового задоволення приватноправових інтересів за необхідності врахування публічних засад» [286, с. 122–123].

Підтримуючи позицію О. Г. Яновської, яка підкреслила, що ступінь активності суду – сутнісна характеристика його процесуальної діяльності, що є вирішальною у визначенні ролі суду в процесі доказування та його місця у кримінальному судочинстві взагалі, відповідає певним моделям (типам) кримінального процесу і становить один із критеріїв їх розмежування, ми

вважаємо, що необхідно розглядати активність суду в аспекті здійснення ним правосуддя в змагальному кримінальному судочинстві, який зобов'язує суд забезпечити такі умови у процесі, що надавали б сторонам можливість повною мірою реалізовувати свої процесуальні права на засадах рівноправності, зокрема, в процесі доказування цивільного позову. А також, з огляду на змагальні засади кримінального процесу, суд є суб'єктом доказування, в тому числі, й цивільного позову у кримінальному провадженні, оскільки процес доказування в цілому є діяльністю складною, комплексною, багатоступеневою і циклічно повторюваною по збиранню, перевірці та оцінці доказів.

Отже, з урахуванням викладеного, є підстави стверджувати щонайменше наявності у суду права, а також і обов'язку, на самостійну та активну участь в дослідженні обставин пред'явленого обвинувачення у кримінальному провадженні. Він вправі шляхом аналізу не тільки дослідити обставини кримінального провадження і докази, зібрані та сформовані під час досудового розслідування, а й отримати для прийняття законного і обґрунтованого процесуального рішення недостатні засоби доказування. Щодо його обов'язку, то суд як орган судової влади, повинен приймати справедливі рішення у кримінальних провадженнях, які ґрунтуються не тільки на аналізі доказів, наданих сторонами, а й на отриманих за власною ініціативою даних та інших матеріалів, необхідних для перевірки їх доводів у судовому засіданні.

Для того, щоб розглянути якомога всебічніше роль суду в кримінальному процесуальному доказуванні, зокрема, заявленого цивільного позову, доцільно звернутися до міжнародного досвіду.

Яскраво виражений змагальний характер є найбільш характерною рисою для англосаксонської моделі процесуального права. У свою чергу, це обумовило певні особливості здійснення провадження. Однією з них є пасивна роль суду, який у такій системі виступає лише арбітром та вирішує спір двох протилежних сторін. Проте, на відміну від країн англосаксонської системи права (Великобританія, США, Канада), будова кримінального процесу яких визначається принципом змагальності, законодавство країн континентальної

системи (ФРН, Франція, Італія) характеризується наданням активної ролі суду в з'ясуванні обставин справи.

Свою позицію щодо процесу доказування В. В. Вапнярчук висловлює наступним чином: «Що стосується особливостей стандартів доказування у країнах системи загального права, то варто відзначити, що вони є дещо відмінними в різних країнах, а також розрізняються залежно від виду судочинства. Так, в Англії використовують два стандарти доказування: «поза розумними сумнівами» для кримінальних проваджень та «баланс ймовірностей» (інколи його ще називають «перевага доказів») для цивільних проваджень. Стандарт «поза розумними сумнівами» (beyond reasonable doubt) сформувався в Англії у другій половині XVIII ст. Його суть полягає в тому, що у достовірності факту (винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення) не повинно залишатися розумних сумнівів. Це не означає, що в його достовірності немає жодних сумнівів, а означає, що всі альтернативні можливості пояснення поданих доказів є дуже малоімовірними. Сутність же стандарту «баланс ймовірностей» (balance of probabilities) полягає в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди), як такий, що швидше за все мав місце, ніж не мав» [24, с. 102].

У США, як зазначає С. Л. Будилін, крім указаних вище двох стандартів доказування, виділяють ще один, який називають «ясні та переконливі докази» (clear and convincing evidence). Суть його в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність факту, який розглядається, є досить ймовірною, або викликати в них тверде переконання, що факт правдивий. Разом з тим усувати всі розумні сумніви цей стандарт доказування не вимагає. Він застосовується, зокрема, у деліктних позовах з метою стягнення з відповідача так званих штрафних збитків, які перевищують звичайні компенсаторні збитки [22, с. 19–52].

На проблему активності суду в кримінальному судочинстві американські вчені та практичні правники мають неоднозначну точку зору. Так,

американський правознавець Вільям Берхнем зазначає, що всупереч теорії змагальності контроль сторін над судовим процесом не завжди є запорукою того, що особа, уповноважена приймати рішення, належним чином поінформована, адже деякі факти, що безпосередньо стосуються справи, можуть бути приховані. Випадки, коли обидві сторони прагнуть розкрити всю істину, трапляються досить рідко. Але якщо суду надано неповну інформацію, винесення рішення у справі зумовлюється не істиною, а бозна-чим. Крім того, вчений стверджує, що завдання полягає не в тому, щоб установити істину, а тому, щоб з'ясувати, чиє сприйняття події найдостовірніше. Якщо система сприяє змагальності версій, які по-різному віддзеркалюють подію протягом усього судового процесу, аж до моменту винесення рішення, то така система дає змогу як найточніше відтворити дійсність. А пошуки істини не лише наївні, а й цілком неможливі [14, с. 119]. Стаття 614 Федеральних правил США про надання доказів у той же час не обмежує суддю у праві викликати і допитувати додаткових свідків, експертів, призначати експертизу як за клопотанням сторін, так і з власної ініціативи й не зобов'язує приймати рішення лише на фактах і доказах, наданих на вибір сторін [257, с. 119].

Підкреслимо, що в більшій мірі континентальному правосуддю був притаманний й залишається зараз інквізиційний (розшуковий) характер. В судовому засіданні роль суду не зводиться до виконання пасивної функції, він є активним учасником процесу, який здійснює провадження з метою встановлення істини. Проте, протягом свого розвитку, правосуддя в країнах романо-германської правової системи істотно змінювалося та набувало численних змагальних рис. Це стосується, головним чином, введенням в багатьох державах, зокрема, в Україні, інституту судів присяжних. Однак, потрібно зазначити, що суди присяжних на континенті не дістали широкого поширення: вони мають місце не у всіх країнах, використовуються не у всіх юрисдикціях, а також в таких судах наявна певна специфіка їх складу.

Звернемо увагу на думку німецького вченого Крістофа Енгеля, який визначив, що суб'єктивний континентальний стандарт доказування

дескриптивно є вірним для судів будь-якої юрисдикції. Об'єктивні же стандарти, які використовуються в англосаксонських юрисдикціях, мають не стільки описовий, скільки приписуючий характер. Їх призначення полягає в тому, щоб вплинути на несвідомі процеси обробки інформації присяжними (або суддями) з метою встановити певний рівень вимог до правдоподібності їх висновків. Крім того, це дозволяє уникнути непередбачуваності і довільності прийняття рішень, властивих суто суб'єктивному підходу. Тому континентальному праву нема підстав зазнаватися, адже суб'єктивний стандарт доказування далеко не ідеальний. Ефективність судової системи може бути підвищена шляхом додавання об'єктивних елементів [291, с. 466–467].

Активну роль в процесі, за кримінально-процесуальним законодавством Франції, відіграє слідчий суддя, він зобов'язаний здійснювати доказування по справі. Суддя самостійно в таємній і письмовій формі під час попереднього розслідування збирає докази. Французький слідчий суддя відіграє зовсім іншу роль, він не проголошується арбітром, який неупереджено спостерігає за боротьбою сторін. Слідчий суддя у Франції зобов'язаний докласти всіх зусиль, щоб істина у справі була встановлена під час судового розгляду, незважаючи на ступінь активності сторін. Загалом, саме за внутрішнім переконанням і на вільній оцінці доказів суддею заснована французька система доказування.

Як зазначає Ю. В. Скрипіна, відповідно до ст. 81 КПК Франції, за законом слідчий суддя вдається до будь-якого кроку, який він вважає корисним для відкриття істини по кримінальній справі. Він шукає докази як винуватості особи, так і невинуватості. Слідчий суддя зобов'язаний перевірити всю інформацію, отриману по справі. Розслідуючи справу, в пошуках інформації він може звернутися до будь-якої акредитованої персони залежно від матеріального чи соціального стану особи, щодо якої провадиться розслідування. Однак, це право є опціонаним щодо злочинів невеликої тяжкості [229, с. 157].

Крім цього, В. Ю. Скрипіна наголошує, що мета доказування в німецькому кримінальному процесі – встановлення істини. Згідно з ч. 2 пар. 244

КПК ФРН суд зобов'язаний з метою з'ясування істини досліджувати всі факти й докази, що мають значення для вирішення справи. Сутність концепції істини в німецькому кримінальному процесі полягає в запереченні можливості досягнення в справі об'єктивної істини як такої. Неможливість останньої закладена в самій природі людського пізнання, в його недосконалості. Тому, на думку німецьких вчених, у кримінальному судочинстві встановлюється суб'єктивна істина, «моральна вірогідність», яка обґрунтовується переконанням судді в дійсності певного факту, зокрема, за допомогою слідчих дій, які він вважає за необхідне здійснити для встановлення істини [229, с. 158].

Що стосується інших країн континентальної (романо-германської) правової системи, то, наприклад, в Бельгії слідчі функції покладені, окрім національних поліцейських сил, й на судові органи, при цьому, процесуальний (дисциплінарний) контроль за слідством здійснює саме прокуратура (обвинувальна служба). Однак суддя здійснює досудове розслідування в рідких випадках: по складним категоріям справ або коли необхідно застосувати заходи примусу. При чому, без формального запиту прокурора, суддя не має права розпочинати розслідування. Крім цього, суддя не може вийти за межі прокурорського запиту та досліджувати обставини іншого злочину, навіть не пов'язаного з вказаним в запиті [234, с. 12; 75].

В Данії формального розслідування судами більше не існує. Обвинувальний акт встановлює межі, в яких розглядається кримінальна справа. Суд обмежений змістом обвинувального акту і не може розглядати інші обставини справи без згоди захисту. Також, він (суд) не зв'язаний вимогою прокурора щодо призначення відповідного покарання [234, с. 57–58].

Зовсім іншу роль в кримінальному провадженні відіграє суд в Грузії, а саме: відповідно до ст. 25 КПК Грузії, суд зобов'язаний створити сторонам рівні можливості для захисту своїх прав та законних інтересів, не віддаючи переваг жодній з них. Суду забороняється самостійно займатися збором та дослідженням доказів, які підтверджують обвинувачення або сприяють захисту. Збір і пред'явлення доказів відноситься до компетенції сторін. Суддя вправі у

виключному випадку за згодою зі сторонами задавати уточнюючі запитання, якщо це необхідно для забезпечення справедливого суду [248].

Місце суду в кримінальному процесуальному доказуванні за КПК Російської Федерації визначено наступним чином: відповідно до ст. 86 КПК РФ, збір доказів здійснюється в ході кримінального судочинства дізнавачем, слідчим, прокурором і судом шляхом провадження слідчих та інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом. В ст. 87 КПК РФ закріплено, що перевірка доказів здійснюється слідчим, прокурором, судом шляхом співставлення їх з іншими доказами, які є в наявності по кримінальній справі, а також встановлення їх джерел, отримання інших доказів, які підтверджують або спростовують перевіряючий доказ [251].

На підставі вищевикладеного, підкреслимо, що кримінальний процес країн континентальної Європи, в тому числі й України, незважаючи на досить істотне еволюціонування у бік змагальності, й зараз зберігає певні інквізиційні риси, наприклад, відкрито суб'єктивний характер оцінки доказування. Отже, загалом континентальну судову систему і, зокрема, України характеризують як змішану, тобто інквізиційно-змагальну.

Як ми вже зазначали, цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом відповідно до вимог КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства.

Що стосується вказаного способу відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому (цивільному позивачу), завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, в інших країнах, то згідно ст. 225 КПК Молдови, цивільний позов в кримінальному судочинстві, незалежно від його розміру, розглядається судовою інстанцією, до компетенції якої відноситься розгляд цієї кримінальної справи. При постановленні обвинувального вироку або вироку про застосування примусових заходів медичного характеру судова інстанція

вирішує і цивільний позов, задовольняючи його повністю або частково чи відмовляючи. Якщо при розгляді цивільного позову виникла необхідність у відкладенні справи для збору додаткових доказів в цілях визначення суми, яку належить відшкодувати цивільному позивачу, судова інстанція у виключених випадках може задовольнити в принципі цивільний позов з тим, щоб в подальшому рішення про розмір суми відшкодування шкоди було винесено судовою інстанцією в порядку цивільного судочинства. У випадку постановлення вироку про зупинення кримінального переслідування або виправдувального вироку по мотивах відсутності складу злочину судова інстанція залишає цивільний позов без розгляду в межах кримінального судочинства. Ця обставина не є перешкодою в тому, щоб особа, яка заявила цивільний позов, могла пред'явити його в порядку цивільного судочинства [250, с. 167–168].

Про вирішення цивільного позову йдеться в ст. 387 КПК Молдови, відповідно до якої, при постановленні обвинувального вироку судова інстанція, оцінивши обґрунтованість доводів та розміру шкоди, витребуваної цивільним позивачем, задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому. При постановленні виправдувального вироку судова інстанція: 1) відмовляє у цивільному позові, якщо не встановлено наявності інкримінованого діяння або якщо діяння не було скоєно підсудним; 2) не приймає рішення по цивільному позову, якщо підсудний виправданий за відсутністю складу злочину або якщо наявна одна з обставин, що усуває кримінальний характер діяння. У виключених випадках, коли для точного визначення суми відшкодування, належної цивільному позивачу, необхідно відкласти розгляд справи, судова інстанція може задовольнити в принципі цивільний позов з подальшим вирішенням питання про розмір належного відшкодування в порядку цивільного судочинства [250, с. 234–235].

Відповідно до ст. 388 КПК Молдови, у випадку задоволення цивільного позову судова інстанція до визначення вироку остаточним може розпорядитися про застосування заходів забезпечення цього позову, якщо такі заходи не були

прийняті раніше. При винесенні вироку зі спеціальною конфіскацією майна засудженого судова інстанція застосовує заходи щодо забезпечення конфіскації майна, якщо такі заходи не були прийняті раніше [250, с. 235].

В ч. 7 ст. 149 КПК Республіки Білорусь закріплено, що цивільний позов в кримінальному процесі розглядається судом разом з кримінальною справою. А в ч. 8 цієї ж статті визначено, якщо цивільний позов залишився не заявленим, суд при постановленні вироку вправі за своєю власною ініціативою вирішити питання про відшкодування шкоди, спричиненої злочином [249].

Згідно ст. 155 КПК Республіки Білорусь, при постановленні обвинувального вироку або винесенні постанови (ухвали) про застосування примусових заходів безпеки та лікування суд в залежності від доказів підстав та розмірів цивільного позову забезпечує заявлений позов повністю або частково чи відмовляє в його задоволенні. Розмір майнової шкоди, який належить задоволенню, визначається судом, виходячи з вартості майна на день винесення вироку, постанови (ухвали), а розмір фізичної та моральної шкоди – виходячи з наслідків, які настали. У випадках задоволення позову повністю або частково суд встановлює та вказує у вироку, постанові (ухвалі) строк для добровільного виконання вироку в частині цивільного позову. Примусове виконання здійснюється в порядку, встановленому законодавством про виконавче провадження. При неможливості виконати детальний розрахунок по цивільному позову без відкладення розгляду кримінальної справи суд може признати за цивільним позивачем право на задоволення позову та передати вирішення питання про його розмір на розгляд в порядку цивільного судочинства. При постановленні виправдувального вироку, а також винесенні постанови (ухвали) про зупинення провадження по кримінальній справі про застосування примусових заходів безпеки та лікування суд: 1) відмовляє в задоволенні цивільного позову, якщо не встановлено суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, або не доказана участь обвинуваченого або особи, у відношенні якої вирішувалося питання про застосування заходів безпеки та лікування, у вчиненні злочину або

передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння;
 2) залишає позов без розгляду у випадках виправдання обвинуваченого за відсутністю в діянні складу злочину або зупинення провадження по кримінальній справі за відсутністю підстав для застосування примусових заходів безпеки та лікування до особи, яка за характером скоєного ним діяння та своєму стану не представляє небезпеки для суспільства [249].

В КПК Республіки Білорусі встановлено окрему норму, яка передбачає забезпечення цивільного позову та виконання вироку в часті конфіскації майна. Так, в ч. 1 ст. 156 КПК Республіки Білорусь, при наявності достатніх даних про спричинення шкоди злочином або передбаченим кримінальним законом суспільно небезпечним діянням неосудного, а також у випадку скоєння злочину, за який передбачено конфіскацію майна, органи кримінального переслідування зобов'язані застосувати заходи по забезпеченню цивільного позову та виконання вироку в частині конфіскації майна, котрі заключаються: у виявленні майна, на яке може бути накладено арешт; накладенні в порядку, передбаченому ст. 132 цього Кодексу, арешту на майно обвинуваченого або осіб, які несуть матеріальну відповідальність за шкоду, спричинену злочинними діями обвинуваченого або передбаченим кримінальним законом суспільно небезпечним діянням неосудного; забезпеченні збереження майна до вирішення кримінальної справи в судовому розгляді. В ч. 2 цієї ж статті КПК Республіки Білорусь зазначено, що у разі, якщо заходи забезпечення цивільного позову та виконання вироку в частині конфіскації майна не були застосовані в стадії попереднього розслідування, суд вправі до вступу вироку, постанови (ухвали) в закону силу, постановити про вжиття цих заходів, які застосовуються в порядку, передбаченому законодавством про виконавче провадження [249].

Відповідно до ст. 129 КПК України, суд, за результатами розгляду в судовому засіданні заявленого цивільного позову у кримінальному провадженні, може прийняти одне з таких рішень:

1) задовольнити цивільний позов повністю або частково (при умові доведення стороною обвинувачення та цивільним позивачем матеріально-

правових підстав позову та його розміру, а також при наявності процесуальних передумов для задоволення цивільного позову: а) процесуальної право- і дієздатності цивільного позивача (законного представника чи представника); б) підсудності цивільного позову цьому судові; в) відсутності раніше ухваленого судового рішення, яке вступило в законну силу, щодо цього позову між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих самих підстав). При цьому, суд має навести відповідні докази, провести розрахунки розміру відшкодування, а також вказати норми матеріального права (цивільного, трудового та інших галузей законодавства), на підставі яких вирішується позов;

2) відмовити у позові (якщо ухвалено виправдувальний вирок, за умов: а) відсутності події кримінального правопорушення – не доведено вчинення кримінального правопорушення, у якому обвинувачується особа; б) недоведеності вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим);

3) залишити позов без розгляду (у випадках: - виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення; - його непричетності до вчинення кримінального правопорушення; - неприбуття цивільного позивача (його представника) в судові засідання). Таким чином, суд надає цивільному позивачеві можливість добиватися відшкодування завданої йому шкоди в порядку цивільного судочинства.

Необхідно зазначити, що у разі вчинення кримінального правопорушення декількома обвинуваченими, суд зазначає, у якій формі підлягає відшкодування заподіяної шкоди – солідарній чи в частках. Суд, у разі пред'явлення цивільного позову декількома цивільними позивачами, має мотивувати, кому, у якому розмірі та в якій формі відшкодовується шкода [126, с. 305].

Відповідно до ст. 1193 ЦК України, зменшення судом розміру відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди залежно від матеріального становища обвинуваченого не допускається. Проте, суд може зменшити розмір відшкодування, якщо груба необережність самого потерпілого сприяла виникненню або збільшенню шкоди [270].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що варто погодитися з думкою Л. Д. Удалової та В. Я. Корсун, які зазначають, що максимальна (а то і повна) пасивність суду у судовому розгляді можлива тільки за умови забезпечення дійсної змагальності і рівності прав сторін у досудовому провадженні, коли формується переважна частина доказів [260, с. 63].

Отже, у кримінальному судочинстві суд – це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному провадженні.

Звернемо увагу на те, що в п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 31 березня 1989 року «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна», закріплено наступне: «При відданні обвинуваченого до суду необхідно з'ясувати, чи вжито заходів до забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочином, і чи заявлено цивільний позов. Якщо особа, що провадить дізнання, або слідчий не вжили зазначених заходів, суддя або суд у розпорядчому засіданні приймають рішення про накладення арешту на майно обвинуваченого і виконання його доручають судовому виконавцеві. У разі, коли заходи по відшукуванню й арешту майна обвинуваченого не можуть бути вжиті безпосередньо судом, згідно зі ст. 247 КПК України суддя або суд у розпорядчому засіданні вправі зобов'язати відповідні органи вжити належних заходів до такого забезпечення» [203].

Тому, для вирішення питання про відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди за допомогою цивільного позову важливе значення має й процесуальна роль суду на судових стадіях провадження, спрямована на забезпечення цивільного позову, яка полягає у вчиненні певних процесуальних дій, передбачених КПК України, що мають своєю метою гарантувати реальне відшкодування завданої шкоди [103, с. 175].

Таким чином, ми прийшли до висновку, що суд є специфічним суб'єктом доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, діяльність якого необхідно розглядати як ефективний засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням), та

як примусовий вид впливу на підозрюваного, обвинуваченого (їх захисників та/або законних представників), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третю особу (її представника), щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також на неосудних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, чим заподіяли шкоду фізичній чи юридичній особі, при вирішенні питання цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

1.4. Реалізація сторонами кримінального провадження засади змагальності при доказуванні цивільного позову

Відповідно до конституційних засад судочинства має розроблятися кримінальне процесуальне законодавство, оскільки вони обумовлюють регулювання кримінальних процесуальних відносин таким чином, щоб здійснення прав і законних інтересів не ставилося в залежність від діяльності органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду. Для цього на сучасному етапі розвитку саме відповідну систему регуляторів, процедур та процесуальних інститутів, що гарантують захист суб'єктивних прав особи, повинна мати кожна правова держава. А засади кримінального провадження є одним з таких регуляторів.

Оскільки кримінальний процес являє собою систему правових норм і заснованої на них діяльності, то в ньому теж можна виокремити основні вихідні положення, загальні правила, засади, які утворюють фундамент цієї системи.

В окремій главі КПК України 2012 року вперше закріплено засади кримінального провадження. Проте кримінальний процесуальний закон України чітко не визначив поняття «засади кримінального провадження». Свого часу, О. М. Бандурка пропонував у назві глави слово «засади» змінити словом «принципи» тому, що, на його думку, латинська морфологія визначення цього процесуального інституту більше відповідає суті кримінального

судочинства України і юридичній мові [236]. Як вважає В. Г. Гончаренко, це мають бути принципи, а не засади, бо загальноприйнятий у світі термін «принцип» означає вихідне положення будь-якої теорії, світогляду, науки, організації роботи, а термін «засади» не є таким узагальнюючим і міститься в багатьох главах чинного КПК України та його окремих статтях [38, с. 699]. Свою позицію щодо цього Ю. М. Грошевий висловив таким чином: «В законі не може бути основних положень, можуть бути принципи, які повинні бути поділені на дві групи: загальноправові принципи стосовно судоустрою, і ті принципи, які роблять судоустрій власне судоустроєм» [50, с. 545].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «принцип» та «засада» мають тотожне значення, однак мають і певні відмінності. Отже, «принцип» – це: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [27, с. 1125]. «Засада» – це: 1) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 2) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 3) спосіб, метод здійснення чого-небудь [27, с. 419].

Слушною з цього приводу є позиція О. П. Кучинської, яка вказує на те, що визначення терміну «принцип» залежить від контексту застосування та поглядів того чи іншого автора [134, с. 37–38]. Однак, О. З. Хотинська приходить до висновку, що завжди, коли говорять про засади судочинства, розуміють його принципи, а ось саме поняття «принципи» є ширшим, ніж «засади», поглинаючи останню дефініцію [269, с. 16–19]. Це підтверджується й визначеннями, які ми навели вище з Великого тлумачного словника сучасної української мови. До того ж, немає сумнівів, що в ст. 129 Конституції України закріплені саме принципи судочинства, хоча застосовується термін «засади».

Використовуючи термін «засади», В. В. Назаров та Г. М. Омеляненко зазначили, що це виражені в кримінальному процесуальному праві вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплені в ньому

закономірності суспільного життя, які набули нормативного закріплення в Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі та в інших законодавчих актах [163, с. 31].

Під принципами кримінального процесу В. М. Тertiшник розуміє «закріплені в законі основоположні ідеї, засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, верховенства права, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя, засади, від яких не відступають, а їх порушення веде до скасування вироку та інших прийнятих за таких умов рішень у справі» [239, с. 31].

Відповідно до позиції В. В. Навроцької, принципи – це безпосередньо закріплені в законі основоположні ідеї, найзагальніші положення, що відзначаються стабільністю і системністю та визначають суть, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, порушення яких обов'язково має тягти за собою настання відповідних юридичних наслідків [161, с. 23].

Як відзначає В. Я. Тацій, що закріплення принципів (засад) в окремій главі КПК має виключно важливе значення, оскільки вони відображають сутність, зміст, структуру та форму кримінального провадження, характеризують його історичний тип, національні традиції, є керівними положеннями для закріплення його завдань, побудови стадій, окремих проваджень та інститутів, визначають предмет і метод процесуального врегулювання, рівень розвитку наукової думки та національної культури, панівну ідеологію та інші об'єктивні фактори. Тому він визначає загальні засади кримінального провадження як закріплені в нормах права визначальні, фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для

врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес [49, с. 62].

На думку Л. М. Лобойка, принципи (засади) кримінального провадження – це закріплені в правових нормах вихідні положення, що виражають панівні в державі політичні та правові ідеї і визначають суть діяльності сторін обвинувачення і захисту та суду щодо досудового розслідування і судового провадження [138, с. 43].

Необхідно зазначити, що засади кримінального провадження взаємопов'язані між собою та утворюють певну систему, яка служить гарантією правосуддя, забезпеченню прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Щодо системи принципів (засад), на нашу думку, найбільш усталеною позицією є позиція, яка була виражена ще в 90-х роках минулого століття, а саме: думка професора М. М. Михеєнка про їх поділ на конституційні та інші. Таку ж позицію поділяють В. Т. Нор та В. В. Шибіко [151, с. 35], а також І. В. Басиста, В. І. Галаган та Ж. В. Удовенко [11, с. 20–34].

Має іншу точку зору М. А. Погорецький, який вважає, що система принципів повинна являти собою трирівневе утворення і включати: загальноправові, міжгалузеві та спеціально галузеві (власне кримінальні процесуальні) принципи [182, с. 245].

Ми ж поділяємо позицію таких вчених, як О. І. Галаган та Д. П. Письменний, які зазначають, що поділ засад кримінального провадження на: загальноправові, міжгалузеві (загально процесуальні) та галузеві відображає сучасний стан розвитку кримінальної процесуальної науки й забезпечує стабільність кримінальної процесуальної діяльності, захист прав і свобод особи в кримінальному провадженні, а також змагальність кримінального провадження [31, с. 170].

Таким чином, засади кримінального провадження – це єдина взаємопов'язана система закріплених в законі політичних та правових ідей, які визначають завдання і способи здійснення кримінального судочинства,

спрямованість та побудову кримінального процесу в цілому, а також форму й зміст певних його стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод та законних інтересів особи, порушення яких тягне обов'язково за собою скасування вироку та інших судових рішень у кримінальному провадженні.

В законодавстві України становлення засади змагальності сторін у кримінальному провадженні відіграє важливу роль у його дослідженні, виявленні проблемних аспектів і напрацюванні пропозицій з удосконалення проведення досудового розслідування в цілому, а також доказування сторонами заявленого цивільного позову у кримінальному провадженні зокрема.

Серед науковців в юридичній літературі є поширеною думка, що з набранням чинності КПК України 2012 року вітчизняне кримінальне судочинство повністю сприйняло змагальну модель своєї побудови. Проте варто зазначити, що для законодавства України поняття «змагальність» не є новим. З прийняттям Концепції судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року одним із основних її принципів стало «створення такого судочинства, яке створило б умови для дійсної змагальності» [95], а Конституція України від 28 червня 1996 року у ст. 129 проголосила, що основними засадами судочинства, поряд з іншими, є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, а також змагальність сторін та свобода в наданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [94]. У ст. 16-1 КПК України 1960 року, якою його було доповнено у 2001 році в ході так званої «малої» судової реформи, передбачалося, що розгляд справ у судах відбувається на засадах змагальності [127]. В КПК України 2012 року засада змагальності отримала новий розвиток. Її дію було поширено на стадію досудового розслідування, що безумовно можна відзначити як прогресивний крок законодавця.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що для справедливого судового розгляду важливо здійснення доказування в межах змагального судового процесу [61, с. 398]. Оскільки, від

моделі процесу залежить якість судочинства, що є важливим аспектом, а також – його відповідність європейським стандартам справедливого суду.

На думку М. А. Маркуш, поняття принципу змагальності можна визначити як сукупність закріплених в законі приписів, процесуальних правил і методів їх виконання, які діють у всіх стадіях кримінального процесу; ґрунтуються на доступі до правосуддя, зіткненні протилежних інтересів наділених рівними правами сторін, чіткому розподілі і розмежуванні їх функцій; гарантуються забезпеченням судом рівних можливостей реалізації процесуальних повноважень сторонами у відстоюванні своїх позицій і справедливому та неупередженому вирішенні спору між ними; забезпечуються свободою оскарження, контролем суду – порушення яких тягне за собою незаконність судового рішення [146, с. 33].

Цікавою є позиція І. Г. Козинець, яка зазначила, що принцип змагальності, як і принцип диспозитивності, реалізується не в усіх стадіях кримінального провадження, не втрачаючи при цьому свого значення як одного з основних керівних положень кримінального процесу. Принцип змагальності обов'язково передбачає наявність принципів гласності, усності, безпосередності, з'ясування об'єктивної істини та забезпечення обвинуваченому права на захист, а порушення будь-якого з них веде до порушення змагального процесу [90, с. 173]. Протилежної ж думки дотримується О. О. Мохонько. Авторка підкреслила, що дія принципу змагальності поширюється не лише на стадії судового розгляду, а й на інші стадії, оскільки розподіл основних функцій як елемент принципу змагальності можливий не лише на стадії судового розгляду справи, але й на інших стадіях процесу. Процесуальна рівність органів кримінального переслідування й обвинуваченого як елемент змагальності може існувати і на досудовому слідстві [157, с. 122–123].

Отже, у випадках, коли змагальність повністю відсутня на певних стадіях процесу, це призводить до істотного підривання вказаної засади. Ми вважаємо, що є неправильною позиція, що відсутність однієї з засад може компенсуватися дією іншої, оскільки це б означало, що збігаються обсяги таких засад і вони

підмінюють одне одного. Засада змагальності не може бути замінена, наприклад, засадою забезпечення обвинуваченому права на захист, оскільки сам факт участі захисника чи декількох захисників протягом усього кримінального провадження ще не означає, що сторона захисту буде наділена необхідними та достатніми правами, щоб мати можливість відстоювати свою позицію. Навпаки, така ситуація створює передумови для домінування інших суб'єктів, які є представниками держави та виразниками її волі. Так само змагальність не може бути замінена гласністю чи з'ясуванням об'єктивної істини, оскільки саме змагальність передбачає наявність двох сторін з протилежними процесуальними інтересами, які законними методами чинять протидію одна одній у досягненні свого інтересу. Безперечно, що гласність є стримуючим фактором, значення якого не можна применшувати, однак, по-перше, зазначена засада допускає винятки, а, по-друге, гласність, як і будь-яка інша засада, не здатна забезпечити належний механізм виконання кожною із сторін своїх процесуальних функцій.

Таким чином, міжгалузева засада змагальності поширює свою дію на всі галузі права, вона належить до функціональних засад, оскільки пов'язана з реалізацією суб'єктами процесу своїх прав у період функціонування.

Ми погоджуємось з позицією О. Г. Яновської, яка стверджує, що правова природа, зміст та значення змагальних засад в кримінальному судочинстві визначається, що у кримінальному процесі змагальність може розглядатись в різних аспектах: по-перше, як форма судочинства, яка обумовлює побудову кримінального судочинства; по-друге, як принцип, що характеризує основні якісні особливості галузі кримінально-процесуального права, що гарантують реалізацію елементів змісту змагальності; і по-третє, як метод правового регулювання кримінально-процесуальних відносин. Розмежування процесуальних функцій правосуддя, обвинувачення та захисту, процесуальна рівноправність сторін і активність суду в процесуальному керівництві процесом є правовими гарантіями, що забезпечують реалізацію принципу змагальності. При цьому, вчена зазначає, що проведене опитування практичних працівників

показало, що рівноправність сторін як обов'язкову складову принципу змагальності визначили 78,0 % суддів, 80,0 % прокурорів та 95,0 % адвокатів [287, с. 9].

Отже, сутність засади змагальності в кримінальному процесі полягає в паритетності сторін обвинувачення та захисту у реалізації наданих їм процесуальним законом прав та виконанні обов'язків під час кримінального провадження.

Традиційно в структурі змагальності виділяють три основні риси: а) чітке розмежування функцій державного обвинувачення, захисту і судового розгляду; б) рівність сторін у процесуальних правах для здійснення своїх функцій; в) особлива роль суду в процесі як об'єктивного та неупередженого суб'єкта.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 КПК України, кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом. Ця норма, фактично, визначає набуття засадою змагальності свого основного значення саме в процесі доказування.

Згідно з ч. 2 ст. 22 КПК України сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом [122].

Слід зауважити, що рівність сторін не означає однаковість їх положення. Рівність прав та обов'язків полягає в тому, що кожен з учасників кримінального процесу наділений правами й несе обов'язки, які відповідають їх процесуальному становищу. Одна сторона не повинна мати привілейованого положення порівняно з іншою стороною. В контексті цього, слушною є думка С. М. Даровських, яка зазначила: «...процесуальна рівноправність — це закріплене в нормах права таке положення, за якого сторони мають рівні

можливості, рівні процесуальні засоби реалізації своїх цілей та завдань і оспорування тверджень протилежної сторони» [58, с. 27].

Однак рівність прав сторін кримінального провадження не може означати їх однаковості. Ми погоджуємось з Р. О. Куйбідою в тому, що «права чи обов'язки можуть бути різними залежно від того, в якій ролі особа виступає в процесі. Рівність прав (обов'язків) полягає в тому, що кожен з учасників судового процесу наділений правами і несе обов'язки, що адекватні його процесуальному становищу» [131, с. 86]. В процесі збирання доказів, зокрема, що стосується цивільного позову, заявленого у кримінальному провадженні, напевно, на цьому етапі можна говорити про рівні, але не однакові права сторін обвинувачення та захисту, з огляду на різні засоби, які вони при цьому використовують. Водночас, на етапі перевірки доказів, їх представлення перед судом, доведення своєї правової позиції сторони повинні мати саме однакові права, що посилює їх процесуальну активність, в тому числі, у доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні.

Аналіз теоретичних джерел дає можливість визначити два напрями застосування досліджуваної засади на стадії досудового розслідування в змагальній моделі кримінального процесу: а) проведення стороною захисту паралельного розслідування; б) розширення судового контролю за досудовим розслідуванням. Законодавцем було обрано другий варіант (шляхом введення інституту слідчого судді), що є більш реально з точки зору практичного застосування, і ми вважаємо це виправданим, особливо у сучасних вітчизняних умовах.

Засада змагальності характеризує таку організацію кримінального процесу, коли функції обвинувачення й захисту, підтримання цивільного позову й заперечення проти нього, відокремлені від судової діяльності, виконуються суб'єктами, які користуються рівними правами для відстоювання своїх інтересів, а суд виступає головним суб'єктом, що здійснює керівництво судовим засіданням і вирішує справу по суті.

За своєю суттю засада змагальності передбачає рівні можливості й умови для виконання сторонами функції обвинувачення та захисту з доказування заявленого у кримінальному провадженні цивільного позову й прийняття судом рішення по ньому на стадії судового розгляду.

Процесуальна рівність означає, що всі заходи, які вправі вжити сторона обвинувачення для доказування вини особи у скоєнні кримінального правопорушення, сторона захисту має право застосовувати для його спростування, а все, що вправі робити цивільний позивач для підтримання позову, може робити цивільний відповідач для його заперечення.

Дія засади змагальності у сфері цивільного судочинства є загальновизнаною, оскільки сама природа спору про цивільне право передбачає рівність прав сторін у відстоюванні власної позиції. Суд зобов'язаний приймати передбачені законом заходи до всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, пояснювати особам, які беруть участь у справі, їх права й обов'язки і сприяти здійсненню їх прав.

Що стосується кримінального судочинства, то наявність змагальних засад при судовому розгляді кримінальних проваджень більш детально знайшло своє відображення в КПК України 2012 року, де в статті 22 закріплено таку засаду кримінального провадження, як «змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості».

На наш погляд, змагальність у судовому процесі вимагає, щоб як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, цивільний позивач і цивільний відповідач мали однакову можливість переконати суд у своїй правоті. Оскільки суду належить керівна роль у судовому розгляді, він сприяє повному, всебічному з'ясуванню обставин справи, заявленого цивільного позову і виносить свої рішення на підставі внутрішнього переконання, керуючись законом [111, с. 142].

Справедливим є твердження Н. С. Карпова про те, що вся процедура кримінального судочинства – це конкуренція прав і інтересів потерпілих і злочинців, інтересів особи і суспільства: будь-яке положення (правило)

процедури розслідування, будь-який захід, що здійснюється у процесі кримінального судочинства, або захищає інтереси потерпілого й через це обмежує права притягнутого до відповідальності, або забезпечує захист (збільшує його рівень) прав винного і відповідно зменшує рівень захисту прав і інтересів потерпілого від злочину, інтересів суспільства. Але між цими аспектами має бути не роз'єднувальний сполучник «або», а сполучник «і». При цьому, варто мати на увазі, що контроль над злочинністю є метою системи кримінальної юстиції, а дотримання прав особи – одним із найважливіших засобів його досягнення. Інший підхід в оцінці значення понять веде у нікуди [80, с. 256].

Звернемо увагу на думку О. О. Мохонько, яка слушно підкреслила, що інші автори вважають засаду змагальності принципом усього кримінального судочинства, але розкривають його зміст стосовно тільки стадії судового розгляду. При цьому вони бачать сутність засад змагальності в розмежуванні не тільки трьох основних функцій, але й функцій підтримки цивільного позову і заперечення проти нього, наявність рівних процесуальних прав учасників процесу, що мають самостійний інтерес у справі. Відповідно до цієї точки зору активність суду не включається в зміст засади змагальності [156, с. 248–249].

Отже, враховуючи викладене, ми пропонуємо виділити такі складові елементи змісту засади змагальності, а саме: 1) розподіл основних кримінальних процесуальних функцій: обвинувачення; захисту; судового розгляду та вирішення справи по суті (необхідно внести в якості обов'язкового додаткового елементу до змісту засади змагальності функцію підтримання стороною обвинувачення пред'явленого цивільного позову в кримінальному провадженні, а зі сторони захисту – заперечення встановленої суми відшкодування майнової та/або моральної шкоди); 2) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 3) процесуальна рівність сторін обвинувачення та захисту в кримінальному провадженні; 4) збалансованість обсягу прав та обов'язків сторін; 5) об'єктивна і неупереджена роль суду при розгляді кримінального провадження.

Висновки до Розділу 1

1. Цивільний позов у кримінальному судочинстві – це вимога фізичної або юридичної особи, її представника (законного представника) у кримінальному провадженні, а в передбачених законом випадках і прокурора, до підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які за законом несуть відповідальність за його дії та суспільно небезпечні діяння неосудної особи про відшкодування, завданої безпосередньо кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням, майнової та/або компенсацію моральної шкоди, що підлягає розгляду і вирішенню судом в порядку кримінального провадження.

2. Якщо немає юридичного факту, який обумовлює виникнення матеріально-правового відношення, то цивільний позов у кримінальному провадженні не може бути заявлений і розглянутий судом. Звідси, підставами позову є юридичні факти, з яких позивач виводить свої вимоги і з наявністю яких закон пов'язує виникнення правовідносин між цивільним позивачем і підозрюваним, обвинуваченим або особою, яка несе цивільну відповідальність за його дії (бездіяльність) чи неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, – відповідачем.

3. Аналіз різних позицій вчених-процесуалістів та кримінальних процесуальних норм, що регулюють провадження за цивільним позовом, не залишає сумніву в тому, що предметом останнього може бути тільки вимога про відшкодування майнової, фізичної чи компенсацію моральної шкоди, яку спричинено кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням. Це дає підставу кваліфікувати цивільний позов у кримінальному процесі виключно як позов про присудження.

4. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України. Засада змагальності проявляється в процесі доказування, зокрема, цивільного позову,

також в тому, що під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службову особу.

5. Судове рішення в кожному кримінальному провадженні є визначальним для сторін обвинувачення та захисту. Це стосується й рішення суду щодо заявленого цивільного позову, яке приймається у судовому засіданні, про відшкодування шкоди, завданої потерпілому (цивільному позивачу) внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. У відповідності з цим, суд повинен мати можливість самостійно визначати межі пізнання обставин суспільно небезпечного діяння, що інкримінується обвинуваченому, а також визначати доведеність або недоведеність підстав та розміру позову, поданого до останнього. У разі недостатності доказів, наданих сторонами, їх пасивності та невміння чи неможливості отримання ними додаткових доказів, суд, не виражаючи інтереси жодної зі сторін кримінального провадження, повинен мати право, якщо існує така можливість, на виявлення та формування сукупності доказів, достатньої для прийняття законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

6. Змагальність – засада організації процесу, а тому забезпечується усіма засадами процесу, які залежать саме від неї. В свою чергу, інші засади кримінального провадження забезпечують можливість реалізації засади змагальності і можуть проявити свою повну силу тільки за умови її дотримання. Проте не слід забувати, що між засадами кримінального провадження існує принципова різниця за процесуальною характеристикою і самостійним значенням. Засада змагальності проявляється в процесі доказування в тому, що під час кримінального провадження функція як обвинувачення, так і захисту, а також судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службову особу.

РОЗДІЛ 2

СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗІ СТОРОНИ ОБВИНУВАЧЕННЯ

2.1. Доказування цивільного позову в діяльності прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування

Першочерговим завданням, що має стояти перед суспільством, а також втілюватися владою з метою здійснення логічної, послідовної та системної державної політики, є реформування правової системи України в цілому та органів кримінальної юстиції зокрема, яке повинно передбачати низку поступових кроків, спрямованих на подальшу демократизацію, гуманізацію громадського суспільства, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів.

Реформування кримінальної юстиції має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина, положеннях міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [205].

Звернемо увагу, що прийняття Верховною Радою України нового КПК значно змінило процедуру розслідування кримінальних правопорушень, наблизивши суттєво її механізм до міжнародних стандартів і втіливши у ньому найбільш важливі міжнародні норми та принципи забезпечення прав людини. Зокрема як під час здійснення досудового розслідування, так і під час судового розгляду, змінилась роль прокурора у кримінальному провадженні. Перетворення прокурорського нагляду за законністю проведення досудового розслідування у процесуальне керівництво, чітке визначення прокурора як сторони обвинувачення, а також особливості його діяльності щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні, безумовно, потребують вивчення в умовах чинності КПК України 2012 року.

На стадії досудового розслідування, при запровадженні інституту процесуального керівництва, суттєво змінився підхід до діяльності прокурора. Аналізуючи норми чинного кримінального процесуального закону України, ми прийшли до висновку, що слідчий перебуває у залежності від прокурора та слідчого судді, які здійснюють різні форми контролю (нагляду) за його процесуальною діяльністю. Законодавець, з урахуванням такого процесуального становища слідчого у досудовому розслідуванні, переніс на прокурора центр відповідальності за результати досудового розслідування кримінального правопорушення, зобов'язавши його забезпечити швидке, повне і неупереджене розслідування правопорушення.

Слушною є думка В. В. Колодчина, який зазначив, що характерною рисою правового положення прокурора у кримінальному судочинстві є пряма залежність його статусу від стадії провадження, в якій прокурор бере участь [92, с. 7]. Тобто, прокурор у досудовому кримінальному провадженні діє передусім як організатор розслідування кримінальних правопорушень, відповідає за строк і якість їх розслідування, а також за передачу матеріалів кримінальних проваджень до суду. Він керує процесуально досудовим розслідуванням.

Як рівноправна сторона процесу у судовому провадженні прокурор підтримує державне обвинувачення. Оскільки, прокурор не наділений правом давати вказівки суду (суд повністю самостійний у своїх рішеннях та оцінках), тому у разі прийняття останнім незаконного рішення прокурор має право його оскаржувати та відстоювати свою думку у вищому суді.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року на прокуратуру покладаються такі функції: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді, у випадках, визначених цим Законом; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 3) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів

примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [68, с. 3].

В ст. 121 Основного Закону України [94] чітко відображена одна з основних конституційних функцій прокуратури – підтримання державного обвинувачення в суді, яка закріплена, відповідно, і в наведеній нами вище статті Закону України «Про прокуратуру».

Закріпивши норму, яка зобов'язує прокурора брати участь у судовому розгляді кримінальних проваджень, Конституція України визначила, що ця норма має відігравати в прокурорській діяльності основну роль при здійсненні правосуддя в кримінальних провадженнях.

З цього приводу, П. М. Каркач зазначив, що «...участь прокурора в кримінальному провадженні завжди була одним із напрямів його діяльності, але закріплення функції підтримання державного обвинувачення на конституційному рівні – це новизна в прокурорській діяльності, яка полягає в тому, що правове становище прокурора в кримінальному провадженні визначається в його конституційному статусі суб'єкта держави в суді. Держава, закріпивши на конституційному рівні за прокурором функцію підтримання державного обвинувачення, визначила його важливу роль у захисті прав і свобод людини та громадянина» [78, с. 8].

Щодо визначення правового статусу прокурора в кримінальному провадженні інших державах, то згідно Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про роль прокуратури в системі кримінального правосуддя» процесуальне керівництво може здійснюватися прокуратурою з наданням прокурорам владних повноважень щодо органів розслідування [211].

У відповідності з наведеним вище, О. М. Толочко підкреслює, що така роль прокурора закріплена у кримінально-процесуальному законодавстві європейських країн, зокрема Німеччини (1974 р.), Італії (1988 р.), Іспанії (1995 р.), Австрії (2004 р.), Франції (2010 р.) [245, с. 77].

Завдання прокуратури, які закріплені в конституціях і законах різних країн, вже дають певне уявлення про основні функції прокуратури, оскільки вони є основними напрямками діяльності прокуратури, що здійснюються з використанням специфічних форм і методів в межах визначених повноважень.

Від соціальних та правових умов розвитку суспільства і держави, а також обраних пріоритетів їх подальшого розвитку, значною мірою залежить перелік функцій прокуратури.

Чітке визначення мети та завдань органів прокуратури є важливим з позиції як теорії, так і практики. У першому випадку ці категорії сприяють з'ясуванню ролі прокуратури в суспільстві та державі, а відтак, і однозначному підходу до статусу органів прокуратури в державному механізмі; визначенню поняття функція прокуратури як «...ключової правової категорії, що розкриває та пояснює зміст, структуру та межі діяльності прокуратури» [164, с. 34] тощо. А у другому – правозастосовувачу надають змогу сфокусувати увагу на досягненні мети, не підміняти інші державні та правоохоронні органи, розробити зрозумілі критерії ефективності прокурорської діяльності. Визначення цих понять виходить за межі відомчого інтересу та обумовлюється, особливо у поєднанні з іншими державними інституціями, суспільною і державною потребами в існуванні такої системи органів.

Як стверджує М. А. Погорецький: «Прокуратура у кримінальному процесі здійснює єдину функцію – функцію обвинувачення, яка полягає у встановленні події кримінального правопорушення, викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (її встановлення, повідомлення їй про підозру), складання обвинувального акту, пред'явлення обвинувачення, підтримання його в суді, застосування заходів забезпечення кримінального провадження» [184, с. 92]. Однак ми не можемо повністю погодитися з такою позицією вченого, оскільки діяльність прокурора у кримінальному провадженні не обмежується виконанням виключно зазначеною функції. Так, на прокурора у кримінальному процесі законодавством України покладено виконання функції нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-

розшукову діяльність, досудове слідство (функції нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва).

Відповідно до КПК України прокурор наділений повноваженнями контрольно-пізнавального, а щодо прийняття основних, ключових рішень на досудових стадіях кримінального провадження – владно-розпорядчого характеру. Ми приєднуємося до позиції В. М. Савицького, В. С. Шадріна та деяких інших учених-правознавців щодо того, що діяльність у формі процесуального керівництва «не перестає бути прокурорським наглядом, одним із аспектів якого в цей час є нагляд за виконанням прав людини і громадянина» [224, с. 194, с. 210; 275, с. 16]. Проте з огляду на вищевикладене, зауважимо, що від прокурорського нагляду часів колишнього СРСР цей нагляд суттєво відрізняється.

Аналізуючи чинний КПК України, необхідно зазначити, що в нормах нового кримінального процесуального закону передбачено також, окрім захисту публічних інтересів, можливість захисту приватних інтересів особи, зокрема, право на відшкодування заподіяної їй кримінальним правопорушенням шкоди. Основним та найефективнішим способом такого відшкодування в Україні є цивільний позов у кримінальному провадженні, який характерний для країн романо-германської правової системи загалом.

Необхідно підкреслити, що забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, з боку органів прокуратури, реалізується безпосередньо в межах прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що є однією із гарантій захисту законних прав та інтересів осіб – учасників кримінального провадження [113, с. 136].

Інститут пред'явлення цивільного позову прокурором існує майже у всіх постсоціалістичних, а також у багатьох інших державах (Іспанія, Італія, Німеччина, Франція). У них участь прокурора в цивільному та господарському

процесах, як одна з функцій цього інституту, закріплена конституційно (ст. 127 Конституції Болгарії та ін.) [45, с. 165].

Зауважимо, що КПК України 2012 року, на відміну від КПК України 1960 року, чіткіше визначив коло осіб, інтереси яких може представляти прокурор, шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні. Він відніс до них громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права. Таким чином, цей закон чітко передбачив категорію осіб, в інтересах яких прокурор може пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні, замінивши її невичерпним переліком, що був передбачений ч. 2 ст. 29 КПК 1960 року [104, с. 257].

На законодавчому рівні запроваджено можливість підозрюваному, обвинуваченому або, за його згодою, будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою добровільно відшкодувати шкоду, заподіяну потерпілому (територіальній громаді, державі) кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 127 КПК України). Проте внаслідок своєї новизни такий спосіб відновлення майнових прав потерпілого, а також – відсутності законодавчо закріпленого механізму на практиці застосовується ще не повною мірою. Відповідно до цього, ми впевнені, що назріла необхідність в удосконаленні та підвищенні ефективності роботи саме процесуальних керівників – прокурорів – щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним порушенням, до чого вони зобов'язані пунктами 1.4 і 1.5 Наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [201].

Деякі науковці справедливо наголошують на публічному характері інституту цивільного позову [12, с. 149; 266, с. 226]. У відповідності до цього, важлива роль у забезпеченні відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, шляхом

заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні належить органам прокуратури.

Згідно з ч. 2 ст. 37 КПК України, прокурору надаються повноваження у кримінальному провадженні з його початку до завершення. Це означає, що в одному кримінальному провадженні одна й та сама посадова особа органів прокуратури набуває послідовно різного правового статусу, що об'єднується спільним поняттям «прокурор».

Коли пред'явлення цивільного позову здійснюється прокурором, він не стає цивільним позивачем, тоді як ця процедура тягне за собою набуття особою, в інтересах якої було пред'явлено позов, – набуття всього комплексу прав та обов'язків цивільного позивача. Оскільки саме в силу засади публічності відбувається пред'явлення прокурором цивільного позову, тоді слід визнати обґрунтованою позицію вчених, які стверджують, що прокурор не зобов'язаний підтримувати цивільний позов і повинен відмовитися від нього, якщо в результаті судового розгляду він дійде висновку про його необґрунтованість [12, с. 152; 160, с. 3]. Проте така відмова не позбавляє особу, якій кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, як права самостійно підтримувати цей позов далі, так і пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

Існує обставина, яка звертає на себе увагу, а саме: у п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України закріплено положення лише щодо пред'явлення прокурором цивільного позову, але не має жодної згадки про можливість його підтримання вказаним суб'єктом кримінального провадження. Відсутні вказівки на це й в інших положеннях чинного КПК України. Тому, логічно виникає запитання наступного характеру: чи зобов'язаний прокурор підтримувати пред'явлений ним цивільний позов у кримінальному провадженні? Воно має практичне значення, коли йдеться про наслідки неприбуття до суду цивільного позивача. Так, відповідно до ст. 326 КПК України, якщо в судове засідання не прибули цивільний позивач, його представник чи законний представник, суд залишає позов без розгляду [122]. Оскільки вказаною статтею присутність прокурора у судовому засіданні з цього правила в числі винятків не визначена, тому постає

ще одне запитання: як діяти суду, якщо у судове засідання не з'явилась особа, в інтересах якої прокурором пред'явлено позов? У відповідності з цим, є слушною позиція А. П. Бегми, який вважає, що у випадках пред'явлення цивільного позову прокурором на нього в повному обсязі покладається зобов'язання доводити підстави й умови позову, а також підтримувати його у суді [13, с. 115].

Отже, навіть, якщо в судовому засіданні відсутня особа, в інтересах якої прокурор пред'явив цивільний позов у кримінальному провадженні, він має бути розглянутий суддею на підставі доводів прокурора, який підтримує заявлений ним позов. На нашу думку, це положення потребує більш чіткої конкретизації в кримінальному процесуальному законі України.

Як стверджує М. М. Говоруха: «І хоча цивільний позов може бути пред'явлений як у кримінальному провадженні, так і в порядку цивільного судочинства, все ж таки ініційований прокурором одночасний розгляд судом відповідного кримінального провадження й цивільного позову (з'єднаний процес) має певні переваги: повніше і об'єктивніше досліджуються обставини діянь, що містять ознаки кримінального правопорушення, оскільки розмір заподіяної шкоди нерідко впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення та міру покарання, а тому цивільному позивачу (прокурору на його користь) легше доказувати наявність підстав цивільного позову і розмір позовних вимог. Адже згідно зі ст. 91 КПК України подія кримінального правопорушення і розмір шкоди, завданої ним, входять до предмета доказування у кримінальному провадженні. Крім того, прокурор відповідно до положень ст. 5 Закону України «Про судовий збір» звільняється від сплати судового збору. До того ж заощаджуються час і кошти завдяки усуненню дублювання в роботі судів загальної юрисдикції, яке було б неминучим при окремому розгляді цивільного позову і кримінального провадження» [37, с. 57].

Що стосується пред'явлення цивільного позову прокурором в інтересах держави, то тут ситуація є зовсім іншою, оскільки поняття «інтерес держави»

так і залишається недостатньо визначеним у кримінальному процесуальному законі, що викликає на практиці чимало непорозумінь.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 08 квітня 1999 року у справі № 1-1/99 щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) зробив спробу дати визначення поняттю «інтереси держави». У ньому зазначається, що інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо. Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, а й у діяльності приватних підприємств, товариств [221].

Як зазначає П. І. Томіленко, підставою для представництва в суді інтересів держави є наявність порушень або загроза порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або з державою. В окремих випадках інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, а й у діяльності приватних підприємств, товариств [246, с. 109].

Відповідно до наведеного вище, і з урахуванням того, що «інтереси держави» є все ж таки оціночним поняттям, прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, тобто діє, виходячи з власного суб'єктивного переконання. При цьому, з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, прокурор повинен у позовній заяві обґрунтувати необхідність захисту інтересів держави, а також зазначити уповноважений нею орган, який у спірних відносинах буде здійснювати відповідні функції.

Наведемо деякі статистичні дані, представлені Генеральною прокуратурою України [176]. Як показано на рис. А.2.1, загальна сума, на яку прокурором пред'явлено позови, з кожним роком зменшується. Однак, що стосується першого півріччя 2016 року, то за своїм показником вона наближається до річної суми позовів, пред'явлених у 2015 році. Також це стосується і кількості кримінальних проваджень, в яких прокурор пред'явив цивільні позови. Отже, можна зробити висновок, що перше півріччя 2016 року сигналізує нам про погіршення ситуації в державі, зокрема в суспільстві, оскільки зростає як розмір шкоди, так і кількість кримінальних проваджень, по яким потерпілими виступають громадяни, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права.

На наш погляд, повноваження прокурора з підтримання цивільного позову на стадії судового розгляду полягає в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення, і має відображатись у таких діях: доказування цивільного позову; висловлення та обґрунтування позиції щодо необхідності задоволення позову в обвинувальній промові прокурора; перевірка судового рішення на предмет законності вирішення долі цивільного позову у кримінальному провадженні, а також, за наявності підстав, оскарження судового рішення в частині вирішення цивільного позову.

Однак, нез'ясованим залишається питання щодо того, чи має прокурор право продовжувати свою діяльність поза межами кримінального провадження з підтримання цивільного позову. Відповідно до ч. 7 ст. 128 КПК України особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, мають право пред'явити його в порядку цивільного судочинства. В ч. 3 ст. 129 КПК України закріплено, що при виправданні обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або з'ясуванні його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також у разі неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників (ст. 326 Кодексу) суд залишає позов без розгляду [122]. Не вирішується цивільний позов також і під час закриття кримінального провадження. Ми вважаємо, що в усіх названих вище випадках прокуророві, який пред'явив цивільний позов, належить продовжити діяльність з його підтримання й за межами кримінального провадження, доки шкода, заподіяна кримінальним правопорушенням, не буде відшкодована потерпілому (цивільному позивачу). Проте для реалізації вказаного завдання у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві відсутні відповідні правові механізми.

Верховною Радою України 02 червня 2011 року прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу», яким передбачено, що право на безоплатну правову допомогу – гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом [196].

Вказаний Закон дає визначення безоплатної вторинної правової допомоги, яка є видом державної гарантії, що полягає у створенні різних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Безоплатна вторинна допомога включає такі види правових послуг: 1) захист; 2) здійснення представництва

інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складання документів процесуального характеру. Окрім зазначеного вище, в ст. 14 цього Закону закріплено категорії осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Загалом, таким правом наділені малозабезпечені та соціально незахищені особи, особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, – на правові послуги, передбачені пунктами 1 та 3 ч. 2 ст. 13 Закону; особи, стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, – на правові послуги, передбачені пунктами 1 та 3 ч. 2 ст. 13 Закону; особи, у кримінальних провадженнях стосовно яких відповідно до положень КПК України захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії, а також особи, засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або обмеження волі, – на всі види правових послуг, передбачені ч. 2 ст. 13 Закону [196].

Отже, зі змісту Закону України «Про безоплатну правову допомогу» вбачається, насамперед, що ним врегульовано порядок захисту прав осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності.

Щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги потерпілому у кримінальному провадженні, то слід наголосити на тому, що ані в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України, ані в положеннях вказаного вище Закону немає жодних посилань на те, що потерпілому, як стороні кримінального провадження, надається гарантоване (забезпечене) державою право на правову допомогу за рахунок державного бюджету.

У кримінальному процесуальному законі України закріплено, що потерпілий у кримінальному провадженні має право мати представника (особи, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, – адвоката, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України (ч. 1 ст. 58

та ст. 45 КПК України)). Проте на практиці зустрічаються різні випадки, пов'язані з особою, яка є потерпілою у кримінальному провадженні, а саме: вона є малозабезпеченою або соціально незахищеною; особою похилого віку, в тому числі, не має жодного близького родича; дитиною-сиротою, дитиною, які позбавлена батьківського піклування, безпритульною дитиною, дитиною, яка може стати або стала жертвою насильства в сім'ї, і не має, крім батьків, жодного близького родича; біженцем тощо. За таких обставин вищезазначеним особам дуже важко, практично неможливо (в матеріальному плані), здійснити своє право, як потерпілого у кримінальному провадженні, на залучення в якості його представника – захисника (адвоката).

На наш погляд, така функція прокурора, як представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом України «Про прокуратуру» та п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України, має бути дещо змінена, а саме: необхідно делегувати повноваження прокурора в частині представництва інтересів громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самотійно захистити свої права, суб'єктам надання безоплатної вторинної допомоги. Тобто, варто наділити правом таких громадян, визнаних потерпілими у кримінальних провадженнях (їм завдано майнову та/або моральну шкоду кримінальними правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням), самотійно (без участі прокурора) пред'являти цивільний позов, використовуючи суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги, при цьому, слідчий, прокурор на початку досудового розслідування повинні роз'яснити таким особам їх право на безоплатну вторинну допомогу та забезпечити можливість реалізувати це право.

Отже, необхідно розширити коло осіб, інтереси яких будуть представляти суб'єкти надання безоплатної вторинної допомоги, окрім зазначених у КПК України та Законі України «Про прокуратуру», та чітко визначити їх перелік у Законі України «Про безоплатну правову допомогу».

Що стосується пред'явлення цивільного позову в інтересах держави, то, ми вважаємо, це прерогатива виключно прокурора.

На нашу думку, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» необхідно доповнити статтею 14-1 «Особи, що є потерпілими у кримінальному провадженні, мають право на безоплатну вторинну правову допомогу» та в змісті цієї статті передбачити, які саме категорії осіб, що є потерпілими у кримінальному провадженні, мають право на безоплатну вторинну правову допомогу. Наприклад: 1) малозабезпечені або соціально незахищені; 2) без постійного місця проживання та заробітку (офіційно безробітні); 3) особи похилого віку, в тому числі, які не мають жодного близького родича; 4) особи, які через свій фізичний стан, не можуть здійснювати свої права та виконувати обов'язки учасника кримінального провадження; 5) недієздатні чи обмежено дієздатні і не мають близьких родичів; 6) особи, які не досягли повноліття, – діти-сироти, діти, які позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї, і не мають, крім батьків, жодного близького родича; 7) біженці.

На органи досудового розслідування та прокурора КПК України не покладено прямого обов'язку щодо вжиття відповідних заходів по забезпеченню відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, а тільки надано повноваження застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження в цілому, без конкретизації заходів по забезпеченню цивільного позову.

В той же час, на слідчого та прокурора покладено обов'язок захищати інтереси держави та потерпілих від кримінальних правопорушень, вживати заходів щодо відшкодування збитків не за рахунок державного бюджету, а забезпечення стягнення збитків з осіб, які своїми неправомірними діяннями заподіяли шкоду [68].

Ми вважаємо, що несвоєчасне прийняття заходів забезпечення цивільного позову дозволяє підозрюваному, обвинуваченому (цивільному відповідачу) здійснити дії, що спрямовані на приховування майна чи його реалізації, а також

вчинити інші дії, направленні на «погіршення» його матеріального стану з метою постати перед судом та потерпілим (цивільним позивачем) як неплатоспроможна особа тощо.

Відповідно, саме своєчасне застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна підозрюваного під час вчинення окремих слідчих (розшукових) дій (обшуків, оглядів) (ст. 167 та ст. 168 КПК України) та арешт майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх діями, здатне забезпечити реальне і швидке виконання рішення суду про повне або часткове задоволення цивільного позову.

Тому, ми пропонуємо доповнити чинний КПК України новою нормою – ст. 128-1 «Заходи забезпечення цивільного позову», яку викласти в такій редакції:

«1. Заходами забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні є: 1) виявлення та тимчасове вилучення майна, на яке може бути накладено арешт; 2) накладення арешту на майно (підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння); 3) збереження майна до вирішення питання щодо цивільного позову в судовому розгляді кримінального провадження.

2. Якщо особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням спричинено шкоду (майнову та/або моральну), заявила цивільний позов під час кримінального провадження, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, зобов'язані своєчасно, за клопотанням вказаної особи або з власної ініціативи, в межах своїх повноважень вжити заходів щодо забезпечення цивільного позову, зокрема, шляхом подання відповідного клопотання до слідчого судді про накладення арешту на майно (підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння).

3. Потерпілий, цивільний позивач або їх представники чи законні представники мають право під час досудового розслідування самостійно звернутися з клопотанням до слідчого судді про вжиття заходів забезпечення цивільного позову (або до суду під час підготовчого судового засідання), якщо такі дії не було вжито раніше прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

4. Слідчий суддя (або суд під час підготовчого судового засідання) при розгляді клопотання про вжиття заходів забезпечення цивільного позову керується главою 9 розділу I та правилами, передбаченими розділом II цього Кодексу, має право обрати відповідний захід, змінити чи скасувати, раніше вжиті заходи забезпечення цивільного позову.

5. В судовому засіданні, за відсутності зазначених клопотань, однак при наявності пред'явленого цивільного позову у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення цивільного позову, якщо таких дій не було вжито на стадії досудового розслідування прокурором, слідчим за погодженням з прокурором, до вступу судового рішення (вироку, ухвали) по кримінальному провадженню в закону силу, які застосовуються в порядку, передбаченому цим Кодексом».

Слідчий, як учасник кримінального провадження, що відноситься до сторони обвинувачення, є службовою особою, уповноваженою здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні в межах своєї компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством.

В ході досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної шкоди потерплого в кримінальному провадженні, окрім доказування підстав і предмета пред'явленого цивільного позову, слідчому необхідно вирішувати такі завдання: а) установити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням); б) встановити наявність майна, яким володіє особа (особи), що своїми діями (бездіяльністю) завдала шкоди фізичній або юридичній особі, та отримати відомості про її місцезнаходження; в) установити правовий статус

виявленого майна; г) вилучити та забезпечити збереження майна особи, яка винувата у заподіянні шкоди потерпілому шляхом вчинення кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), для подальшого забезпечення відшкодування шкоди останньому.

Для визначення характеру та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, а також отримання відповідної доказової бази щодо спричиненої шкоди потерпілому у кримінальному провадженні використовуються: а) заяви та повідомлення фізичних або юридичних осіб (потерпілих від кримінального правопорушення) із зазначенням виду та розміру заподіяної шкоди, а також відомості, отримані в ході допиту, зокрема, про обставини та характер спричиненої шкоди; б) акти документальних ревізій та фінансового аудиту.

В ході досудового розслідування, з метою підтвердження розміру та конкретизації виду заподіяної шкоди, слідчим можуть призначатись судові експертизи (товарознавчі, оціночні, судово-економічні, тощо).

Для встановлення місцезнаходження майна, на яке може бути накладено арешт, слідчий, прокурор наділений повноваженнями:

1) відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 9 ч. 2 ст. 40 та ч. 2 ст. 93 КПК України, витребувати та отримувати від компетентних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, службових осіб відомості щодо об'єктів власності (рухомого та нерухомого майна), які належать певним особам, у тому числі підозрюваному та іншому члену подружжя;

2) відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 9 ч. 2 ст. 40 та ч. 2 ст. 93 КПК України, ст. 60, п. 3 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність», витребувати та отримувати в банківських установах інформацію за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу [195], а також, згідно зі ст. 60, п. 2 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність», за рішенням суду, про відкриті на ім'я підозрюваного та іншого члена подружжя рахунки та наявні на них кошти [195];

3) відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40 та ст. 224 КПК України допитувати як свідків співробітників, сусідів, родичів підозрюваного щодо майна, яке належить останньому, та місця його знаходження;

4) відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40 та ст. 224 КПК України, допитувати підозрюваного, правильно застосовуючи тактичні прийоми, які дозволяють приховати дійсну ціль слідчої (розшукової) дії через з'ясування схильностей та інтересів такої особи, а саме: розмова про хобі, улюблені місця відпочинку, транспортні засоби тощо;

5) відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40 та ст. 224 КПК України витребувати та отримувати декларації про доходи підозрюваного, його подружжя, інших осіб;

6) відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 та ст. 41 КПК України письмово доручати оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення наявного в підозрюваного (подружжя) майна та ймовірних місць знаходження такого майна.

В більшості випадків на практиці підозрюваний та його близькі родичі вживають певні заходи щодо укриття майна та запобігання стягнення його в рахунок відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням.

Звернемо увагу, що під час проведення оглядів, обшуків слідчому, прокурору необхідно виявляти документи, які посвідчують право власності не тільки підозрюваного, а й інших осіб (особливо близьких родичів) з метою перевірки у подальшому фіктивності такого «права власності», шляхом отримання довідок про доходи сумнівних власників, тактичного допиту їх самих та членів сім'ї, отримання відомостей про рід занять, обставини придбання «майна у власність» та встановленню ступеню зв'язків із справжніми власниками майна.

У доказуванні фіктивності права власності на майно ефективним засобом є одержання та пред'явлення особам, на ім'я яких складено правоустановчі

документи, довідок про їх доходи, а тактично правильно проведений допит таких осіб у багатьох випадках змушує їх назвати дійсного володільця майна.

Зокрема, ефективними виявляються допити останніх, а також членів їх сімей, знайомих, сусідів щодо рівня матеріального благополуччя фіктивних власників, їх роду занять, способу життя, обставин «придбання» майна та матеріальних джерел для цього, характеру відносин із справжніми власниками відповідного майна тощо.

В обов'язковому порядку необхідно витребувати від податкових органів декларацію про доходи підозрюваного, членів його сім'ї, а у разі необхідності – й інших осіб. Встановлюється, з якого майна, транспортних засобів сплачував податки підозрюваний.

Вирішуючи питання про накладення арешту на майно підозрюваного, необхідно одночасно брати до уваги можливість накладення арешту на майно, зареєстроване на іншого члена подружжя (спільну сумісну власність, яка не належить до речей індивідуального користування, а також особистої приватної власності відповідно до ст. 57 Сімейного кодексу України [228]).

У податкових органах також з'ясовується, чи зареєстровано на особу, відносно якої проводиться досудове розслідування, суб'єкти підприємницької діяльності, відкриті рахунки у банках, наявні за податковими деклараціями про сукупний річний дохід майна (рухомого, нерухомого, транспортних засобів), облігацій, акцій підприємств, дивідендів тощо.

Для успішного проведення досудового розслідування необхідним є поєднання слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що мають бути скоординовані, належно сплановані і здійснюватися слідчим у взаємодії з оперативними підрозділами.

Досить важливо встановити спосіб життя підозрюваного, виявити осіб, які перебувають з підозрюваним у неприязних стосунках та можуть дати відповідні свідчення про його дійсний майновий стан та місцеперебування укритего від арешту майна.

Тому, слідчий повинен забезпечити проведення комплексу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій щодо сусідів, співробітників по роботі, водіїв службових автомобілів, родичів підозрюваних щодо майна, яке перебуває чи перебувало у їхньому користуванні, місць відпочинку підозрюваних, захоплень, намірів придбати у власність у конкретному регіоні земельних ділянок, будинків, транспортних засобів тощо.

При організації пошуку майна підозрюваних використовуються державні реєстри, інформаційні бази даних державних реєстраційних служб, нотаріальних контор, інформаційних центрів та інших установ та відомств.

Під час проведення обшуків та оглядів слід звертати увагу на будь-які документи з банків, страхових компаній, записи у щоденниках, записних книжках, для визначення банківських установ, де найбільш вірогідно можуть розміщуватись кошти або у спеціальних сейфах зберігатись цінності, документи, що належать підозрюваним.

У слідчій практиці часто виникає необхідність вирішення питання щодо можливості накладення арешту на кошти підозрюваного, які ним передано у якості частки співзасновника в уставний фонд підприємства. На частку коштів (майна) підозрюваного, яке він як співзасновник передав в уставний фонд підприємства, може бути накладено арешт лише в тому випадку, коли є достатні підстави вважати, що це майно чи кошти здобуті злочинним шляхом. Адже згідно зі ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року, власником майна, переданого товариству учасниками як вклад до статутного (складеного) капіталу, є товариство, а засновник є власником лише частки прибутку товариства (дивідендів), яку він отримує в результаті господарської діяльності підприємства [198]. Тому арешт може бути накладено лише на ту частину прибутку підприємства, яке виділено підозрюваному як виплата дивідендів.

Ми поділяємо думку Л. Д. Удалової та І. Й. Гаюра, які стверджують, що у загальному вигляді, накладення арешту на майно обвинуваченого повинно мати за мету забезпечення виконання вироку суду у частині питань майнового

характеру. А це не тільки забезпечення виплат по задоволенню цивільного позову, виконання додаткового покарання у виді конфіскації майна, а й виконання інших майнових стягнень за рішенням суду (наприклад, штрафу, судових витрат тощо) [258, с. 34].

Як показують офіційні дані статистики (рис. А.2.2), в 2015 році була встановлена максимальна сума збитків у кримінальних провадженнях, в порівнянні з минулими роками та першим півріччям 2016 року, проте відшкодовано цих збитків на суму, яка менша навіть за суму відшкодованих збитків за 6 місяців 2016 року. На наш погляд, накладення арешту на майно органами досудового розслідування за ухвалою слідчого судді ще не є гарантією того, що відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, забезпечено. Необхідно комплексно вживати й інших заходів забезпечення цивільного позову.

Що ж стосується керівників органів досудового розслідування, наділених організаційними і контрольно-процесуальними повноваженнями, то як суб'єкти доказування цивільного позову вони можуть проводити свою діяльність щодо цивільного позову лише тоді, коли здійснюють досудове розслідування по кримінальному правопорушенню, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

З огляду на досвід існування інституту цивільного позову в кримінальному процесі, органи досудового розслідування, прокурор не завжди з'ясовують у повному обсязі суми позовних вимог та обґрунтованість останніх, вид заподіяної шкоди. Вони часто нехтують передбаченими законом вимогами щодо форми та змісту позовної заяви. Деякі слідчі переконують потерпілих не заявляти цивільний позов у ході досудового розслідування, а зробити це під час судового розгляду кримінального провадження. З урахуванням того, що потерпілі, як правило, не обізнані з положеннями кримінального процесуального закону і, при цьому, досить рідко запрошують адвокатів для участі в кримінальному провадженні у якості їх представників (у зв'язку з

рядом причин об'єктивного та суб'єктивного (особистого) характеру), їхні права та законні інтереси, особливо в частині відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним, у багатьох випадках залишаються зовсім незахищеними.

Отже, в цілому, органи досудового розслідування більше уваги приділяють додержанню прав підозрюваних, обвинувачених, ніж забезпеченню прав і законних інтересів потерпілих. Це пояснюється передусім тим, що недодержання прав підозрюваного, обвинуваченого, зокрема права на захист, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, яке тягне скасування вироку. Окрім цього, буде проведено службове розслідування відносно того слідчого, який порушив зазначені вимоги КПК України, за результатами – застосовуватимуться відповідні заходи реагування.

2.2. Доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю потерпілого, цивільного позивача

Ще з XVIII ст. у судову практику ввійшов так званий «з'єднаний процес», який і передбачав можливість одночасного розгляду та вирішення як питань про кримінальну відповідальність, так і питання про відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Звернемо увагу на думку Х. Р. Кахнич, яка виокремила та проаналізувала способи відновлення порушених кримінальним правопорушенням майнових та особистих немайнових прав потерпілої особи, які у науковій літературі поділяють на позовні та непозовні. Так, до непозовних вчена відносить: кримінально-процесуальну реституцію; добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди підозрюваним, обвинуваченим чи за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою; відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України [81, с. 8]. Крім цього, ми поділяємо позицію Х. Р. Кахнич в тому, що з'єднаний процес

(цивільний позов у кримінальному провадженні) є позовним та ефективним способом захисту порушених кримінальним правопорушенням майнових прав потерпілих.

Позовна форма захисту порушених кримінальним правопорушенням прав та інтересів потерпілих осіб, а також розгляд та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні, й на сьогодні залишається актуальним питанням в науці про кримінальне судочинство та в кримінальному процесуальному законодавстві України. Більш цього, однією з актуальних проблем кримінального процесуального права є проблема визначення процесуального статусу такого учасника кримінального провадження, як потерпілий, а також його процесуальної функції та ролі у доказуванні цивільного позову.

Як влучно підкреслює В. Т. Маляренко, становище потерпілого від злочину в Україні є далеким від задовільного. Попри обраний курс на захист прав людини в державі, жертви злочину залишаються поки що за бортом. В Україні відсутні сталі стандарти поведінки правоохоронних органів з потерпілими, фактично не існує інституту державної компенсації завданої шкоди, немає з боку держави дієвих спроб сприяти проведенню процедур примирення потерпілого зі злочинцями [143, с. 20–21].

Слушною є думка також і О. А. Солдатенко, яка стверджує, що так склалося, що правосуддя, насамперед, ставить завданням розкриття злочинів і покарання винних. Увага ж до потерпілих – на другому місці. Як це не парадоксально, але в нашому суспільстві відбулася переоцінка цінностей. Говорячи про захист прав людини, у першу чергу чомусь згадують злочинців та їх права [232, с. 117]. При цьому вчена зазначила: «...цілком точним є вислів І. Каперця про те, що є дещо ненормальне в позиції законодавця, який бачить за проблемою захисту прав людини тільки того, хто кинув виклик суспільству і державі, а не ті мільйони доль, що зневажаються злочинцем» [232, с. 117].

Досліджуючи проблемні питання, пов'язані з потерпілим як суб'єктом кримінального процесуального доказування, С. В. Давиденко зазначила, що процесуальний статус потерпілого значно менш досконалий, ніж

підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) [54, с. 1]. З цією позицією авторки важко погодитись тому, що, на наш погляд, вона сформульована нелогічно, оскільки процесуальний статус може бути або розширеним, або зменшеним, тобто зміненим. А що стосується таких визначень, як «менш досконалий» та «більш досконалий» до процесуального статусу, зокрема потерпілого у кримінальному провадженні, то вважаємо, що вони є некоректними.

Цікавою є думка, яка заслуговує на увагу, О. П. Герасимчука, який підкреслив зв'язок визнання особи потерпілим у кримінальному процесі із вчиненням злочинним посяганням. Він стверджує, оскільки таке посягання відсутнє на стадії готування, то можна зробити висновок про можливість визнання особи потерпілим у кримінально-процесуальному розумінні при незакінченому злочині лише якщо злочин було припинено на стадії замаху [32, с. 10].

В ст. 55 КПК України закріплено положення щодо такого учасника кримінального провадження, як потерпілий. А відповідно в ст. 56 та ст. 57 цього Кодексу передбачено коло прав та обов'язків потерпілого [122].

Відповідно до кримінального процесуального закону України, необхідно підкреслити, що він дещо змінив процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні. Якщо за КПК України 1960 року потерпілий належав у будь-якому випадку до сторони обвинувачення і користувався в судовому розгляді правами сторони обвинувачення, то за КПК України 2012 року потерпілий є окремим учасником кримінального провадження, який лише в окремих випадках стає стороною обвинувачення (що визначено в цьому Кодексі, а саме: у разі зміни прокурором обвинувачення на менш тяжке або відмови прокурора від підтримання обвинувачення). Зі змісту норм чинного кримінального процесуального закону також вбачається, що постраждала особа від кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, якщо вона цього не забажає, може й не набути статусу потерпілого, тоді лише як свідка її можна залучити до провадження.

Відповідно до зазначеного, КПК України для набуття статусу потерпілого вимагає у особи її волевиявлення з приводу цього, а саме: згідно ст. 55 КПК України, права та обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. У разі відсутності такого волевиявлення слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою [122].

Ми погоджуємось з думкою С. В. Давиденко, яка підкреслила, що не тільки неухильне дотримання прав потерпілого на своєчасне відшкодування (компенсацію) завданої шкоди має гарантувати кримінальне процесуальне законодавство, а також і його активність під час досудового розслідування, судового провадження по встановленню обставин, які підлягають доказуванню. На ефективне поновлення прав осіб, постраждалих від кримінальних правопорушень, орієнтують і міжнародні документи. Це зумовлює необхідність реформування національного законодавства з метою приведення його у відповідність із світовими стандартами в галузі прав людини, що має відбуватися з урахуванням загальних тенденцій до розширення сфери застосування засад змагальності та диспозитивності, підвищення процесуальної активності сторін кримінального провадження [55, с. 283].

Під час досудового розслідування активність потерпілого залежить, перш за все, від розуміння суті наданих йому кримінальним процесуальним законом прав. Тому, з урахуванням загальноосвітнього та культурного рівня, віку громадянинові (потерпілому у кримінальному провадженні) слід у доступній формі роз'яснити значення таких термінів, як докази, клопотання, відвід, заходи забезпечення кримінального провадження, цивільний позов та ін. Нерідко на практиці формально проводиться роз'яснення прав без необхідних пояснень і зводиться до одержання підпису потерпілого про вручення йому пам'ятки про права й обов'язки.

Як зазначила Гуцуляк Ю. В.: «...Маємо запропоноване чітке визначення особи, яка в кримінальному провадженні може набувати статусу потерпілої, з

набуттям відповідних прав та обов'язків...Так, ст. 55 КПК України визначає, що «потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнову шкоду» [53, с. 206]. Щодо необхідності надання статусу потерпілого юридичній особі, то на це не раз звертали увагу вітчизняні процесуалісти [44, с. 7; 276, с. 10]. Нарешті статус юридичної особи – потерпілого набув у чинному КПК України належного правового регулювання. Проте кримінальним процесуальним законом України не передбачено, що юридичну особу може бути визнано потерпілою при завданні їй моральної шкоди. А це, на наш погляд, є доречним.

Що стосується безпідставного набуття особами статусу потерпілих, то, в чинному КПК України закріплено, що за наявності очевидних і достатніх підстав уважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди (фізичній особі) або майнової шкоди (юридичній особі), слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді [122].

Також, кримінальний процесуальний закон України передбачив можливість визнання потерпілими близьких родичів і членів сім'ї постраждалої особи, яка внаслідок вчиненого відносно неї кримінального правопорушення померла або перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви. Коло цих осіб досить широке (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб [122]. Проте це зовсім не означає, що всі ці особи будуть визнані потерпілими. З одного боку, зазначена норма КПК України сприяє захисту прав та інтересів осіб (близьких родичів або членів сім'ї потерпілого у кримінальному

провадженні), але з другого – вимагатиме встановлення обґрунтованості підстав для визнання цих осіб потерпілими від слідчого, прокурора, суду з метою уникнення певних зловживань.

Звернемо увагу на те, що кримінальним процесуальним законом України передбачено, що потерпілим визнається особа, якій шкода заподіяна лише кримінальним правопорушенням. Однак заподіяння навіть досить суттєвої шкоди можливе також і в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння неосудним. В ст. 128 КПК України чітко визначено, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної особи чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [122]. З цього вбачається, що особа не може бути визнана потерпілою у кримінальному провадженні, якщо їй завдано шкоду суспільно небезпечним діянням неосудного, проте вона може подати цивільний позов. Тоді виникають запитання: «В якому статусі перебуває ця особа в кримінальному провадженні і чи може вона пред'явити цивільний позов в цьому провадженні або тільки в порядку цивільного судочинства?» Останнє, на наш погляд, є неправильним, оскільки завдання шкоди особі суспільно небезпечним діянням відноситься вже само по собі до кримінального провадження. В КПК України відсутнє поняття «інше суспільно небезпечне діяння», яке часто зустрічається в тексті Кодексу поряд з поняттям «кримінальне правопорушення», проте в ч. 1 ст. 11 КК України закріплене визначення поняття злочину, яким «є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» [117]. Як бачимо, законодавець в КПК України поняття «злочин» замінив саме на поняття «кримінальне правопорушення», однак незрозуміло, що він мав на увазі, коли поряд з останнім прописував поняття «інше суспільно небезпечне

діяння». Постає запитання: «Ці два поняття тотожні чи вони мають різні значення?» На нашу думку, вказана плутанина ускладнює правильне застосування кримінального процесуального закону в частині визначення кола учасників провадження. Ми вважаємо, що законодавцеві необхідно було розмежувати поняття «кримінальне правопорушення» та «інше суспільно небезпечне діяння» шляхом заміни останнього на інше поняття, в залежності від того, яку мету він переслідував, закріплюючи поряд два зазначених поняття, або хоча б розтлумачити, що розуміється, в цьому випадку, під поняттям «інше суспільно небезпечне діяння».

Отже, на нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 55 КПК України та викласти ч. 1 цієї статті в такій редакції: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової, фізичної або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди». Крім цього, доповнити ч. 6 ст. 55 КПК України, перед другим абзацом, реченням такого змісту: «Якщо встановлено, що особа, перебуває в стані, який унеможливорює подання заяви про залучення її як потерпілого та не має жодного близького родича чи члена сім'ї, слідчий або прокурор залучає до кримінального провадження суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу" для здійснення представництва такого потерпілого, про що виносить вмотивовану постанову, яка може бути оскаржена слідчому судді».

Взагалі, поняття «потерпілий від злочину», визначене М. В. Сенаторовим, досить схоже з поняттям «потерпілий у кримінальному провадженні». Так, вчений висловив точку зору, що потерпілий від злочину – це соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння такої [226, с. 7].

Як бачимо з офіційних статистичних даних (рис. А.2.3), усі показники щодо потерпілих від кримінальних правопорушень у 2013 році вищі, в порівнянні з іншими роками. Проте зростання загиблих спостерігається саме в 2014 році. Це пов'язано, насамперед, з подіями, що відбулися в нашій державі в цей період.

Звернемось до зарубіжного досвіду щодо питань правового статусу потерпілого у кримінальному судочинстві та здійснення відшкодування завданої йому кримінальними правопорушеннями шкоди.

У 60-70 роках ХХ століття у Новій Зеландії, Великій Британії, Канаді, США, Німеччині та Франції були прийняті закони, в яких встановлювалися права потерпілих на державну компенсацію заподіяної злочином шкоди, примирення потерпілого з винним, професійну допомогу потерпілому. Згодом суттєвого удосконалення зазнали механізми реалізації прав потерпілого на отримання інформації щодо кримінального переслідування винного, захист приватного життя, безпеку під час відправлення правосуддя тощо [227, с. 130].

В своєму дослідженні О. О. Тарнавський та А. В. Курбатова визначили, що законодавство більшості країн (Німеччини, Австрії, Норвегії, Естонії, Киргизстану, Бельгії, Данії, в тому числі, США та Великобританії) має як позитивний, так і негативний досвід в правовому регулюванні питань відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Більшість зарубіжних країн пішли шляхом державної підтримки потерпілих, які не мають можливості отримати компенсацію від винного. До них відносяться: Великобританія, Франція, Нова Зеландія та ін. [237, с. 226].

Відповідно до твердження М. А. Мусаєва, Шотландія була однією з перших країн, що сформувала громадські фонди допомоги жертвам злочинів і створила Раду з компенсації збитків. Її досвід з визначення шкали грошових компенсацій з урахуванням характеру фізичної шкоди, заподіяної жертві, був сприйнятий багатьма країнами Співдружності націй. Так, перелом щелепи оцінювався в 2750 фунтів стерлінгів, перелом суглобів – у 2,5 тисячі, шрам на обличчі чоловіка – в 6 тис., на обличчі жінки – в 9 тис., втрата одного ока – в

20 тисяч. Ці суми не були незмінними і виконували роль орієнтира. Реальні виплати залежали від стану економіки, розмірів відрахувань до громадських фондів, поведінки потерпілого в момент вчинення злочину, його співпраці з поліцією в ході розкриття злочину [158].

Як зазначив Н. Б. Федорчук: «...у ХХІ ст. Великобританія і США увійшли з якісно новими підходами до статусу потерпілого від злочину в кримінальному судочинстві, а також до питань покарання та виправлення злочинців... У системах кримінального судочинства досліджуваних країн існує багаторівнева система захисту жертв злочину. Законодавство передбачає можливість компенсації, реституції та репарації через кримінальні суди (в порядку судових наказів), компенсації через цивільні суди (в порядку позовного провадження) та державні Фонди відшкодування завданої злочином шкоди. Суттєвим елементом системи захисту виступає також підтримка жертв, яку надають недержавні громадські організації, діяльність яких, однак, підтримує держава» [267, с. 8].

Всі витрати охоплює компенсація у США, а саме: - на консультацію (юридичну, психологічну); - на медичну допомогу; - на відшкодування тимчасової втрати заробітку. Низку заходів, спрямованих на допомогу жертвам злочинів, розробив Уряд США. Їх можна поділити на такі групи:

а) матеріальна компенсація – грошові виплати, які повинні сплатити або компенсувати медичну та іншу допомогу, необхідну постраждалій особі. Виплати здійснюються на основі спеціальних федеральних програм із Фонду допомоги жертвам злочинів (структурний підрозділ Міністерства фінансів США). Засоби Фонду допомоги жертвам злочинів накопичуються за рахунок штрафів, застав, митних зборів і судових витрат, які стягуються з порушників федеральних законів, і надходять не до бюджету, як, наприклад, у нашій державі, а на рахунок Федерального фонду допомоги жертвам;

б) примусова реституція – під час проголошення вироку щодо підсудного, який визнається винним у скоєнні злочину, суд може винести постанову про реституцію [247, с. 85].

Щодо країн континентальної (романо-германської) правової сім'ї, то у ФРН існує велика кількість приватних служб допомоги жертвам злочинів та діє спеціальний закон про захист і допомогу жертвам злочинів. За даними депутата Бундестагу ФРН З. Каудера, фондом «Вайсринг» щорічно надається допомога потерпілим від злочинів у розмірі близько 10 млн євро. Питання про державну компенсацію шкоди у ФРН, окрім власне Кримінального кодексу ФРН, регулюється Законом «Про компенсацію жертвам насильницьких діянь» від 11 травня 1976 року (з наступними змінами). Відповідно до параграфа 1 цього закону особа, здоров'ю якої спричинено шкоду внаслідок умисного протиправного фізичного нападу на неї чи на іншу людину або під час правомірної оборони від такого нападу, може вимагати за це медичну й матеріальну компенсацію відповідно до норм Федерального закону про соціальне забезпечення (Bundesversorgungsgesetz). Також у Німеччині діє Закон про відшкодування шкоди жертвам злочинів (OEG) 1976 року. Цим законом держава гарантує особам, яким було спричинено шкоду здоров'ю в результаті вчинення проти них умисного злочину, лікування, пенсійне забезпечення або догляд відповідно до зробленої заяви [171].

У Франції, за визначенням А. О. Менших, система законів, які регулюють захист інтересів потерпілих і порядок виплати компенсації за заподіяну жертві злочину матеріальну й тілесну шкоду, сформувалася в 70–80-х рр. ХХ ст. та регулювалася переважно положеннями трьох законів. Перший закон – «Про відшкодування шкоди за тілесну шкоду, заподіяну потерпілому злочинцем» – було ухвалено 03 січня 1977 року [148, с. 159]. Вказаний закон, відповідно до твердження Л. В. Головки, увів до Кримінально-процесуального кодексу Франції нові норми, які регулюють питання виплати компенсацій потерпілим від злочину. Завдяки цьому стало можливим отримання потерпілим компенсації за заподіяну шкоду до того моменту, коли злочинця буде віддано до суду, що має право винести, крім основного вироку, ухвалу про відшкодування шкоди. Другим став Закон «Про посилення безпеки й захисту свободи особи» від 02 лютого 1981 року. У липні 1983 року було ухвалено Закон «Про посилення

захисту жертв злочинів», ним внесено доповнення й зміни до Кримінального кодексу Франції та Кримінально-процесуального кодексу Франції. Зміни стосувалися відшкодування шкоди потерпілому від кримінальних злочинів, виконавець яких є невідомим або неплатоспроможним. Закон розширив коло осіб, які мають право на компенсацію: не лише особі, яка постраждала від злочину, а й особі, якій було завдано тілесної або моральної шкоди. Фактично держава, хоч із певними застереженнями, перейняла на себе зобов'язання з виплати потерпілим від злочину матеріальної компенсації, не ставлячи їх тепер у повну залежність від успіху слідства, результату судового процесу або платоспроможності винного. Згодом держава в регресному порядку стягує витрати з виплати шкоди потерпілому зі злочинця [256, с. 88].

Не останню роль у підтримці потерпілих у Франції, на думку І. М. Горбачової, відіграють громадські організації, наприклад «Паризька допомога жертвам злочинів». У 1986 р. Декретом «Про відшкодування потерпілим збитків, заподіяних їм терористичними актами» було засновано Гарантійний фонд, основним і єдиним обов'язком якого є виплата матеріальної компенсації жертвам терористичних акцій. Засоби Гарантійного фонду поповнюються за рахунок щомісячних процентних відрахувань, які виплачуються страховими організаціями або агентствами із суми внесків за договорами страхування майна. Сума, що підлягає відрахуванню, щорічно переглядається й затверджується міністром економіки та фінансів [39, с. 266].

В Іспанії, як зазначила Н. Ф. Кузнєцова, главу 4 Органічного закону від 26 грудня 1984 року присвячено питанням відшкодування шкоди потерпілим, спричиненої в результаті вчинених терористичних актів. Ці положення було істотно розширено Королівським указом від 13 листопада 1998 року «Про регулювання відшкодування шкоди жертвам озброєних бандитських формувань і терористичних елементів». Цей указ вносить зміни до Органічного закону в частині відшкодування шкоди потерпілим і розвиває ст. 55-2 Конституції Іспанії, що уповноважує уряд встановити відповідні нормативи для забезпечення належних умов із відшкодування шкоди під час спричинення

тілесних ушкоджень як наслідків злочинних дій озброєних бандитських формувань або терористичних елементів. Потерпілі мають право на компенсацію з боку Генерального бюджету держави, що бере на себе відповідальність за наслідки вчинених, проте таких, що залишилися непокараними, злочинів, а також у випадках нанесення тяжких тілесних ушкоджень жертвам озброєних бандитських формувань і терористичних елементів [255, с. 109].

Зазначимо, що заходи реституції й компенсації притаманні також і польському кримінальному законодавству. В ст. 39 Кримінального кодексу Республіки Польща разом з іншими «кримінально-правовими заходами» передбачено й обов'язок відшкодувати шкоду, грошову компенсацію (*nawiazka*), грошову виплату (*swiadczenie pienieczne*). Держава забезпечує реституцію – відновлення в первинному стані порушених суспільних відносин, що виходить із положень ст. 45 КК Республіки Польща [210, с. 239].

В Україні, статтями 1177 та 1207 ЦК України встановлено, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю громадянина, а також майнова шкода, завдана майну громадян внаслідок злочину у разі, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо ця особа є неплатоспроможною, відшкодовується державою [270]. Відповідно до цього, ми вважаємо, що вказані положення статей ЦК України є цілком справедливими, оскільки, при відсутності необхідних коштів у винної особи, заподіяна нею шкода потерпілому не відшкодовується, а реальне їх стягнення із засудженого, що відбуває покарання, розтягується на довгі роки. Потерпілий, крім того, позбавлений взагалі можливості реалізувати своє право на пред'явлення цивільного позову, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Звернемо увагу на позицію А. Г. Мазалова і В. М. Савицького, які зазначили, що суми, виплачені потерпілому, повернуться до бюджету у вигляді відрахувань від заробітку засудженого чи вартості конфіскованого в нього майна тощо, а тому розраховуватись за шкоду доведеться все одно винному в її

заподіянні, а не державі, яка в даному випадку відіграє лише роль гаранта відновлення майнових прав потерпілого [141, с. 47–54].

Ми поділяємо думку вчених: Ю. І. Азарова, Д. П. Письменного, О. Ю. Хабло, які стверджують, що аналіз міжнародно-правових документів та цивільного законодавства України свідчить про те, що шкода потерпілому за рахунок держави має відшкодовуватися лише у таких випадках:

- якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (відсутність у кримінальному провадженні відомостей про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення), або відсутність відомостей про місце перебування встановленої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;

- якщо особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, є неплатоспроможною. Тобто у тих випадках, коли підозрюваний, обвинувачений неспроможний відшкодувати шкоду, яку він завдав потерпілому [3, с. 54].

Ми вважаємо, що в Україні необхідно доопрацювати та прийняти Закон «Про відшкодування за рахунок держави шкоди фізичним особам, які потерпіли від кримінального правопорушення», в якому повинно бути відображено особливості розрахунку, умови й розміри компенсаційних виплат потерпілим та можливості їх реабілітації [102, с. 37].

Проведене нами опитування показало, що 177 суддів (91,24 %), 103 прокурори (87,29 %), 361 слідчий (96,78 %) та 71 адвокат (92,2 %) визнають доцільним розроблення та прийняття вищевказаного нормативно-правового акту. Проте це проблемне питання залишається актуальним на сьогодні та відкритим для дискусії.

Однак, слід окремо зауважити, що запровадження процедури відшкодування шкоди за рахунок держави вимагає наявності певного фінансування, а саме: створення спеціальних фондів. Серед вчених вирішення питання щодо джерел наповнення такого фонду залишається дискусійним. В ст. 13 проекту закону «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27 жовтня 2010 року

закріплено, що Фонд відшкодування шкоди утворюється за рахунок частини доходів Державного бюджету України від сплати державного мита та інших надходжень до Державного бюджету України, пов'язаних з діяльністю судів та правоохоронних органів, а також інших джерел, визначених законом [197].

В Україні серйозну перешкоду для відшкодування шкоди, зазваної потерпілим, являє відсутність Державного фонду допомоги потерпілим. Питання щодо організації Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів містяться у розпорядженні Президента України від 10 лютого 1995 року № 35/95-рп «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією і організованою злочинністю», в якому вказано на необхідність координації роботи зі створення проекту положення про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинних посягань. Однак, на сьогодні, Фонд не створений [136, с. 106–107].

Цивільний позов порівняно з іншими непозовними формами відшкодування шкоди, як слушно зазначається в юридичній літературі, має певні переваги, оскільки його розгляд і вирішення в кримінальному процесі здійснюється при активній участі зацікавлених сторін, що в свою чергу, сприяє більш глибокому дослідженню всіх обставин кримінального провадження, які стосуються виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням і правильному вирішенню питання про її відшкодування [112, с. 128].

Потерпілого (його представника) можна розглядати як суб'єкта доказування, що має протилежний підозрюваному процесуальний інтерес у кримінальному провадженні. Разом з тим, права, якими він наділений забезпечують обвинувальний характер його діяльності, але він може обрати й інший її напрям. У практиці інколи зустрічаються випадки, коли потерпілий сприяє з'ясуванню обставин, що свідчать на користь підозрюваного.

Слушною є думка Д. О. Пилипенко, який зазначив: «Аналіз нового кримінального процесуального закону свідчить, що в змісті цього нормативного документа недостатньо врегульоване правове положення для

визначення потерпілого як повноцінного суб'єкта реалізації функції обвинувачення. З одного боку законодавець наділяє потерпілого статусом обвинувача (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК; п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК), а з іншого – уособлює реалізацію функції обвинувачення виключно із посадовими особами, представниками публічної форми обвинувачення (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК; § 2 глави 3 КПК). Реалізація функції обвинувачення в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення також здійснюється представниками держави в особі слідчого або прокурора (ч. 1 ст. 477 КПК). При цьому процесуальний статус потерпілого в кримінальних провадженнях приватного обвинувачення є аналогічним до кримінальних проваджень із публічною формою обвинувачення» [179, с. 1].

Як стверджує Т. В. Лукашкіна, у літературі, при класифікації суб'єктів доказування, потерпілого віднесено до декількох груп: суб'єктів, на яких покладено тягар доказування (у випадку підтримання обвинувачення в разі відмови прокурора від обвинувачення); суб'єктів, яким надано право брати участь у доказуванні, а також суб'єктів, що надають певну інформацію, яка може бути використана як докази у кримінальному провадженні [139, с. 20–21].

Висловив свою позицію щодо суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, а також ролі в цьому потерпілого, цивільного позивача Є. В. Віденко: «На відміну від цивільного судочинства, у якому обов'язок доказування обставин, на які посилається сторона як на підставу своїх вимог і заперечень, покладається на неї (ст. 60 ЦПК України), у кримінальному провадженні доказування виду завданої кримінальним правопорушенням шкоди (майнова, моральна, фізична) та її розміру (якщо шкода має або набула характеру майнової) покладається на слідчого і прокурора, оскільки вид і розмір майнової шкоди є одним із елементів у структурі обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (предмета доказування)... Розмір заподіяної шкоди охоплюється об'єктивною стороною вчиненого кримінального правопорушення, визначає ступінь його суспільної небезпеки, а й нерідко й кримінально-правову кваліфікацію...

Доказування обвинувачення, висунутого підозрюваному, обвинуваченому, нерозривно пов'язане з доказуванням виду й розміру заподіяної ними шкоди. Стосовно моральної шкоди та розміру її компенсації, заявленого в цивільному позові, то тягар (обов'язок) їх доказування здебільшого переходить на цивільного позивача в силу особистого (за змістом психічного) характеру цього виду шкоди та його оцінки самим потерпілим – цивільним позивачем. Саме він визначає ступінь моральних страждань (переживань), заподіяних йому кримінальним діянням, оцінює їх грошовим еквівалентом і підтверджує їх відповідними доказами (довідками, висновком спеціаліста, експертизи тощо)» [28, с. 369].

Ми не можемо повністю погодитись з цією позицією, оскільки, проаналізувавши різні думки вчених відносно статусу потерпілого у кримінальному провадженні, що наведені вище, а також з урахуванням норм чинного КПК України та практичного досвіду, на наш погляд, в межах провадження потерпілий є суб'єктом реалізації функції обвинувачення тому, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення його особисті права та інтереси було порушено. Особисту зацікавленість в кримінальному провадженні формує саме відновлення власних прав та інтересів, що й визначає діяльність потерпілого як обвинувальну в рамках реалізації засади диспозитивності. Тобто, реалізація потерпілим функції обвинувачення є його правом, а не обов'язком, що суттєво відрізняє потерпілого від слідчого та прокурора, діяльність яких щодо здійснення функції обвинувачення є обов'язковою у кримінальному провадженні і відбувається в рамках засади публічності [109, с. 115–116].

Як стверджує І. В. Гловюк, що аналізуючи статус потерпілого, у тому числі й у провадженні у формі приватного обвинувачення, можна стверджувати, що потерпілий ніколи не може бути суб'єктом, на якого покладається обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК. У стадії досудового розслідування, у тому числі й у провадженні, що здійснюється у формі приватного обвинувачення, цей обов'язок покладено на

слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора (ч. 2 ст. 9 КПК). Потерпілий же, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК, має право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Такі докази потерпілий може одержати шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій, службових та фізичних осіб копій документів, відомостей, висновків експерта тощо (ч. 3 ст. 93 КПК). У зазначених випадках суб'єктом збирання доказів є слідчий чи прокурор, до яких звертається потерпілий із клопотанням про приєднання до матеріалів кримінального провадження наявних у нього документів чи речей. Крім того, потерпілий може звертатися з клопотаннями про проведення певних слідчих (розшукових) дій. Суб'єктом доказування і в таких випадках є слідчий чи прокурор. Дійсно, потерпілий не може нести загально-правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язку доказування, що є можливим відносно публічних суб'єктів зазначеного процесуального обов'язку [35, с. 140–141].

Відповідно до вказаного вище, на наш погляд, потерпілий, де-юре, є суб'єктом доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, тому він має право здійснювати доказування підстав та предмету заявленого ним позову в провадженні як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Однак, де-факто, для цього він суттєво звужений в правах.

Щодо цього, І. В. Глов'юк наголосив, що у випадку, якщо потерпілий користується послугами представника-адвоката, докази можуть збиратися представником із використанням прав адвоката. Крім цього, ми поділяємо думку вченого: «Слід погодитись із тим, що право потерпілого звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій має декларативний характер, адже на запит потерпілого йому зазначені органи не зобов'язані надавати документи, довідки чи речі» [34, с. 179].

Також потерпілий не має права, на відміну від сторони захисту, звертатися до слідчого судді, суду із клопотанням про тимчасовий доступ до речей документів.

Щодо висновків експертів, то необхідно зупинитися на такій слідчій (розшуковій) дії, як призначення експертизи. Ніяких особливих прав тут потерпілий не має. На відміну від сторони захисту, яка вправі самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, та у випадках відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про залучення експерта – звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді (ч. 2, ч. 3 ст. 243 КПК України), він має лише право клопотати слідчому, прокурору про залучення експерта для проведення експертизи (ч. 1 ст. 243 КПК України). Потерпілого з постановою про призначення експертизи не знайомлять, тому про призначення експертів з кола вказаних ним осіб він не має можливості заявити клопотання, не може заявити експерту відвід, хоча це право й передбачено ст. 80 КПК України. А що робити потерпілому, якщо слідчий, прокурор відмовлять в задоволенні клопотання про залучення експерта? Проте, необхідно звернути увагу на те, що в ч. 4 ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року передбачено можливість проведення експертизи у кримінальному провадженні на замовлення не тільки сторони захисту, а й потерпілого та його представника [207]. Чим же керуватися потерпілому, його представнику в такому випадку?

Отже, наведена ситуація значно ускладнює можливість використання потерпілим та його представником спеціальних знань у кримінальному провадженні для відстоювання своїх інтересів, в тому числі, і в доказуванні цивільного позову, а це аж ніяк не сприяє засаді рівності сторін і захисту прав та інтересів потерпілого в цілому, тому таке положення потребує негайного виправлення на законодавчому рівні.

Ми пропонуємо, внести зміни до ч. 1 ст. 56 КПК України «Права потерпілого», а саме: п. 13 викласти в такій редакції – «одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення, зокрема щодо проведення експертизи, у порядку і випадках, передбачених цим Кодексом; п. 14 доповнити перед словами «користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом» таким реченням: «Отримувати правову допомогу за рахунок

держави у випадках, передбачених Законом України "Про безоплатну правову допомогу"». Роз'яснення такого права покладається на слідчого, прокурора при врученні відповідної пам'ятки на початку досудового розслідування, якщо вони встановлять наявність для цього підстав у відповідності з вказаним вище нормативно-правовим актом.

Частину 2 статті 243 КПК України пропонуємо викласти у такій редакції: «Сторона захисту, а також потерпілий (цивільний позивач), їх представники мають право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової».

Безпосередньо, що стосується доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, окрім потерпілого, необхідно розглянути такого суб'єкта цієї діяльності, як цивільний позивач.

За своїм змістом процесуальний статус цивільного позивача близький до процесуального статусу потерпілого, однак при цьому вони не тотожні. У випадках, коли особа, не будучи потерпілим у кримінальному провадженні, виступає тільки в ролі цивільного позивача, то вона має більш вузьке коло прав.

Забезпечення прав і законних інтересів цивільного позивача нерозривно пов'язане з удосконаленням процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні, а також з вивченням питань, що стосуються участі потерпілого у процесі.

Особа набуває статусу цивільного позивача з моменту подання позовної заяви. Винесення слідчим або судом про це процесуального рішення закон не передбачає. У випадку пред'явлення цивільного позову потерпілим він поєднує обидва процесуальні статуси і використовує права як цивільного позивача, так і потерпілого [107, с. 285].

Підкреслимо, що предметом діяльності цивільного позивача є пред'явлений ним позов у кримінальному провадженні з метою отримання відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, і він відноситься до суб'єктів саме кримінальної процесуальної, а не цивільної процесуальної діяльності.

На нашу думку, цивільний позивач у кримінальному провадженні виступає на позиції сторони обвинувачення, зокрема, щодо доказування цивільного позову. Проте законодавець відніс його не до зазначеної сторони, а до інших учасників кримінального провадження (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). З огляду на теорію функцій у кримінальному процесі зазначений підхід не можна вважати прийнятним. Тому, цивільний позивач як суб'єкт доказування цивільного позову у кримінальному провадженні відноситься до сторони обвинувачення.

Зазначимо, для того, щоб цивільний позивач мав змогу в повній мірі реалізувати право на захист своїх прав та законних інтересів у кримінальному провадженні, він повинен мати певний правовий статус. Проте серед науковців щодо змісту правового статусу учасників кримінального процесу, немає єдиної точки зору. Наприклад, Л. В. Тихомирова та М. Ю. Тихомиров вважають, що правовий статус – це сукупність прав та обов'язків [243, с. 344], а В. Г. Даєв визначає правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності поняттям правосуб'єктності [56, с. 45].

Як зауважує Л. Л. Нескороджена: «Правовий статус необхідно розглядати як сукупність п'яти елементів: правосуб'єктності (право- і дієздатності) учасника кримінального процесу, його прав, законних інтересів і обов'язків, юридичних гарантій здійснення прав і законних інтересів і виконання ним своїх обов'язків в процесі» [166, с. 65–66].

На нашу думку, правовий статус цивільного позивача (в тому числі, його представника) повинен мати таку структуру: правосуб'єктність (здатність цивільного позивача та його представника виступати учасником кримінального провадження); права та обов'язки; юридична відповідальність; гарантії забезпечення правового статусу цивільного позивача та його представника.

У ч. 3 ст. 61 КПК України встановлено, що цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитись від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для

ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та порядку, встановлених цим Кодексом, для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Необхідно зазначити, що в статті 56 КПК України закріплено права потерпілого, проте, які із перерахованих в ній прав стосуються цивільного позову однозначно встановити досить складно. Тому, ми вважаємо доцільним виключити ч. 3 ст. 61 КПК України. Одночасно пропонуємо доповнити КПК України новою нормою – статтею 61-1, у якій слід визначити процесуальні права та обов'язки саме цивільного позивача, оскільки не завжди цільний позивач є ще й потерпілим у кримінальному провадженні і навпаки.

На нашу думку, ст. 61-1 КПК України «Процесуальні права та обов'язки цивільного позивача» слід викласти в такій редакції:

«1. Цивільний позивач має право: 1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом; 2) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; 3) заявляти відводи та інші клопотання; 4) за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; 5) давати пояснення, показання щодо цивільного позову рідною чи іншою мовою, якою він вільно володіє, або відмовитися їх давати; безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 6) ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються цивільного позову, з моменту закінчення досудового розслідування і відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу в порядку, передбаченому цим Кодексом; 7) брати участь у судовому розгляді кримінального провадження; 8) звертатись з клопотанням до слідчого та суду про вжиття заходів щодо забезпечення заявленого позову; 9) підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення; 10) заявляти відводи;

11) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому цим Кодексом, а також подавати скарги на вирок або ухвалу суду в частині, що стосується цивільного позову; 12) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; 13) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити цивільному позивачеві застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 14) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених цим Кодексом; 15) користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.

2. Цивільний позивач зобов'язаний: 1) прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а вразі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення, а також доказуванню слідчим, прокурором та судом (під час судового розгляду) виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням; 3) не розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю; 4) за вимогою слідчого, прокурора, слідчого судді та суду надавати документи, які він має у своєму розпорядженні, пов'язані з заявленим позовом».

Права цивільного позивача взаємопов'язані і взаємообумовлені. Вони можуть бути поділені на такі групи: 1) права, які він має під час досудового розслідування щодо заявленого ним цивільного позову; 2) права, які він має під час судового розгляду кримінального провадження. Права, якими наділяється цивільний позивач під час досудового розслідування і судового розгляду,

можуть бути реалізовані лише на відповідних стадіях провадження і визначаються специфікою цих стадій.

В кримінальному провадженні діяльність потерпілого, цивільного позивача, насамперед, пов'язана саме з доказуванням пред'явленого цивільного позову.

Проте обмеження меж участі у доказуванні тільки питаннями, пов'язаними з цивільним позовом, практично розповсюджується лише на підприємства, установи, організації, що виступають у кримінальному провадженні як цивільні позивачі. Визнання цивільним позивачем фізичної особи, не позбавляє цю особу прав потерпілого. Тому цивільний позивач (фізична особа), беручи участь у доказуванні, має право не тільки досліджувати факти, що відносяться до події кримінального правопорушення, подавати докази, що визначають розмір майнової шкоди, але й доказувати суспільну небезпечність обвинуваченого.

Ми погоджуємось з думкою О. В. Рибалка, що потерпілий не може нести правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язку доказування, що є можливим відносно публічних суб'єктів даного процесуального обов'язку. Таким чином, потерпілий добровільно покладає на себе обов'язок доказування та надалі виконує його чи відмовляється від його виконання [216, с. 177].

Отже, незважаючи на процесуальну самотійність, потерпілий, цивільний позивач побічно беруть участь у підтримці обвинувачення, реалізуючи тим самим свої права щодо подання доказів в обґрунтуванні заявлених позовних вимог. Будучи учасником кримінального провадження, цивільний позивач зобов'язаний за вимогою слідчого, прокурора, слідчого судді та суду надавати документи, які він має у своєму розпорядженні, пов'язані з заявленим позовом (відповідно до п. 3 ч. 2 запропонованої нами вище ст. 61-1 КПК України). В такий спосіб цивільний позивач реалізує надані йому права з метою довести факт заподіяння йому кримінальним правопорушенням майнової та/або моральної шкоди та її розміру.

На нашу думку, слід приділити увагу дискусійному питанню щодо покладення на потерпілого, цивільного позивача та їх представників обов'язку доказування заподіяної кримінальним правопорушенням моральної шкоди.

Саме від активності потерпілого, цивільного позивача у доказуванні цивільного позову залежатимуть результати його розгляду у кримінальному провадженні, тобто суд може ухвалити одне з таких рішень: повне або часткове задоволення позову, відмова у його задоволенні чи залишення позову без розгляду. Тому, тягар доказування завданої кримінальним правопорушенням моральної шкоди та заявленого у цивільному позові розміру її компенсації необхідно покласти саме на цивільного позивача (потерпілого, їх представників, законних представників) на підставі особистого характеру цього виду шкоди та його оцінки самим цивільним позивачем (потерпілим) щодо наявності втрат немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ заподіяних кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням.

З урахуванням інтересів і процесуального положення потерпілого, цивільного позивача, підкреслимо, що дія загальних правил доказування означає, що вони повинні сприяти органам досудового розслідування, прокурору та суду у встановленні характеру і розміру заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, тобто у збиранні доказів цивільного позову. В цьому випадку йде мова про моральний обов'язок потерпілого, який підтримує обвинувачення в суді, і цивільного позивача обґрунтувати свої твердження і претензії. Проте, з точки зору доказування, це – суцільно моральні категорії, які не тягнуть процесуальних наслідків.

Таким чином, діяльність потерпілого, цивільного позивача як суб'єктів доказування цивільного позову у кримінальному провадженні охоплює: участь в доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову шляхом подання органу, що веде провадження, відповідних доказів; участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, пов'язаних зі встановленням характеру і розміру заподіяної шкоди; участь у безпосередній перевірці

відповідних доказів, оскільки потерпілий, цивільний позивач заінтересовані у наслідках вирішення цивільного позову на їх користь, що стимулює зазначених учасників кримінального провадження активно залучатися до процесу його доказування.

Питання про участь потерпілого та його представника у стадії підготовчого судового провадження не одержало чіткої регламентації у чинному КПК України. На наш погляд, якщо на цій стадії суд вирішуватиме питання про затвердження угоди, про закриття кримінального провадження, а також у справах приватного обвинувачення, він має обов'язково забезпечити участь потерпілого та його представника у судовому засіданні. На це звертає увагу і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму роз'яснювальному листі від 03 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12 [202].

2.3. Участь представника потерпілого і цивільного позивача та/або їх законних представників в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні

На сучасному етапі розвитку України реформування кримінального процесуального права вимагає враховувати, по-перше, фундаментальні положення, розроблені не одним поколінням процесуалістів, по-друге, новітні дослідження вчених, по-третє, міжнародний досвід, а також знання проблемних аспектів теорії та практики в зазначеній сфері.

Слушною є думка В. Г. Гончаренко, який обґрунтовано пов'язує надзвичайну важливість удосконалення кримінального процесуального законодавства України з необхідністю врахування як «світової практики, сучасного стану і чинників нашого законодавства та тенденцій його розвитку», так і «традицій вітчизняної правової думки» [38, с. 5].

Безумовно, це твердження стосуються й одного з інститутів кримінально процесуального права – інституту представництва. Він був не завжди, перш ніж

утворитися у сучасному вигляді, визнаним настільки і значним у кримінальному судочинстві, як на сучасному етапі розвитку процесуального права.

Як зазначив В. Г. Пожар, історичний шлях зародження та становлення сучасного інституту представництва у вітчизняному кримінальному судочинстві пройшов сім етапів: від етапу зародження цього інституту (з другої половини X ст. до кінця XIV ст.), який пов'язаний з рецепцією римського права через запровадження візантійського церковного права на території Київської Русі; через досягнення інститутом представництва самостійності в рамках розшукової форми кримінального судочинства в українському праві (на другому етапі – з кінця XIV ст. до 1864 р.); через перегляд значення інституту представництва та процесуального статусу представників учасників кримінального судочинства у зв'язку з переходом від розшукової форми кримінального процесу до змішаної (в рамках третього етапу – з 1864 р. до 1917 р.); через ліквідацію існуючого інституту повірених та занепаду взагалі правової регламентації інституту представництва в кримінальному судочинстві (четвертий етап – з 1918 р. до 1922 р.); через поновлення цього інституту у першому кодифікаційному акті радянського періоду (п'ятий етап – з 1922 р. до 1960 р.); через шостий етап розвитку інституту представництва (з 1960 р. до 1996 р.), який можна назвати класичним етапом процесуальної регламентації цього інституту, до кінця якого правова регламентація діяльності представників за своєю законодавчою технікою перевершувала всі попередні етапи; до останнього етапу (з 1996 р. й донині), який можна назвати етапом експансії інституту представництва як за рахунок встановлення права кожного на правову допомогу (зокрема, представництво свідка), так і взагалі розширення його правової регламентації [185, с. 191].

Також вченим представлено таке визначення: «Сучасний інститут представництва в кримінальному судочинстві – це міжгалузевий загальний інститут, який складається із системи відносно відособлених правових норм, спрямованих на регулювання самостійних, проте взаємопов'язаних правових

відносин між органами і посадовими особами, які ведуть провадження у справі, особою, яку представляють, та представником, який вступає у кримінально-процесуальну діяльність з метою реалізації та охорони прав і законних інтересів суб'єктів кримінального процесу» [185, с. 192].

У кримінальному процесі представництво є інститутом, який визначає процесуальний статус осіб, які представляють інтереси тих або інших учасників кримінального провадження як на досудовому розслідуванні, так і в судовому розгляді.

Заслуговує на увага думка, висловлена О. В. Демченко про те, що представництво – це сукупність процесуальних і матеріальних правовідносин однієї особи від імені та в інтересах іншої особи, а також процесуальна діяльність, яка здійснюється на основі цих правовідносин [60, с. 52]. В свою чергу, В. В. Мелешко представництво характеризує як інститут, тобто «сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, пов'язані з наданням однією особою правової або іншої допомоги іншій особі у разі захисту своїх прав та інтересів» [149, с. 16]. З цього вбачається, що зазначені два поняття не є протилежними, вони доповнюють одне одного. Отже, представництво як правовий інститут прийнято розділяти на два види: законне і договірне.

Таким чином, представництво у кримінальному провадженні – це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства процесуальна діяльність представника, уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію та охорону прав і законних інтересів особи, яку він представляє та яка реалізується у формі правовідносин між особою, яку представляють, представником та посадовими особами, які ведуть провадження.

Більшість положень чинного КПК України, що регламентують процесуальний статус представників, відсилають правозастосовувача до відповідних норм, які регулюють діяльність учасника, котрий повинен мати певного представника.

Інститут представництва в кримінальному судочинстві покликаний створити додаткові гарантії захисту законних інтересів учасників кримінального провадження, які мають право реалізовувати свої права через представників. Визначаючи коло осіб, які допускаються в якості представників потерпілого та цивільного позивача, законодавець виходить з того, що надати вищевказаним учасникам процесу необхідну допомогу, в тому числі і юридичну, та кваліфіковано захистити їх інтереси, розібратися в такому складному виді діяльності, як кримінальна процесуальна, може тільки професійний адвокат.

В КПК України (ст. 58) уточнено та деталізовано право потерпілого на представника, яке передбачене у п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України. Надання вказаного права потерпілому покликане забезпечити його кваліфікованою правовою допомогою, що впливає із положень ст. 59 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на правову допомогу.

Підкреслимо, що у випадках, передбачених КПК України, ця допомога надається безоплатно (наприклад, ст. 42 – як право підозрюваного, обвинуваченого «на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених цим Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, в тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату» [122]). Закріплення зазначеного права породжує відповідне зобов'язання держави забезпечувати саме підозрюваного, обвинуваченого правовою допомогою, що реалізується як безпосередньо відповідними державними органами та посадовими особами, так і через механізми залучення адвокатів до надання правової допомоги вказаним учасникам кримінального провадження. Щодо потерпілого, то ані в чинному КПК України, ані в інших законах ніде не закріплено право потерпілого на безоплатну правову допомогу з боку держави. До речі, про необхідність надання потерпілому такого права зазначав В. П. Шибіко [279, с. 310–312].

В КПК України 1960 року виділялося два види представництва інтересів потерпілого – за законом і за угодою. З прийняттям КПК України 2012 року

подібна класифікація зазнала певних змін в частині суб'єктивного складу в обох видах представництва.

У якості представника потерпілого в кримінальному процесі, до набрання чинності новим КПК України, могли виступати адвокат, близькі родичі, законні представники або інші особи за постановою особи, яка проводить досудове розслідування (ст. 52 КПК України 1960 року) [127]. Відповідно до цього, обмежень щодо осіб, які могли здійснювати представництво потерпілого, кримінально-процесуальним законом України 1960 року передбачено не було, а також не було передбачено і випадків обов'язкової участі представника потерпілого та процедури його залучення постановою слідчого, прокурора або суду до участі у справі. Такий підхід законодавця відповідав уявленню про інститут представництва у цивільному судочинстві, адже ЦПК України ніяких обмежень стосовно особи представника сторони цивільно-правового спору не встановлював.

Проте, не зважаючи на схожість цивільного та кримінального процесів, останній має, все ж таки, свої специфічні риси. У правовідносинах між потерпілим і його представником, в першу чергу, приділяється увага захисту від кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), усуненню його наслідків, відновленню порушених прав та відшкодуванню завданої шкоди. З урахуванням завдань кримінального провадження, спочатку встановлюється кримінальна, а вже потім цивільно-правова відповідальність (у разі заявлення цивільного позову). Тому, представництво у кримінальному провадженні слід розглядати, в основному, з погляду кримінального та кримінального процесуального права, а потім – цивільного та цивільного процесуального.

Законодавець в чинному КПК України закріпив норму, яка визначає, що представником потерпілого – фізичної особи – може бути лише особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, тобто адвокат, відомості про якого внесені до Єдиного реєстру адвокатів України (ч. 2 ст. 45 та ч. 1 ст. 58 КПК України). Представником юридичної особи, яка є потерпілим,

може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Юридична особа, хоча і може бути визнана потерпілим, але в кримінальному провадженні може брати участь лише в особі свого представника – фізичної особи (ч. 2 ст. 58 КПК України) [122].

З цього вбачається, що потерпілий не є вільним у виборі захисника чи представника своїх прав, як це гарантує ст. 59 Конституції України. На наш погляд, зазначене нормативне положення КПК України суттєво обмежує право потерпілого на правову допомогу, і тому має бути приведено у відповідність до ст. 59 Конституції України, усунувши таким чином монополію адвокатських послуг. Потерпілим – юридичним особам, на відміну від потерпілих – фізичних осіб, надається право вибору захисника, що суперечить засаді рівності перед законом і судом.

Дійсно, що непрофесійний представник для ефективного здійснення представництва потерпілого та захисту його прав і законних інтересів не має достатніх знань та навичок, на відміну від кваліфікованого юриста (адвоката). Тому, є цілком зрозумілим і виправданим крок законодавця обмежити участь у кримінальному провадженні непрофесійних представників. Лише адвокат може найкращим чином надати юридичну допомогу, зокрема, при здійсненні правосуддя під час кримінального провадження, що, безперечно, сприяє реалізації засади забезпечення права на кваліфіковану допомогу. Проте, у порівнянні із підозрюваним, обвинуваченим, потерпілий має значно менше можливостей для реалізації цього права. На сьогоднішній день, послуги адвоката є досить дорогими для більшості громадян нашої держави, відповідно через відсутність коштів вони і не можуть забезпечити собі кваліфіковану правову допомогу в процесі, а це є порушенням системи засад кримінального провадження.

Згідно з ч. 4 ст. 58 КПК України представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім

процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [122]. Нормами КПК України 1960 року було закріплено скорочений зміст прав представника, зокрема, не визначався обсяг прав, на які не поширювалося представництво, тобто обсяг прав представника був похідним від прав потерпілого. Цей підхід спростовано В. В. Навроцькою, яка визначила, що представники не мають права давати показання. Те саме має стосуватися й інших прав, які мають особистий характер, наприклад, примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим тощо. Як стверджувала вчена, подібні права представник може здійснювати лише тоді, коли наявність у нього такої можливості буде прямо обумовлена представлюваним. Відповідно до чого, В. В. Навроцька пропонувала викласти ч. 3 ст. 52 КПК України 1960 року у такій редакції: «Зазначені у цій статті представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють. У випадках, прямо передбачених законом, здійснення окремих прав, що носять особистий характер, можливе лише у разі, коли відповідне повноваження надане представнику представлюваним» [159, с. 110].

Отже, за чинним кримінальним процесуальним законом України представник потерпілого в кримінальному провадженні може діяти як поряд із потерпілим, так і замінюючи його, користуючись процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, за винятком прав особистого характеру (давати показання, права мати представника та ін.). Права представника потерпілого є похідними від прав потерпілого, а його повноваження обумовлені згодою потерпілого та повністю від нього залежать. В кримінальному провадженні участь представника потерпілого не звужує процесуальних прав потерпілого, останній може в будь-який момент відмовитися від свого представника і залучити іншого. Мінімальна або максимальна кількість представників потерпілого не обмежується законом.

Коли потерпілий є неповнолітнім (особою, віком до 18 років: малолітньою – до 14 років, неповнолітньою – від 14 до 18 років) і не наділений належним обсягом дієздатності щодо реалізації наданих йому процесуальних

прав, до участі у кримінальному провадженні залучається його законний представник. Це положення передбачене з метою забезпечення прав неповнолітнього потерпілого у тих випадках, коли сам він скористатися ними не спроможний (ст. 59 КПК України).

У кримінальному провадженні питання участі законного представника неповнолітнього потерпілого визначається на засадах, аналогічних участі у кримінальному провадженні законного представника підозрюваного, обвинуваченого (ст. 44 КПК України). В ч. 2 ст. 44 КПК України встановлено перелік осіб, які можуть бути залучені як законні представники неповнолітнього потерпілого.

При цьому, як відмітила О. О. Кочура, підставою появи у кримінальному провадженні законного представника неповнолітнього потерпілого є наявність обставин, що перешкоджають здійсненню цим учасником кримінальних процесуальних відносин або виключають його участь у силу свого віку, тобто неповноліття, а також родинні зв'язки, в яких законний представник знаходиться з цією особою [100, с. 85].

Для встановлення неповнолітнього віку особи та визнання її неповнолітнім потерпілим (органом чи особою, яка здійснює кримінальне провадження) підставою є свідоцтво про її народження, а щодо визнання недієздатності чи обмеженої дієздатності особи – відповідне рішення суду.

Таким чином, законний представник потерпілого користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо неповнолітнім потерпілим і не може бути доручена представнику. Участь потерпілого, інтереси якого у кримінальному провадженні представляє законний представник, у процесуальних діях без участі законного представника не допускається. Такий потерпілий може реалізувати надані йому процесуальні права, за винятком тих прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена законному представнику, лише за допомогою законного представника.

На підставі вищевикладеного, необхідно зазначити, що і представник потерпілого, і його законний представник (у разі, якщо потерпілий – неповнолітній або особа, яка визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною) користуються процесуальними правами потерпілого, інтереси яких вони представляють, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Проте, на нашу думку, таке право, як відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, хоча і відноситься до права, яке потерпілий має реалізувати самостійно, однак, бувають випадки, коли він цього не може здійснити в силу об'єктивних та суб'єктивних причин.

Наприклад, через відсутність коштів (малозабезпеченість) потерпілий не може скористатися правом мати представника – адвоката, який би надав кваліфіковану юридичну допомогу йому в реалізації права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, зокрема, шляхом пред'явлення цивільного позову (у відповідності з вимогами (форма та зміст позовної заяви), які ставляться до позовів у цивільному судочинстві). В такому випадку, представник потерпілого (відповідно до чинного КПК України, щодо фізичної особи, це – виключно адвокат) повинен мати право, виконуючи функцію юридичної допомоги, разом з потерпілим, з урахуванням побажань останнього, пред'явити цивільний позов у кримінальному провадженні, здійснювати доказування підстав, виду та розміру шкоди, а також підтримувати його в судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує. Однак є ряд проблем щодо впровадження такої новизни: відсутність у потерпілого права на кваліфіковану безоплатну вторинну правову допомогу (за рахунок держави), а саме: у певних категорій осіб, запропонованих нами в підрозділі 2.1., чіткий перелік яких необхідно визначити в Законі України «Про безоплатну правову допомогу». З урахуванням цього, відсутнє і окремо закріплене право представника потерпілого щодо пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні від імені потерпілого і за згодою останнього.

По-друге, що стосується законних представників потерпілих, то в цьому випадку щодо заявлення цивільного позову від імені неповнолітнього потерпілого, доказування підстав, виду та розміру шкоди у кримінальному провадженні та підтримання позову в суді, на наш погляд, безперечно вправі батьки (усиновлювачі), а вразі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї. Проте, в разі відсутності названих осіб, представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний потерпілий, – не мають права пред'явити цивільний позов від імені останніх, таким правом повинні бути наділені суб'єкти надання безоплатної вторинної допомоги відповідно до запропонованої нами ст. 14-1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».

Таким чином, на нашу думку, окреслені вище проблемні аспекти в інституті представництва потерпілого в кримінальному провадженні вимагають негайного врегулювання шляхом внесення певних змін до КПК України.

Так, до ст. 58 КПК України «Представник потерпілого» необхідно внести наступні доповнення – ч. 1 викласти в такій редакції «Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а також, у разі наявності для цього підстав, суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу"»; ч. 4 доповнити другим абзацом такого змісту: «Представник потерпілого – суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право, виконуючи покладені на нього функції представництва інтересів, з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'явити від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати надалі доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування, а також підтримувати позов у судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує».

Ст. 59 КПК України «Законний представник потерпілого» – доповнити ч. 3 такого змісту: «Батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи

піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, які залучаються до участі як законні представники неповнолітнього потерпілого або недієздатної чи обмежено дієздатної особи, що є потерпілим, вправі разом з останнім заявити цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати доказування підстав, виду і розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримувати позов у суді. В разі відсутності названих осіб, представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний потерпілий, – не мають права пред'явити цивільний позов від імені останніх, таким правом наділені суб'єкти надання безоплатної вторинної допомоги відповідно до ст. 14-1 Закону України "Про безоплатну правову допомогу"».

Що стосується представництва цивільного позивача, то в чинному кримінальному процесуальному законі України визначено, що представниками останнього в кримінальному провадженні можуть бути: а) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (адвокат, відомості про якого внесені до Єдиного реєстру адвокатів України); б) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами; працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним позивачем є юридична особа, оскільки представник за законом користується правами цивільного позивача, інтереси якого він представляє.

Повноваження представника цивільного позивача підтверджуються: захисника – свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги; керівника юридичної особи чи іншої уповноваженої законом або установчими документами особи – копією установчих документів юридичної особи; працівника юридичної особи, яка є цивільним позивачем – довіреністю.

Представник цивільного позивача – фізичної особи, повноваження якого засвідчуються відповідними документами, може діяти як поряд з останнім, так і

замість нього. Обсяг прав представника цивільного позивача є похідним від прав цивільного позивача і будь-яких обмежень цих прав законом не передбачено. Він вправі здійснювати практично всі права особи, яку представляє, за винятком тих, які носять особистий характер – права давати пояснення, показання тощо, а також права на відмову від позову, укладення мирової угоди, якщо такі права спеціально не оговорені в уповноважуючих документах.

Законне представництво цивільного позивача виникає на підставі закону чи за наявності певних юридичних фактів, наприклад, родинні зв'язки, усиновлення, опіка, піклування тощо. Особливістю даного виду представництва є те, що воно не залежить від волевиявлення особи, законні інтереси якої потребують захисту. Воно виникає на підставі закону і є обов'язковим (якщо цивільний позивач є неповнолітньою особою або особою, яка визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною). У разі, якщо дії чи інтереси законного представника цивільного позивача суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим (ч. 2 ст. 44 КПК України).

Отже, ми прийшли до висновку, що з урахуванням побажань потерпілого (цивільного позивача), а також з метою забезпечення захисту процесуальних прав, його представник та/або законний представник має пред'являти цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати в подальшому доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування і підтримувати позов в судовому засіданні, якщо потерпілий (цивільний позивач) проти цього не заперечує.

На наш погляд, забезпечення прав осіб, яким кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, а також доказування цивільного позову у кримінальному провадженні повинно рівною мірою залежати як від їхньої особистої активності, так і від діяльності уповноважених суб'єктів кримінального провадження – слідчого, прокурора і суду щодо забезпечення цивільного позову та його належного вирішення [108, с. 74].

Висновки до Розділу 2

1. Повноваження суб'єктів кримінального провадження щодо доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, розподілено таким чином: а) юридичний обов'язок доказування позовних вимог потерпілої особи – в усіх випадках покладається на слідчого та прокурора; на потерпілого (його представника) – у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; б) фактичний тягар доказування характеру й розміру заподіяної безпосередньо кримінальним правопорушенням шкоди – несе потерпілий, цивільний позивач та їх представники у всіх інших видах кримінального провадження.

2. Доцільно говорити не про самостійний обов'язок доказування цивільного позову таких учасників кримінального провадження, як потерпілий, цивільний позивач (їх представники та/або законні представники), а про право доказування своїх позовних вимог, оскільки законом не передбачено жодної санкції за невиконання вказаними учасниками такого обов'язку. При цьому, зазначені учасники кримінального провадження мають виконувати свої обов'язки та вимоги осіб, які здійснюють провадження, навіть в тому разі, коли вони відмовилися від пред'явленого цивільного позову і вже не приймають участі в доказуванні.

3. Представник потерпілого та його законний представник (у разі, якщо потерпілий – неповнолітній або особа, яка визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною) користуються процесуальними правами потерпілого, інтереси яких вони представляють, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Проте право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, хоча і відноситься до права, яке потерпілий (цивільний позивач) має реалізувати самостійно, однак, бувають випадки, коли він цього не може здійснити в силу об'єктивних та суб'єктивних причин.

4. Забезпечення прав і законних інтересів цивільного позивача, його представника (у випадках ч. 1 ст. 64 КПК України – законного представника) в кримінальному провадженні – це складна і багатоаспектна проблема, що на законодавчому рівні повинна вирішуватися шляхом удосконалення процесуального становища цивільного позивача (його представника), вироблення досконалих механізмів пред'явлення і підтримання цивільного позову у кримінальному провадженні протягом досудового розслідування, а також забезпечення цивільного позову, який виявляє інтереси цього учасника кримінального провадження.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗІ СТОРОНИ ЗАХИСТУ

3.1. Участь підозрюваного, обвинуваченого, його захисника та/або законного представника в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні

В юридичній літературі неодноразово зазначалося, що інтереси держави, фізичних та юридичних осіб вимагають у кожному випадку повного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням). Одним із найефективніших засобів, направлених на усунення заподіяних кримінальним правопорушенням наслідків у вигляді завданої шкоди, відповідно до чинного КПК України, є цивільний позов, розгляд якого в кримінальному провадженні зумовлює наявність єдиного юридичного факту – притягнення особи до кримінальної та цивільно-правової відповідальності у випадках, коли вчиненням нею кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням особі (державі) завдано майнової та/або моральної шкоди.

На наш погляд, перевагами зазначеного розгляду та вирішення цивільного позову в кримінальному процесі є активна участь зацікавлених сторін, що в свою чергу, сприяє більш глибокому дослідженню всіх обставин, які стосуються виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням та правильному вирішенню питання про її відшкодування [110, с. 198].

В порядку цивільного судочинства також може бути пред'явлений позов про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, проте саме одночасний розгляд судом кримінального провадження й цивільного позову має низку суттєвих гарантій, спрямованих на посилення захисту прав громадян та законних інтересів

юридичних осіб, що зазнали шкоди від кримінального правопорушення, й більш швидке та повне її відшкодування.

Для визнання особи підозрюваним у чинному КПК України передбачено три підстави: 1) повідомлення їй про підозру, яке здійснюється в порядку, встановленому статтями 276–279 КПК України; 2) затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, порядок та підстави якого містяться у ст. 208 КПК України; 3) складено повідомлення про підозру, однак його не вручено особі внаслідок не встановлення її місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. З інших підстав особа не може набути правового статусу підозрюваного [122].

Отже, кримінальний процесуальний закон не вимагає винесення якогось спеціального рішення про визнання підозрюваним (залучення як підозрюваного) для набуття особою процесуального статусу підозрюваного. В цьому важливим є факт здійснення щодо особи тих процесуальних дій, які зачіпають права та свободи людини, а також оформлення зазначених дій відповідними процесуальними документами.

Таким чином, повідомлення про підозру – це процесуальна дія, що вчиняється слідчим, прокурором або іншою уповноваженою службовою особою, якій законом надано право здійснювати затримання, і полягає у врученні письмового повідомлення про підозру у випадку затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів або наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Підозрюваний може з'явитися у кримінальному провадженні як до початку досудового розслідування (наприклад, при затриманні особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення), так і протягом розслідування (наприклад, у разі обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів або коли в слідчого,

прокурора наявні достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення). В останньому випадку велике значення для дотримання прав і законних інтересів особи в кримінальному провадженні має своєчасність прийняття процесуального рішення про повідомлення про підозру. Тому повідомлення особі про підозру повинно здійснюватися відразу ж після встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, а не відкладатися з необґрунтованих причин. При цьому, необхідно зауважити, що повідомлення про підозру має бути здійснене тоді, коли наявні саме достатні для цього докази. Оскільки порушення умов або безпідставне прийняття зазначеного процесуального рішення прокурором або слідчим за погодженням з прокурором може призвести до обмеження прав підозрюваного, поверхневій перевірці його показань та пояснень, невчасному вступу до кримінального провадження захисника, що в результаті негативно позначиться на якості досудового розслідування в цілому.

Чинний кримінальний процесуальний закон України наділяє підозрюваного, обвинуваченого досить широкими процесуальними правами для захисту від підозри чи обвинувачення та реалізації своїх відповідних законних інтересів, які полягають в тому, щоб: не бути визнаним винним у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно і не притягуватися до кримінальної відповідальності іншим чином, як при дотриманні всіх його прав, передбачених КПК України; піддаватися заходам забезпечення кримінального провадження з дотриманням установленого порядку і лише у разі наявності передбачених кримінальним процесуальним законом підстав; якщо відсутні підстави кримінальної відповідальності, то він має бути виправданим або провадження – закрите; лише при безперечній доведеності вини, в установленому КПК України порядку та з урахуванням обставин, що виправдовують обвинуваченого, звільняють його від кримінального покарання, або таких, що пом'якшують ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, бути визнаним винуватим; за наявності передбачених

кримінальним процесуальним законом підстав бути звільненим від кримінальної відповідальності (покарання).

Як зазначила О. Г. Яновська, новий кодекс за підозрюваним закріплює раніше не застосовувані повноваження. Одне з них – право ознайомлення з матеріалами досудового розслідування на будь-якому етапі. Для того він звертається з відповідним клопотанням до слідчого, прокурора, які впродовж трьох днів повинні обґрунтовано його розглянути. Розширення процесуальних можливостей підозрюваного обумовлено правом збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, а також брати участь у процесуальних діях у разі задоволення такого прохання [288, с. 18].

Відповідно до КПК України, з підозрюваного на обвинуваченого – таку зміну статусу перенесено на пізнішу стадію кримінального провадження. Зокрема обвинуваченим є особа, обвинувальний акт щодо якої передано в суд. Тобто, протягом досудового розслідування людина, яка вчинила кримінальне правопорушення (інше суспільно небезпечне діяння), перебуватиме лише в статусі підозрюваного.

Виходячи з презумпції невинуватості, підозрюваний і обвинувачений не зобов'язані доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення, але вони мають право це робити. Також це стосується й цивільного позову.

Загальновідомо, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, заподіявши ним шкоду особі (фізичній чи юридичній), повинна усунути негативні наслідки свого діяння, як майнові, так і немайнові (у випадку спричинення фізичній особі моральної шкоди). Проте іноді за протиправні дії певних категорій громадян майнову відповідальність несуть інші особи. У таких випадках кримінальний процесуальний закон передбачає залучення в процес цивільного відповідача (фізичну особу або юридичну особу).

Звернемося до практики цивільного судочинства. Так, за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг 14-річного віку, відповідальність несуть батьки (усиновителі), опікун або навчальний, виховний, лікувальний заклад, під

наглядом яких перебував неповнолітній у момент заподіяння шкоди. Неповнолітній у віці від 14 до 18 років за заподіяну ним шкоду несе матеріальну відповідальність на загальних підставах. За відсутності у нього майна або заробітку, достатніх для відшкодування збитків, такий обов'язок покладається на його батьків (усиновителів) або піклувальників за умови наявності вини у їх поведінці, що сприяла виникненню шкоди (ч. 2 ст. 1179 ЦК України) [270].

Відповідно до ст. 1187 ЦК України за шкоду, заподіяну особою під час управління джерелом підвищеної небезпеки, відповідальність несе власник даного джерела (тобто особа, якій дане джерело підвищеної небезпеки належить на праві власності або на праві володіння, наприклад, довіреності або оренди) [270].

Проаналізувавши положення ст. 62 КПК України, варто стверджувати про неможливість ототожнення цивільного відповідача з підозрюваним, обвинуваченим, тому що зазначена норма містить вичерпний перелік осіб, які можуть бути відповідачами. Проте при закінченні досудового розслідування підозрюваному пред'являються для ознайомлення усі матеріали кримінального провадження (п. 14 ч. 3 ст. 42, ст. 221, ст. 290 КПК України), тобто він ознайомлюється (у якості особи, яка заподіяла кримінальним правопорушенням шкоди іншій особі (фізичній або юридичній), якщо до провадження не залучено іншого цивільного відповідача) і з тими матеріалами, що стосуються пред'явленого цивільного позову, і тому недоцільно виносити постанову про залучення особи як цивільного відповідача. Однак, якщо в процесі бере участь така сторона, як цивільний позивач, то повинен бути і цивільний відповідач, незалежно від того чи це сам підозрюваний, обвинувачений чи інша особа, яка несе цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діями зазначених осіб. На обґрунтування цієї точки зору можна навести і такий аргумент: чинний КПК України надає право заперечувати проти позову лише цивільному відповідачу (ч. 3 ст. 62 КПК України). У переліку прав підозрюваному, обвинуваченому вказаного права немає. Проте це не означає, що підозрюваний, обвинувачений

не мають права заперечувати цивільний позов. В завуальованій формі таке право у них є. Так, відповідно до ч. 2 ст. 348 КПК України, якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуючий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача чи визнають вони позов [122].

Таким чином, на наш погляд, видається доцільним закріплення у КПК України права підозрюваного, обвинуваченого заперечувати цивільний позов, а також визнавати його повністю чи частково.

Цікавою є думка Т. П. Підюкової, яка зазначила, що покладений на звільнену від кримінальної відповідальності особу обов'язок відшкодування заподіяної шкоди чи збитків є цивільно-правовим наслідком такого звільнення, що переносить захист майнових прав та інтересів потерпілого в сферу цивільно-правових відносин [181, с. 9]. В результаті, відповідно до цього, значно знижується ефективність застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності (в тому числі, й запобігання злочинності, виправлення винуватих, відшкодування (компенсація) завданої кримінальним правопорушенням шкоди).

Ми приєднуємось до позиції О. С. Козака: «Як показує практика, ставлення особи, яка вже звільнена від кримінальної відповідальності до цивільного позову, потерпілого та необхідності реально відшкодування завданих збитків і усунення заподіяної шкоди, у більшості випадків, зовсім протилежне ставленню до таких обов'язків особи, питання про звільнення якої тільки вирішується судом. Тому приймати рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд повинен на підставі вже реалізованого акту відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди. Саме така послідовність дій може найбільш ефективно стимулювати особу, яка вчинила злочин, до відновлення прав потерпілого» [89, с. 232].

Самостійним суб'єктом процесуальної діяльності є законний представник підозрюваного, обвинуваченого, який, відповідно до КПК України, бере участь у кримінальному провадженні з метою захисту прав та законних інтересів особи, яка з об'єктивних причин позбавлена можливості на самозахист. Він

виступає представником сторони захисту та виконує у процесі відповідну функцію.

КПК України 2012 року (ст. 44) установив більш широке коло осіб, які можуть бути законними представниками підозрюваного, обвинуваченого, порівняно з попереднім КПК України 1960 року.

Момент набуття особою процесуального статусу законного представника у кримінальному судочинстві пов'язаний з фактом залучення його до участі у кримінальному провадженні відповідним повноважним суб'єктом, який має владні повноваження. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд – постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику. Саме після цього особа набуває свого процесуального статусу законного представника та може реалізовувати свої права і обов'язки.

Саме особою, участь якої не пов'язана з професійною діяльністю у кримінальному провадженні, на відміну від захисника, є здебільшого законний представник підозрюваного, обвинуваченого. З урахуванням чого, його необхідно ознайомлювати з процесуальними правами та обов'язками. Таке повідомлення та ознайомлення повинна робити особа, яка залучає цього суб'єкта до провадження, шляхом вручення (за аналогією як підозрюваному чи обвинуваченому), одночасно з роз'ясненням, пам'ятки законному представнику про його процесуальні права та обов'язки.

Отже, у кримінальному провадженні, виступаючи стороною захисту, підозрюваний, обвинувачений (у визначених КПК України випадках – його законний представник), як суб'єкт доказування цивільного позову, має такі права: ознайомитися зі змістом заявленого позову (якщо цивільний позов безпосередньо пред'явлений до підозрюваного, обвинуваченого); збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються цивільного позову; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; подавати клопотання про проведення процесуальних дій та інші права, передбачені КПК України. Також, підозрюваний, обвинувачений (його законний представник) має й інші права, передбачені чинним кримінальним процесуальним законом, якими він може користуватися при здійсненні доказування цивільного позову (а саме щодо визнання чи заперечення його повністю або частково).

Іншим представником сторони захисту, процесуальний статус якого зазнав суттєвого оновлення, є захисник.

Як стверджує В. О. Попелюшко, ключовим поняттям при розгляді функції захисту є безпосередньо правова категорія «захист». У кримінальному судочинстві термін та поняття захисту має більш вузьке, спеціальне значення і охоплює: 1) осіб, учасників процесу, суб'єктів, правомочних здійснювати захист (обвинувачений та його захисник), які, власне, і становлять сторону захисту; 2) найменування процесуальної функції; 3) діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень у процесі здійснення виконуваної ними функції [189, с. 10].

На відміну від КПК України 1960 року, в ст. 45 КПК України 2012 року визначено, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у цьому реєстрі містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю [122].

Варто підкреслити, що запровадження Єдиного реєстру адвокатів України сприяє залученню лише професійних адвокатів до кримінального провадження. Це є позитивним для сторін як захисту, так і обвинувачення,

оскільки саме складання кваліфікаційного іспиту передбачає оволодіння адвокатом відповідними знаннями та навичками. Тому, слідчий, прокурор зможе розраховувати на конструктивне спілкування та фахову діяльність адвоката в кримінальному провадженні, а підозрюваний, обвинувачений – сподіватись на професійний захист його прав.

Відповідно до зазначено вище, Т. В. Гошовська та Н. Л. Дроздович, підкреслили, що така тенденція організації здійснення захисту у кримінальному процесі наявна і в Законі від 5 липня 2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», що набрав чинності 15 серпня 2012 р. Реформування інституту адвокатури здійснюється у відповідності до передбаченої у КПК 2012 р. її монополії на захист у кримінальному провадженні. У цьому Законі відсутні прямі норми, що визначають стороною кримінально-процесуальних відносин виключно професійних адвокатів. Проте він не містить і норм, які б регулювали діяльність фахівців у галузі права як суб'єктів надання правової допомоги у кримінальній справі. Таким чином, законодавець визнав за кваліфікованими адвокатами виключне право на здійснення захисту у кримінальному процесі [43, с. 28–29].

Звернемось до зарубіжного досвіду щодо участі захисників у кримінальному провадженні.

Так, ст. 274 КПК Франції 1958 року передбачає, що на стадії віддання під суд обвинуваченого йому пропонується обрати собі адвоката для здійснення його захисту. Відповідно до ст. 275 цього Кодексу захисник обирається серед осіб, які належать до адвокатської корпорації, або серед повірених, які мають допуск до виступів у трибуналі, в місці знаходження якого засідає суд присяжних. Як виняток, головуючий має повноваження дозволяти обвинуваченому обирати захисником одну особу серед родичів або друзів. Однак, наведене свідчить, що французький закон встановлює додаткові гарантії щодо вимог рівня здійснення захисту «не адвокатом». Зокрема, у ст. 323 КПК Франції зазначено, що у разі, якщо захисник обвинуваченого не входить до складу адвокатської корпорації, головуючий попереджає його, що в кожному

своєму виступі він зобов'язаний керуватися совістю і повагою до закону та бути пристойним [254, с. 115].

Як зазначає І. Ю. Гловацький, німецькому кримінальному процесу, переважна кількість положень якого знайшла відображення й в українському процесі, «властиве пов'язання принципу інквізиційного процесу з чисто обвинувальним процесом. Кримінальне переслідування й винесення вироку ділять між собою дві незалежні між собою влади: прокуратура й суд. Суд не бере жодної участі на стадії попереднього слідства, а початок судового розгляду справи обумовлено порушенням справи за публічним обвинуваченням. Але суд зберігає інквізиційний характер на стадії судового розгляду справи, на якій він займає панівне становище. Суддя веде допити, під свою відповідальність наводить докази обвинувачення або виправдання. Німецький процес тому не можна вважати процесом змагальності сторін. Принципово в цьому процесі поняття «сторони» не існує» [33, с. 381].

Відповідно до § 138 КПК Німеччини 1877 року з наступними змінами та доповненнями як захисники можуть бути обрані адвокати, які були допущені до роботи в одному із судів округу, а також викладачі вищих юридичних навчальних закладів. Інші особи, запрошені обвинуваченим, беруть участь у процесі тільки з дозволу суду. Захисниками у кримінальному процесі виступають викладачі права всіх вищих навчальних закладів Німеччини, у тому числі й технічних. Якщо участь захисника є обов'язковою, а обрана особа не належить до кола осіб, які можуть бути захисниками, вона бере участь у справі разом із професійним захисником [252, с. 85].

Як свідчить аналіз наведених законодавчих норм німецького кримінального процесу, окрім адвокатів, до функції захисту допускаються й інші суб'єкти – викладачі права німецьких вищих навчальних закладів, коло яких обмежується чіткими рамками і вимогами приналежності до групи саме викладачів права вищих навчальних закладів, що обмежує можливості участі у німецькому кримінальному процесі будь-якого юриста. Окрім того, як підкреслює І. Ю. Гловацький, зазначені параграфи КПК Німеччини практичні

працівники тлумачать вузько: якщо особа не є адвокатом, але вона юрист, то – як визначив в одному зі своїх рішень Вищий земельний суд Карлсруе – ця особа не володіє вимогами особливої здатності здійснювати захист у кримінальних справах [33, с. 361].

Отже, у кримінальному процесі Німеччини вказаний вище приклад організації захисту свідчить про те, що саме професійними адвокатами здійснення захисту, в умовах фактичної відсутності змагальності сторін, є актуальним у разі наявності вагомих важелів держави щодо кримінального переслідування з боку суду та прокуратури. Також, звертає на себе увагу досвід Німеччини та Франції у питанні важливості та значимості акредитації адвокатів (щодо зазначених держав – адвокатів певного округу), оскільки у сфері правосуддя це підкреслює, що в діяльності адвокатури наявна злагожденість та координація, які забезпечуються професійним об'єднанням, корпорацією.

Варто навести в межах зарубіжного досвіду адвокатського захисту у кримінальному провадженні англійські традиції змагального кримінального процесу. Так, І. Ю. Гловацький запевнив, що англосаксонська правова система з початку свого формування в XI ст. послідовно запроваджує і розвиває концепцію судді-арбітра та вибудовує хід процесу на засадах змагальності сторін. Принципових змін в організації судочинства з метою пошуку його більш ефективної моделі та запровадження принципів інквізиційного процесу система загального права не зазнала. Як і в сиву давнину, в сучасній Великій Британії державне обвинувачення у кримінальному процесі здійснює представник обвинувачення, а інтереси обвинуваченого представляє захисник. Вони разом ведуть основний допит обвинуваченого і свідків. Суддя не бере участі в дослідженні обставин справи, а лише керує її розглядом [33, с. 381]. Така організація судочинства обумовлює участь у кримінальному процесі виключно адвоката в ролі соліситора або баристера [33, с. 79].

Що стосується діяльності адвоката (захисника) у кримінальному провадженні за чинним КПК України (ст.ст. 45–54), то необхідно зазначити слушну позицію М. А. Погорецького та О. Г. Яновської, які стверджують, що

участь захисника у кримінальному процесі є важливою гарантією реалізації конституційного принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист і дотримання законності у ході кримінального судочинства. Допмагаючи підзахисному ефективно реалізувати свої права, адвокат забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 1 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»). Виступаючи як захисник у кримінальних справах, адвокат виконує завдання державної важливості – захист особи від повідомленої їй підозри. Не можна забувати, що право на захист зовсім не є абстрактним правовим поняттям. Це є правом конкретної фізичної особи на захист від конкретного обвинувачення. Це є гарантованою підозрюваному, обвинуваченому можливістю спростовувати підозру всіма передбаченими в законі засобами й домагатись тієї міри справедливості, яку він вважає правильною. Цьому праву кореспондує сукупність норм, що зобов'язують державні органи забезпечити безперешкодне здійснення захисту обвинуваченим. Таким чином, право на захист має особистий характер, є особистим правом громадянина [1, с. 247–248].

Перед тим, як перейти до визначення ролі захисника (адвоката) у процесі доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, необхідно зазначити думку І. М. Зубача щодо позиції сторони обвинувачення в кримінальному процесі відносно сторони захисту. Вчений стверджує, що ключове змагання відбувається між стороною обвинувачення та стороною захисту з огляду надання доказів і, як наслідок, з приводу підтримки або спростування обвинувачення. Враховуючи те, що сторона обвинувачення представляє державу, а вона у системі змішаного права природно була наділена більшістю можливостей зробити це, у максимальній реалізації означеного принципу переважно зацікавлена сторона захисту, адже саме вона, зазвичай,

потерпає від декларативності такого принципу та неповної реалізації останнього [72, с. 133].

Як зазначає Ф. Н. Фаткуллін, обставини, що входять до предмета доказування, яке здійснюється захисником, відрізняються низкою особливостей. Серед таких варто виділити початкову незацікавленість захисника в пізнанні тих обставин, які для сторони обвинувачення становлять мету і зміст доказування. Тому предмет доказування для сторони захисту визначається індивідуальною ситуацією кримінального провадження й тактикою захисника. Без збирання власних доказів захисник не може аналізувати суперечності в провадженні, виявляти неповноту, однобічність, неприпустимість зібраних стороною обвинувачення доказів, висувати виправдувальні версії [265, с. 127].

Саме в інтересах свого клієнта захисник виявляє певне коло обставин у кримінально провадженні, які підлягають доказуванню. Щодо цього, О. В. Рибалка підкреслила, що ця діяльність у певному значенні має вузький характер, оскільки захисника цікавлять тільки ті докази, які дають змогу виявити обставини, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого, пом'якшують його відповідальність і покарання [217, с. 36].

А відповідно Т. В. Корчева висловила думку, що захиснику не належить обов'язок усебічного дослідження обставин справи, він досліджує лише ті обставини, які є сприятливими для його підзахисного [97, с. 39]. Проте ми не можемо повністю погодитися з цим твердженням, оскільки захисник повинен дослідити всі обставини кримінального провадження, щоб бути спроможним заперечувати чи спростовувати доводи сторони обвинувачення. При цьому, перед судом він має відкривати тільки ті обставини, які свідчать на користь його підзахисного.

Наведемо таку ситуацію: особа визнає себе повністю винною у висунутому їй обвинуваченні, інші докази також підтверджують її вину, тому завдання захисника в цьому випадку мають бути направлені на те, щоб виключити можливість якої-небудь помилки та довести щире розкаяння свого

клієнта, а також інші пом'якшуючі обставини. Захисник, будучи суб'єктом доказування, має звертати особливу увагу на ці обставини.

В можливості отримання інформації, яка може бути використана з метою захисту інтересів підозрюваного чи обвинуваченого, кримінальний процесуальний закон не обмежує захисника. Тому, цю обставину слід враховувати йому та реалізовувати в повному обсязі. Як підкреслює Я. П. Зейкан, виконуючи свій професійний обов'язок, захисник аналізує кожен доказ, що є у справі, незалежно від того, чи обґрунтовує цей доказ обвинувачення, чи виправдовує підзахисного. У результаті такого аналізу захисник чітко уявляє, що доведено у справі безумовно, з чим можна не погоджуватись, що не доведено, а що взагалі не може бути доведено [70, с. 51].

Під час своєї діяльності захиснику можуть стати відомі відомості, що обтяжують відповідальність його підзахисного. У цьому випадку адвокат повинен виходити з того, що його діяльність спрямована на захист інтересів клієнта, у зв'язку з чим він не має права передавати ці відомості посадовій особі, яка веде розслідування [129].

Відповідно до специфіки професійної діяльності захисника, на нашу думку, можна виділити одне з головних завдань захисника у процесі реалізації функцій суб'єкта доказування – це збір, перевірка та оцінка доказів в інтересах свого підзахисного, які необхідні для забезпечення реальної змагальності в суді. Що ж стосується здійснення ним функції суб'єкта доказування цивільного позову, то діяльність захисника має бути спрямована на отримання доказів, які заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди) пред'явленого цивільного позову повністю або частково.

3.2. Цивільний відповідач і його участь в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні

В Україні, на сучасному етапі свого розвитку, проходить вдосконалення правової бази, якою закріплено правове становище громадян і організацій, а

також встановлені гарантії реалізації і захисту їх прав і свобод, визначених Конституцією та іншими законами України.

Нам щодня доводиться вступати в різного роду суспільні відносини і, при цьому, ми часто навіть не звертаємо уваги на те, які права і обов'язки ми маємо, тому що такі міжлюдські стосунки нам звичні.

Участь осіб в кримінальному процесуальному провадженні вимагає чіткого знання прав та обов'язків кожного суб'єкта (учасника) цих відносин. Адже саме в ході кримінального процесу вирішується питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності – суттєвого обмеження її прав та свобод. Крім того, це має важливе значення в підготовці фахівців-юристів, бо вони повинні чітко знати, хто має залучатися до участі в кримінальному процесі і які права та обов'язки при цьому матимуть цивільний позивач та цивільний відповідач як суб'єкти кримінального провадження. Все це спрямовано на досягнення законності та правопорядку в нашій державі, захисту головної її цінності – прав та законних інтересів людини.

В ст. 129 Конституції України закріплено, що основними засадами судочинства є «рівність усіх учасників процесу перед законом і судом» та «змагальність сторін» [94]. Водночас тривалий час у кримінальному процесуальному законодавстві термін «сторони процесу» не було визначено. У зв'язку з цим, і в юридичній літературі існувала певна неоднозначність у вживанні понять, що визначали коло осіб, задіяних у кримінальному процесі.

Необхідність забезпечення реальної дії наведених конституційних принципів спонукала законодавця до суттєвого реформування відповідного розділу кримінального процесуального законодавства, а саме: виділення в окрему підсистему учасників кримінального процесу [119, с. 112].

Відповідно до чинного КПК України суб'єкти кримінальних процесуальних відносин, які об'єднані спільними правовими позиціями, завданнями в кримінальному провадженні, виступають стороною, що протистоїть іншій стороні.

Звернемо увагу, що серед суб'єктів кримінального процесуального доказування наявні такі, роль яких у доказовій діяльності досліджена неповністю та недостатньо всебічно. Одним із вказаних суб'єктів є цивільний відповідач.

Правовий статус цивільного відповідача визначено ст. 62 КПК України. Так, цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка згідно із законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред'явлено цивільний позов [122].

В ч. 1 ст. 51 КПК України 1960 року зазначалось, що про притягнення особи як цивільного відповідача, особа, яка провадить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд – ухвалу. Саме з моменту винесення постанови (ухвали) особа, що зазначена в ній, набувала статусу цивільного відповідача, а значить, і можливості скористатись усіма правами [127]. У КПК України 2012 року, згідно ч. 2 ст. 62, права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. В ч. 3 цієї статті визначено, що цивільного відповідача повідомляють про прийняті процесуальні рішення у кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, він отримує їх копії у випадках та порядку, встановлених цим Кодексом, для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому [122].

Ми вважаємо, що фізична або юридична особа має набувати права та нести обов'язки цивільного відповідача тільки після встановлення у кримінальному провадженні слідчим чи прокурором, що саме вона повинна відповідати за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням іншою особою. Це є можливим лише після появи у кримінальному провадженні такого учасника процесу, як підозрюваний, і встановлення тієї обставини, що за завдану ним шкоду повинен нести відповідальність не він сам, а інші особи.

Шкода, яка завдана фізичній або юридичній особі вчиненням кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, має бути відшкодована відповідними особами – потенційними носіями цивільної відповідальності в кримінальному процесі, а саме: підозрюваним, обвинуваченим. Інколи ця відповідальність покладається не на підозрюваного, обвинуваченого, а на інших осіб, які іменуються цивільними відповідачами.

Цивільний позов у кримінальному провадженні, за загальним правилом, пред'являється до особи, яку обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення. Однак, враховуючи багатоаспектність і особливості інституту зобов'язань, які є наслідком шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, в кримінальному праві і процесі визначено такого учасника кримінального провадження, як цивільний відповідач, статус якого відокремленого від обвинуваченого [126, с. 188].

На наш огляд, осіб, на яких покладається цивільна відповідальність у кримінальному провадженні, можна поділити умовно на:

- а) осіб, що безпосередньо завдали шкоду;
- б) осіб, які за законодавством України, несуть цивільну відповідальність за протиправні дії інших осіб [114, с. 128].

У випадках, прямо зазначених у законі, як цивільні відповідачі можуть бути притягнуті батьки, опікуни, піклувальники та інші особи, а також підприємства, установи та організації (а саме: навчальні, виховні та лікувальні заклади; власники джерел підвищеної небезпеки; підприємства та організації, що зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану їх працівниками під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків і т.п.), які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України. Зазначені особи мають бути залучені до участі у кримінальному процесі за ініціативою: цивільного позивача або органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Отже щодо кожної особи, яка відповідно до

ЦК України несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, рішення про притягнення її як цивільного відповідача приймається тільки при наявності доказів, які цю обставину підтверджують.

Звернемось до Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди», в якій визначено (п. 6), що «батьки (усиновителі), опікуни несуть майнову відповідальність у випадках, коли шкода, заподіяна неповнолітнім, є наслідком нездійснення за ним контролю, неналежного виховання або неправильного використання щодо них своїх прав; учбові, виховні і лікувальні заклади несуть майнову відповідальність за шкоду, якщо вона виникла внаслідок нездійснення ними належного контролю за неповнолітнім в час знаходження його під їх наглядом» [190].

У відповідності з вказаним вище, слушною видається думка Л. Л. Нескородженої, яка зазначила: «Така поведінка може полягати у потуранні пустошам дітей, виконанні всіх бажань дитини, ставленні батьків до протиправної поведінки неповнолітнього як до належної (крадіжка з метою покращити матеріальне становище сім'ї, нанесення побоїв для того, щоб показати свою силу і залякати оточуючих сприймається як нормальна поведінка). Батьки несуть відповідальність за шкоду, заподіяну їхніми дітьми лише у тому разі, коли не доведуть, що шкода сталася не з їх вини. Але для того, щоб заперечувати свою вину у заподіянні шкоди, внаслідок скоєння злочину їхніми дітьми та підопічними батьки, опікуни та піклувальники повинні знати у чому їх звинувачують. Тому в постанові про притягнення цих осіб відповідачами необхідно обов'язково зазначати мотиви їх притягнення до відповідальності» [166, с. 103–104].

Дослідженням проблеми форм прояву відповідачами протиправних дій здійснював В. Я. Понарін. Він зауважував, що такі форми дуже різноманітні, але найбільш розповсюдженими є: 1) ухилення від виконання своїх обов'язків в зв'язку з вихованням дітей – 30,2 %; 2) зловживання батьківськими правами – 4,7 %; 3) жорстоке поводження з дітьми – 4,7 %; 4) вплив на неповнолітнього

обвинуваченого аморальної антисуспільної поведінки рідних – 9,3 %; 5) відсутні відомості про конкретні дії, в яких проявлялась суспільна небезпечність відповідачів – 39,5 % [187, с. 153].

Деякі вчені, наприклад, Л. П. Короткова та О. П. Віхров, пропонують передбачити в кримінальному законодавстві відповідальність за невиконання батьківських обов'язків, зауважуючи, що ст. 18 Конвенції про права дитини, прийнятої в 1989 році Генеральною Асамблеєю ООН передбачає: “Батьки ... несуть основну відповідальність за неналежне виконання батьківських обов'язків [96, с. 46–48].

Проте, на наш погляд, з цією точкою зору погодитися важко, оскільки відповідальність батьків (усиновителів), опікунів, піклувальників, відповідних закладів за шкоду, заподіяну неповнолітніми, – це абсолютна (об'єктивна) відповідальність, яка базується, в цьому випадку, на обов'язку зазначених осіб відшкодувати шкоду, заподіяну неповнолітніми незалежно від їх вини.

Батьки (усиновителі), опікуни чи піклувальники, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я або інші заклади, під наглядом якого перебував неповнолітній, звільняються від несення цивільної відповідальності за останнім лише тоді, коли доведуть, що шкода, спричинена неповнолітнім, сталася не з їх вини. Твердження батьків (усиновителів) про те, що в момент скоєння кримінального правопорушення і заподіяння шкоди їх не було поряд з дитиною, не є підставою для звільнення їх від відповідальності.

Чинний КПК України не визначає, чи обидва батьки повинні бути притягнені до відповідальності, чи ні. Згідно з ч. 1 ст. 141 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року, батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей, ця рівність зберігається і після розірвання шлюбу [228]. Отже, на підставі зазначеного, зробимо висновок, що до відповідальності притягаються обидва батьки. Якщо з цього виникають певні непорозуміння у батьків дитини, то з ситуації можна запропонувати наступний вихід: 1) в кримінальному провадженні не потрібне залучення як цивільного відповідача іншого з подружжя (батька або матір, навіть у разі їх розлучення), за умови

згоди одного з батьків самотійно нести відповідальність за шкоду, заподіяну неповнолітнім; 2) слідчий, прокурор або суд, в разі недовомовленості між подружжям про те, хто буде цивільним відповідачем у кримінальному провадженні, зобов'язані залучити як відповідачів обох батьків, незалежно від того, проживають вони разом чи окремо, шлюб розірваний чи ні.

До участі в кримінальному провадженні як цивільні відповідачі залучаються власники джерел підвищеної небезпеки, тобто організації та громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточення. Вони будуть нести відповідальність, якщо не доведуть, що шкода сталася внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 01 березня 2013 року «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», особою, яка зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, є фізична або юридична особа, що на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди, позички тощо) володіє транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку [200].

Якщо особа під час керування транспортним засобом має посвідчення водія на право керування транспортним засобом відповідної категорії і реєстраційний документ на транспортний засіб, переданий їй власником або іншою особою, яка на законній підставі використовує такий транспортний засіб, то саме ця особа буде нести відповідальність за завдання шкоди (пункт 2.2 Правил дорожнього руху України) [192].

Звернемо увагу, що поняття «володілець джерела підвищеної небезпеки» та «власник джерела підвищеної небезпеки» не є тотожними і їх не можна об'єднувати. Теорія цивільного права розмежовує особу, яка має право власності, на власника і володільця та передбачає, що право володіння власника відрізняється від права володіння інших осіб – титульних володільців, оскільки

власник здійснює право володіння у сукупності з іншими правомочностями – правом користування і розпорядження [130, с. 345].

У науковій літературі широко обговорювалося питання поняття джерела підвищеної небезпеки. В свою чергу, ми вважаємо, що точка зору видається більш переконливою у тих науковців, які визначили джерело підвищеної небезпеки як речі, обладнання, що в процесі експлуатації створюють підвищену небезпеку для оточуючих, тому що сама по собі діяльність без застосування речі не є джерелом підвищеної небезпеки. З іншого боку, річ без здійснення нею експлуатації також не може бути джерелом підвищеної небезпеки. Слід відмітити, що практика не відносить до джерел підвищеної небезпеки велосипеди, гужовий транспорт, свійських тварин тощо. Однак, в деяких випадках, речі, які не визнаються джерелом підвищеної небезпеки, в процесі їх експлуатації заподіюють шкоду, спричиняють навіть тілесні ушкодження.

Хоча будь-яка тварина не являє собою ніякої небезпеки, проте за певних умов вона може бути джерелом підвищеної небезпеки для оточуючих і спричинити шкоду. Відповідно до цього, в засобах масової інформації неодноразово були повідомлення про заподіяння шкоди тваринами, внаслідок нападу їх на людей.

До участі в кримінальному провадженні як цивільного відповідача може бути залучено юридичну особу (підприємство, установу чи організацію) за шкоду, заподіяну з вини її працівника під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків. Пленум Верховного Суду України у п. 5 Постанови № 6 від 27 березня 1992 року роз'яснює, що відповідальність юридичної особи настає незалежно від того, в яких правовідносинах перебуває працівник з юридичною особою (працює на постійній, тимчасовій чи сезонній роботі, або на інших умовах), але головне, щоб працівник перебував у трудових відносинах з організацією і під час заподіяння шкоди виконував свої трудові обов'язки [190].

Закон України «Про страхування» від 07 березня 1996 року передбачив новий для України вид страхування – страхування відповідальності [206].

Об'єктом такого страхування виступає відповідальність страхувальника, згідно з законом чи договором, перед третіми особами, якщо він завдав шкоди їх життю, майну чи здоров'ю. Страховик приймає на себе ризик відповідальності за зобов'язаннями страхувальника перед третіми особами і захищає його майнові інтереси. Особливістю страхування відповідальності є те, що, крім страховика і страхувальника, тут завжди присутня третя особа, на користь якої укладається договір. І в більшості випадків вона невідома.

Проте не слід вважати, що страхування відповідальності замінює відповідальність перед законом за вчинення неправомірних дій. За протиправні вчинки щодо третьої особи і завданої їй шкоди, страхувальник може нести кримінальну чи адміністративну відповідальність. На страховика лише покладається обов'язок відшкодування завданої втрати.

У разі укладення між страховою організацією та страхувальником договору страхування відповідальності доцільно під час досудового розслідування, якщо було заявлено цивільний позов, залучити до участі в кримінальному провадженні як цивільного відповідача страхову організацію.

Взагалі серед науковців немає єдиної точки зору з приводу того, кого саме потрібно залучати до участі у кримінальному провадженні як цивільного відповідача.

Підкреслимо, що цивільний відповідач і підозрюваний, обвинувачений – це різні процесуальні фігури. Підозрюваний, обвинувачений несуть цивільну відповідальність у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Цивільний відповідач – це не представник і не захисник підозрюваного, обвинуваченого, а самостійний учасник кримінального провадження, який залучається до участі в ньому тільки у разі наявності законних підстав.

У ч. 3 ст. 62 КПК України 2012 року встановлено, що цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього [122].

Виникає питання, які саме права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого стосуються цивільного позову? Оскільки однозначно відповісти на нього складно, вважаємо доцільним визначити окремо права та обов'язки цивільного відповідача та доповнити КПК України статтею 62-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного відповідача».

На нашу думку, пропоновану нами ст. 62-1, слід викласти в такій редакції:

«1. Цивільний відповідач має право: а) на стадії досудового розслідування: 1) знати зміст цивільного позову; 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) давати пояснення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову; 4) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову; 5) брати участь у проведенні процесуальних дій; 6) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 7) застосовувати з дотриманням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; 8) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 9) заявляти відводи; 10) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосуються цивільного позову; 11) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 12) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом; 13) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, та, в разі необхідності, користуватися послугами перекладача за рахунок держави; б) у судовому провадженні: 1) брати участь під час судового розгляду у допиті свідків; 2) збирати і

подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому КПК України порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

2. Цивільний відповідач зобов'язаний: 1) прибувати за викликом до слідчого, прокурора, суду, а в разі неможливості прибути у призначений строк – заздалегідь повідомити про це; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення цивільного позову; 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового розслідування».

Також слід визначити порядок роз'яснення цивільному відповідачу його прав та обов'язків. Таке роз'яснення має відбуватися при оголошенні (повідомленні) фізичній або юридичній особі, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду (при наявності доказів цієї обставини), завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що саме вона набула статусу цивільного відповідача у кримінальному провадженні у зв'язку з тим, що до неї пред'явлено цивільний позов.

Незрозумілою є позиція законодавця щодо цивільного відповідача як суб'єкта процесу доказування в кримінальному процесуальному законі.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України 2012 року, збір доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому цим Кодексом. Проте, у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України 2012 року жодним словом не згадується про цивільного відповідача як про суб'єкта чи учасника процесу доказування.

Свідчити по суті пред'явленого цивільного позову та право давати пояснення, як стверджує О. В. Рибалка, «...надає можливість цивільному відповідачу повідомити факти щодо обставин, що стали підставою для притягнення його до участі у кримінальному процесі як цивільного відповідача. Термін «пояснення», що використаний законодавцем у цьому випадку, наводить на думку, що цивільний відповідач (як, до речі, і цивільний позивач) у кримінальному провадженні не допитуються, від нього лише відбирають пояснення, що, як відомо, ... документується у довільній формі. Однак, крім пояснень, цивільний відповідач може давати і свідчення на досудовому слідстві та судовому розгляді справи. Мало логіки буде в тому, що потерпілого, підозрюваного слідчий буде допитувати у передбаченій законом процесуальній формі, а у цивільного відповідача відбирати пояснення у довільні формі» [213, с. 118].

Щодо права заявляти клопотання, то наведемо визначення А. Ю. Строган: «Клопотання – це письмове чи усне прохання учасника процесу, що звернене до органів та осіб, які здійснюють провадження у справі, про вчинення ними певних процесуальних дій чи прийняття процесуального рішення з метою встановлення обставин, що мають значення для справи, забезпечення прав і законних інтересів особи, що звернулася з клопотанням, або особи, інтереси якої представлені» [235, с. 129].

Отже, право цивільного відповідача заявляти клопотання як процесуальний засіб, за допомогою якого він і може впливати на процес доказування цивільного позову у кримінальному провадженні.

Можемо зробити висновок, що незважаючи на засаду змагальності, закріплену в Конституції України та КПК України, так і залишається актуальною проблема рівноправності всіх учасників кримінального провадження. Про що й свідчить відсутність визначення прав та обов'язків саме цивільного відповідача, які стосуються його участі у процесі доказування цивільного позову в кримінальному провадженні.

3.3. Участь представника цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову в кримінальному провадженні

У кримінальному процесі, як і в інших галузях права, громадянин, законні інтереси та права якого порушені внаслідок скоєння кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, має право на захист своїх законних інтересів за допомогою представника.

Як зазначають деякі вчені, представництво – це інститут (правовідносини), в межах якого представник здійснює процесуальні дії від імені і в інтересах особи, яку він представляє, в зв'язку з чим у останнього виникають певні права та обов'язки [132, с. 32].

Мета представництва – забезпечити найбільш повний захист інтересів фізичних та юридичних осіб. Відповідно до цивільного процесу основними ознаками представництва є: 1) повноваження представника здійснюються в інтересах особи, суб'єктивні права чи законні інтереси якої підлягають захисту в суді. Представник, беручи участь у справі, не набуває для себе ніяких благ. Всі правові наслідки дій представника поширюються лише на особу, яку він представляє; 2) представництво здійснюється від імені того суб'єкту, суб'єктивні права чи інтереси якого підлягають захисту; 3) представник може мати певне коло суб'єктів, що обмежується лише особами, які мають в справі особисту зацікавленість, тобто які беруть участь в процесі з метою захисту своїх суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів [42, с. 141].

Відповідно до цього, в ч. 1 ст. 63 КПК України закріплено можливість цивільному відповідачеві мати представника, яким можуть бути:

- а) особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником;
- б) керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо цивільним відповідачем є юридична особа.

Щодо повноважень представника цивільного відповідача в кримінальному провадженні, то вони підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, якщо представником цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю – якщо представником цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем [122].

Отже, за загальним правилом, інститут представництва цивільного позивача та цивільного відповідача поділяється на два види: представництво за законом і представництво за дорученням.

Положення ст. 63 КПК України встановлюють, що до представників цивільного позивача може належати особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (ст. 45 КПК України).

Захисник може взяти участь у провадженні за призначенням слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом (представництво за законом), і на підставі договору, який з ним укладено (представництво за дорученням).

Звертаючись за допомогою щодо захисту своїх прав та законних інтересів до адвоката, цивільний відповідач має надію на те, що захист його прав та законних інтересів буде здійснений відповідно до чинного законодавства, адже адвокат – фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом України «Про адвокату та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [194].

Адвокат – представник, як визначив А. В. Кожевников, здійснює кримінально-процесуальну діяльність від імені та в інтересах позивача та відповідача на підставі договору доручення чи акту правозастосовчого органу в межах наданих йому повноважень [88, с. 7].

Більш того, при здійсненні своєї професійної діяльності адвокат виступає носієм обов'язків, іноді суперечливих, стосовно:

- клієнтів;
- судів та інших державних органів;
- адвокатури в цілому та окремих адвокатів;
- суспільства в цілому.

Надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права.

Дотримання адвокатами особливих деонтологічних вимог і правил розглядається світовою адвокатською спільнотою як необхідна передумова повноцінного функціонування адвокатури, виконання нею її важливої соціальної ролі в демократичному суспільстві.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року передбачає дотримання Правил адвокатської етики (далі – Правила) як одного з основних професійних обов'язків адвоката, що мають на меті уніфіковане закріплення традицій і досвіду української адвокатури в сфері тлумачення норм адвокатської етики, а також загальновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві [191, с. 6].

Так, згідно ч. 2 ст. 11 Вказаних вище Правил, адвокат зобов'язаний надавати правову допомогу клієнтам, здійснювати їх захист та представництво компетентно та добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, досконалість в урахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення.

Проте, варто зазначити, що для адвокатів встановлені обмеження щодо участі в кримінальному провадженні в якості представника. Адвокат не має права прийняти доручення про надання юридичної допомоги у випадках, коли він у цій справі надає або раніше надавав юридичну допомогу особам, інтереси яких суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про укладення договору про надання правової допомоги (п. 7 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року).

Вивчення тих кримінальних проваджень, де приймав участь адвокат як представник цивільного позивача та цивільного відповідача, показало, що під час досудового розслідування вказані учасники кримінального провадження діяли більш активно, а саме: пред'являли цивільний позов про відшкодування не тільки майнової, а й моральної шкоди, подавали докази, що відповідно підтверджували чи заперечували позов тощо. Таку активність можна пояснити тим, що адвокат роз'яснює зазначеним особам їхні права та обов'язки, вимальовує можливе рішення суду щодо вирішення цивільного позову чи відповідальності цивільних відповідачів. Окрім цього, не можна забувати і той факт, що не всі потерпілі, цивільні позивачі та цивільні відповідачі мають змогу оплатити послуги адвоката, а чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає права вказаних осіб на можливість оплати юридичної допомоги за рахунок держави через їх малозабезпеченість. Зазначене право надане тільки підозрюваному, обвинуваченому (п. 3 ч. 3 ст. 42 КПК України).

Таке положення законодавства ставить вищевказаних учасників кримінального провадження, по-перше, у жорсткі умови особистого захисту своїх прав та законних інтересів, без надання з боку юриста допомоги (якщо вони не можуть найняти його у якості представника через певні об'єктивні чи суб'єктивні причини), та по-друге, у нерівне становище цивільного позивача та цивільного відповідача порівняно з підозрюваним, обвинуваченим. Також, це обумовлює пасивну діяльність адвоката – представника, коли йому стає відомо, що потерпілі, цивільні позивачі та цивільні відповідачі не мають змоги оплатити його працю.

Ми вважаємо, що слушною є думка І. І. Карпеця, який слушно зазначає, що будувати теорію про права людини в кримінальному процесі, відштовхуючись лише від особи, яка скоїла злочин і говорити лише про його права – глибока помилка, яка хоч і видається гуманною. Така однобока теорія має ще один підтекст: презюмується, що органи досудового слідства та суду – думають лише про захист винних, а адвокати – ні. А між тим і зловживання адвокатськими обов'язками, а саме захист винного будь-якими засобами – теж не рідкість. Тому дуже важливо, щоб кожен учасник процесу робив свою справу професійно і об'єктивно, тим більше що потерпілий є куди менш захищеним, ніж особа, яка скоїла злочин. Він взагалі безправний. Його травлять усі: обвинувачений, його родичі, адвокати. Тому закон повинен захищати всіх однаково, однак потерпілий потребує захисту вдвічі більше [79, с. 89–90].

На наш погляд, у разі волевиявлення цивільного позивача або цивільного відповідача здійснювати захист своїх прав та законних інтересів за допомогою адвоката, за відсутності у цих осіб можливості оплатити його послуги в зв'язку з малозабезпеченістю, органи досудового розслідування, прокурор та суд повинні призначити їм адвоката – представника. В цьому випадку оплата праці адвоката повинна здійснюватися за рахунок держави.

Наведемо приклад І. В. Івашковича, який успішно застосовувався на практиці в умовах чинності КПК України 1960 року: «В багатьох випадках особа, яка притягається до відповідальності і бажає мати адвоката, маючи кошти для оплати його послуг, просить поради у слідчого, кого б він міг порекомендувати як захисника чи як представника. Слідчий називає адвоката і така особа укладає з ним договір. Надавши в такий спосіб можливість заробити адвокату у декількох справах, слідчий за необхідності просить його прийняти на себе захист малозабезпеченої особи, що й робить адвокат у знак подяки» [73, с. 85].

Говорячи в цілому про діяльність адвоката-представника, ряд вчених зауважують, що він виконує в процесі як функцію захисту – у разі представлення прав та законних інтересів цивільного відповідача, так і функцію

обвинувачення – у разі представлення прав та законних інтересів цивільного позивача. Однак, навіть у випадку здійснення адвокатом-представником функції захисту, його процесуальна діяльність відрізняється від діяльності адвоката – захисника, бо захист і представництво – це різні самостійні інститути [173, с. 65; 225, с. 119–120].

Отже, відмінності у їх діяльності полягають в наступному:

1) адвокат-захисник є самостійним учасником кримінального провадження, і, як правило, не залежить від підзахисного у виборі методики захисту. Навіть якщо підозрюваний, обвинувачений і визнає себе винним, захисник вправі за наявності для цього підстав обстоювати перед слідчим, прокурором і судом його невинність або меншу винність. Адвокат-представник не є самостійним учасником кримінального провадження, він діє від імені і в інтересах особи, яку він представляє і в межах тих повноважень, які надала йому ця особа;

2) момент вступу адвоката-захисника у процес врегульований чинним КПК України, де визначено, що він залучається до кримінального провадження в будь-якій стадії процесу. Що ж стосується моменту вступу адвоката-представника у кримінальне провадження, то це питання не врегульоване чинним КПК України. Однак з аналізу ст. 63 КПК України випливає, що він може вступити в процес лише після подання особою (цивільним позивачем) позовної заяви до органу досудового розслідування або суду.

Щодо представників цивільного відповідача, який є юридичною особою, то ними можуть виступати інші особи, правомочні, відповідно до ЦК України, представляти його інтереси. В якості представників юридичної особи можуть виступати будь-які дієздатні особи, які мають виданий у встановленому порядку цією юридичною особою довіреність для представництва своїх інтересів, або особи, які представляють інтереси юридичної особи у силу закону (керівник тощо).

Статус і повноваження представника юридичної особи (підприємства, установи, організації органу), який діє на підставі повноважень, наданих йому

законом, статутом, положенням чи іншим установчим документом, підтверджуються копією установчих документів юридичної особи та документами, що посвідчують його службовий статус. Такими документами можуть бути: службове посвідчення, рішення власника або уповноваженого ним органу про прийняття на посаду керівника, трудовий договір (контракт) тощо. Крім того, повноваження керівника підприємства, установи чи організації повинні підтверджуватися статутом, положенням чи іншим установчим документом юридичної особи або витягом з протоколу засідання повноважного органу юридичної особи, на якому керівника уповноважено вести справу в суді.

Повноваження працівника юридичної особи як її представника посвідчуються довіреністю юридичної особи, виданою за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом, положенням чи іншим установчим документом, з прикладанням печатки юридичної особи.

Довіреність юридичної особи може бути видана на представництво у конкретному кримінальному провадженні, у тому числі з визначенням інстанції, у якій вона є дійсною, або бути загальною – на представництво в будь-яких державних органах, у тому числі судах або лише в судах. До довіреності у кримінальних провадженнях за аналогією застосовуються відповідні положення ЦК України та ЦПК України. Так, у довіреності повинна бути зазначена дата її видачі і строк її дії. Довіреність, у якій не зазначена дата її вчинення, є нікчемною, і суд не може брати до її уваги.

Повноваження представника чинні протягом часу кримінального провадження, якщо інше не зазначено у самій довіреності. Якщо особа видає загальну довіреність, у ній доцільно зазначати строк дії такої довіреності [131, с. 190].

Діяльність представників юридичної особи щодо забезпечення захисту прав та законних інтересів юридичної особи в цілому можна охарактеризувати як пасивну. Участь представника юридичної особи в процесі розслідування

кримінального провадження, на нашу думку, в окремих випадках, є не вигідною для юридичної особи з таких причин:

- для участі в процесі представник повинен залишати свою безпосередню роботу, що може негативно вплинути на діяльність підприємства, організації, установи тощо;

- представник має право на збереження середнього заробітку по місцю роботи за час участі у кримінальному провадженні і який сплачується за рахунок юридичної особи.

Доцільно приєднатися до думки А. Г. Мазалова, який зауважує, що в результаті дій представників усіх видів виникають, змінюються та припиняються цивільні права та обов'язки безпосередньо позивача і відповідача, а не самих представників [144, с. 53]. Адже, як уже зазначалося вище, представники не є самостійними сторонами у процесі, вони лише представники сторін, які протистоять один одному. Однак на представнику лежить обов'язок захищати інтереси особи, яку він представляє, використовуючи для цього всі засоби і методи доказування, які передбачені чинним законодавством.

Оскільки інститут представництва в кримінальному судочинстві має своїм завданням представлення та захист охоронюваних законом інтересів окремих учасників кримінального судочинства, а цивільний відповідач може реалізовувати свої права та інтереси через представників, не беручи участь в окремих процесуальних діях, то представник цивільного відповідача наділяється тими ж правами, що і цивільний відповідач. Виняток становить лише право давати показання і пояснення, яке може бути реалізовано безпосередньо цивільним відповідачем.

Відповідно до положень чинного кримінального процесуального закону, які стосуються представника цивільного відповідача, визначено, що останній користується процесуальними правами цивільного відповідача, інтереси якого він представляє. Тобто, представник цивільного відповідача у кримінальному

провадженні діє від імені та в інтересах представленої ним особи, може діяти як самотійно, повністю замінюючи таку особу, так і разом із нею.

Особиста участь у провадженні у кримінальному провадженні цивільного відповідача не позбавляє його права мати представника.

Представник цивільного відповідача не може брати участь у кримінальному провадженні з тих же підстав, що і представники потерпілого та цивільного позивача.

При визначенні завдань кримінального провадження у кримінальному процесуальному законодавстві одним із них є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 КПК України). Щодо гарантій реалізації вказаного завдання, то до них відноситься й інститут представництва. Крім того, представництво спрямоване на реалізацію й інших завдань провадження, оскільки представники, здійснюючи охорону прав, свобод та законних інтересів учасників процесу, сприяють швидкому, повному та неупередженому розслідуванню і судовому розгляду, а також застосуванню належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження. Процесуальна регламентація залучення до участі у кримінальному провадженні представників повинна бути відповідним чином закріплена в кримінальному процесуальному законодавстві, що посприяє розвитку та утвердженню засади (принципу) змагальності в кримінальному судочинстві.

Участь цивільного відповідача та його представника в кримінальному провадженні пов'язана такими основними напрямками:

1. Визнання чи заперечення цивільного позову повністю або частково;
2. Створення умов для захисту своїх прав та законних інтересів.

Що стосується особливостей участі цивільного відповідача та його представника в судовому розгляді кримінального провадження, то чинним КПК України передбачені наслідки неявки цивільного відповідача (який не є обвинуваченим) або його представника до судового засідання. Якщо за КПК України 1960 року такі наслідки не були передбачені, то відповідно до ч. 2

ст. 326 КПК України 2012 року, якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про його відкладення [122]. Крім цього, суд ще має право накласти грошове стягнення на цивільного відповідача в порядку, передбаченому КПК України.

На підставі викладеного, ми вважаємо, що цивільний відповідач та його представник, з огляду на те, що вони наділені правами та обов'язками, які передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого лише щодо цивільного позову, виступаючи стороною доказування цивільного позову (визнання або заперечення його повністю чи частково), безперечно відносяться до сторони кримінального провадження, а саме – до сторони захисту.

Висновки до Розділу 3

1. Виступаючи в кримінальному провадженні стороною захисту, підозрюваний, обвинувачений (у визначених КПК України випадках – його законний представник) як суб'єкт доказування, зокрема цивільного позову, має ряд прав, передбачених чинним кримінальним процесуальним законом, якими він може користуватися при здійсненні доказування цивільного позову (а саме щодо визнання чи заперечення його повністю або частково).

2. Захисник (адвокат) є суб'єктом сторони захисту, в тому числі, він є суб'єктом доказування цивільного позову у кримінальному провадженні, який допомагає підзахисному ефективно реалізувати свої права, зокрема, що стосуються заявленого йому потерпілим цивільного позову (якщо не було залучено як цивільного відповідача іншу особу), та забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, користуючись, при цьому, його процесуальними правами, крім прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику.

3. Протилежною цивільному позивачеві стороною в кримінальному процесі є той його учасник, який повинен нести цивільну відповідальність за заподіяну кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням шкоду. За загальним правилом, повністю дієздатний обвинувачений є також відповідачем за цивільним позовом. Однак, у ряді випадків, відповідальність за протиправні дії певних категорій громадян несуть інші особи. Основною ознакою, яка характеризує цивільного відповідача, є те, що він виступає суб'єктом цивільно-правової відповідальності в рамках кримінального провадження. Ця ознака передбачає: відшкодування збитків потерпілому (потерпілим); передачу індивідуально-визначеної речі; компенсацію моральної шкоди потерпілому (потерпілим); відновлення становища, яке існувало до порушення права потерпілого (потерпілих); припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення.

4. Інститут представництва в кримінальному судочинстві має своїм завданням представлення та захист охоронюваних законом інтересів окремих учасників кримінального судочинства, а цивільний відповідач може реалізовувати свої права та інтереси через представників, не беручи участь в окремих процесуальних діях, то представник цивільного відповідача наділяється тими ж правами, що і цивільний відповідач. Виняток становить лише право давати показання і пояснення, яке може бути реалізовано безпосередньо цивільним відповідачем. Основними напрямками діяльності як цивільного відповідача, так і його представника в кримінальному провадженні є визнання чи заперечення цивільного позову повністю або частково, а також створення умов для захисту своїх прав та законних інтересів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягало в комплексному дослідженні проблем суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні та наданні обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування в частині реалізації повноважень зазначеними суб'єктами кримінального провадження. Проведене дослідження дає можливість сформулювати такі **висновки**:

1. Цивільний позов в кримінальному провадженні має такі ознаки: 1) приватний характер – письмова вимога фізичної або юридичної особи, її представника (законного представника); 2) публічний характер – письмова вимога прокурора в інтересах держави та громадян, у передбачених кримінальним процесуальним законодавством випадках; 3) пред'являється конкретній особі: підозрюваному, обвинуваченому або особі (фізичній чи юридичній), яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану його діями або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; 4) має на меті відшкодування завданої майнової та/або компенсацію моральної шкоди; 5) підлягає розгляду та вирішенню судом у порядку кримінального провадження.

Предмет доказування цивільного позову у кримінальному провадженні включає: склад кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), яким заподіяно шкоду; наявність шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням), та її вид; причинно-наслідковий зв'язок між подією кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння) та завданою шкодою; суб'єкт завдання шкоди та його вина у заподіянні цієї шкоди; фізична або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням) заподіяно шкоду; розмір шкоди, яка підлягає відшкодуванню за цивільним

позовом; обставини, які виключають можливість провадження щодо цивільного позову.

2. Суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні необхідно розподілити на: а) суб'єктів підтримання цивільного позову (особи, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень; особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, її представник та/або законний представник; особа, яка пред'явила цивільний позов, її представник та/або законний представник); б) суб'єктів заперечення цивільного позову (особа, яка вчинила кримінальне правопорушення або суспільно небезпечне діяння, чим заподіяла шкоду фізичній чи юридичній особі, її захисники та/або законні представники; особа, яка за законом несе відповідальність за діяння підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечні діяння неосудної особи (її представник); представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третя особа (її представник), щодо майна якої вирішується питання про арешт); в) орган, який здійснює правосуддя та вирішує кримінальне провадження по суті в частині пред'явленого цивільного позову.

3. Суд є специфічним суб'єктом доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, діяльність якого необхідно розглядати як ефективний засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (суспільно небезпечним діянням), та як примусовий вид впливу на підозрюваного, обвинуваченого (їх захисників та/або законних представників), цивільного відповідача (його представника), представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третю особу (її представника), щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також на неосудних осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, чим заподіяли шкоду фізичній чи юридичній особі, при вирішенні питання цивільного позову в провадженнях про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

4. До змісту принципу змагальності запропоновано внести як його обов'язковий додатковий елемент функцію підтримання стороною обвинувачення пред'явленого цивільного позову в кримінальному провадженні, а зі сторони захисту – заперечення встановленої суми відшкодування майнової та/або моральної шкоди.

5. Повноваження прокурора з підтримання цивільного позову на стадії судового розгляду полягає в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення, і має відображатись у таких діях: доказування цивільного позову; висловлення та обґрунтування позиції щодо необхідності задоволення позову в обвинувальній промові прокурора; перевірка судового рішення на предмет законності вирішення долі цивільного позову у кримінальному провадженні, а також, за наявності підстав, оскарження судового рішення в частині вирішення цивільного позову.

В ході досудового розслідування щодо забезпечення відшкодування заподіяної шкоди потерпілому в кримінальному провадженні, окрім доказування підстав і предмета пред'явленого цивільного позову, слідчому необхідно вирішувати такі завдання: а) установити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (іншим суспільно небезпечним діянням); б) встановити наявність майна, яким володіє особа (особи), що своїми діями (бездіяльністю) завдала шкоди фізичній або юридичній особі, та отримати відомості про її місцезнаходження; в) установити правовий статус виявленого майна; г) вилучити та забезпечити збереження майна особи, яка винувата у заподіянні шкоди потерпілому шляхом вчинення кримінального правопорушення (іншого суспільно небезпечного діяння), для подальшого забезпечення відшкодування шкоди останньому.

6. Діяльність потерпілого, цивільного позивача як суб'єктів доказування цивільного позову у кримінальному провадженні охоплює участь: в доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову шляхом подання органу, що веде провадження, відповідних доказів; у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, пов'язаних зі встановленням характеру і розміру

заподіяної шкоди; у безпосередній перевірці відповідних доказів, оскільки потерпілий, цивільний позивач заінтересовані у наслідках вирішення цивільного позову на їх користь, що стимулює зазначених учасників кримінального провадження активно залучатися до процесу його доказування.

7. З урахуванням побажань потерпілого (цивільного позивача), його представник та/або законний представник пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснює в подальшому доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування і підтримує позов в судовому засіданні, якщо потерпілий (цивільний позивач) проти цього не заперечує.

8. Визначено, що одним з головних завдань захисника у процесі реалізації функцій суб'єкта доказування, є збір, перевірка та оцінка доказів в інтересах свого підзахисного, які необхідні для забезпечення реальної змагальності в суді. Що ж стосується здійснення ним функції суб'єкта доказування цивільного позову, то діяльність захисника має бути спрямована на отримання доказів, які заперечують предмет (підстави, вид і розмір шкоди) пред'явленого цивільного позову повністю або частково.

9. Щоб покращити правове регулювання доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, запропоновано внести зміни до КПК України щодо визначення моменту та підстав набуття особою (фізичною чи юридичною) статусу цивільного відповідача, а також чітко закріпити права та обов'язки саме цивільного відповідача без посилання на норми кримінального процесуального закону щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження. З цим погоджується більшість респондентів проведеного нами анкетування: 149 суддів (76,8 %), 111 прокурорів (94,1 %), 298 слідчих (79,9 %) та 68 адвокатів (88,3 %).

10. Цивільний відповідач та його представник, з огляду на те, що вони наділені правами та обов'язками, які передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого лише щодо цивільного позову, виступаючи стороною доказування цивільного позову (визнання або заперечення його

повністю чи частково), безперечно відносяться до сторони кримінального провадження, а саме – до сторони захисту.

11. Сформульовано з урахуванням міжнародного досвіду рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регламентує доказування цивільного позову в кримінальному провадженні, зокрема пропонується внести такі зміни та доповнення:

- доповнити статтю 2 КПК України після слів «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень» таким положенням «а також відновлення порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів фізичних осіб (майнових прав юридичних осіб) шляхом відшкодування (компенсації) завданої шкоди»;

- доповнити частину 1 ст. 55 КПК України після слів «якій кримінальним правопорушенням» таким положенням: «або іншим суспільно небезпечним діянням», а також після слів «юридична особа, якій кримінальним правопорушенням» – положенням «або іншим суспільно небезпечним діянням»;

- перед абзацом другим ч. 6 ст. 55 КПК України доповнити реченням такого змісту: «Якщо встановлено, що особа, перебуває в стані, який унеможливорює подання заяви про залучення її як потерпілого та не має жодного близького родича чи члена сім'ї, слідчий або прокурор залучає до кримінального провадження суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу" для здійснення представництва такого потерпілого, про що виносить вмотивовану постанову, яка може бути оскаржена слідчому судді»;

- пункт 13 ч. 1 ст. 56 КПК України викласти в такій редакції: «Одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення, зокрема щодо проведення експертизи, у порядку і випадках, передбачених цим Кодексом»;

- пункт 14 ч. 1 ст. 56 КПК України доповнити перед словами «користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом» таким реченням: «Отримувати правову допомогу за рахунок держави у випадках, передбачених Законом України "Про безоплатну правову допомогу"»;

- частину 1 ст. 58 КПК України викласти в такій редакції: «Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а також, у разі наявності для цього підстав, суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу"»;

- частину 4 ст. 58 КПК України доповнити абзацом другим такого змісту: «Представник потерпілого – суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право, виконуючи покладені на нього функції представництва інтересів, з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'явити від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати надалі доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування, а також підтримувати позов у судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує»;

- статтю 59 КПК України доповнити частиною 3 такого змісту: «Батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, які залучаються до участі як законні представники неповнолітнього потерпілого або недієздатної чи обмежено дієздатної особи, що є потерпілим, вправі разом з останнім заявити цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати доказування підстав, виду і розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримувати позов у суді. В разі відсутності названих осіб, представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний потерпілий, – не мають права пред'явити цивільний позов від імені останніх, таким правом наділені суб'єкти надання безоплатної вторинної допомоги відповідно до ст. 14-1 Закону України "Про безоплатну правову допомогу"»;

- частину 3 ст. 61 КПК України виключити;
- частину 3 ст. 62 КПК України виключити;
- частину 2 ст. 243 КПК України викласти у такій редакції: «Сторона захисту, а також потерпілий (цивільний позивач), їх представники мають право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової»;
- доповнити КПК України статтею 61-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного позивача»;
- доповнити КПК України статтею 62-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного відповідача»;
- доповнити КПК України статтею 128-1 «Заходи забезпечення цивільного позову».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокатура України: підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 368 с.
2. Адоян Ю. Р. О гражданском ответчике в советском уголовном процессе // Правоведение. – 1966. – № 1. – С. 69–70.
3. Азаров Ю. І., Письменний Д. П., Хабло О. Ю. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави / Ю. І. Азаров, Д. П. Письменний, О. Ю. Хабло // Науковий юридичний журнал «Юридична наука» Національної академії управління. – К., 2014. – № 5. – С. 49–56.
4. Актуальні питання кримінального процесу України [текст]: навч. посіб. / [Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толочко, С. С. Мірошніченко, Г. П. Власова та ін.]; за заг. ред. Є. М. Блажівського. – К.: Національна академія прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.
5. Аленін Ю. П. Цивільний позов у кримінальному провадженні: особливості доказування та вирішення / Ю. П. Аленін, В. Г. Пожар // Право України. – 2014. – № 10. – С. 116–123.
6. Альперт С. А. Субъекты уголовного процесса / С. А. Альперт. – Харьков, 1997. – 60 с.
7. Альперт С. А. Участники советского уголовного процесса [Текст] : конспект лекций / С. А. Альперт. – Х.: Харьковский юрид. ин-т, 1965. – 31 с.
8. Антимонов Б. С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. – М.: Госюриздат, 1952. – 203 с.
9. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / Виталий Дмитриевич Арсеньев. – М. : Юрид. лит., 1964. – 179 с.
10. Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України / Т. М. Барабаш // Судова апеляція. – 2009. – № 2(15). – С. 6–15.

11. Басиста І. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 458 с.
12. Бегма А. Окремі питання цивільного позову в кримінальному процесі / А. Бегма // Підпр-во, госп-во і право. – 2005. – № 8. – С. 149–152.
13. Бегма А.П. Прокурор як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Бегма Андрій Петрович; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011 – 234 с.
14. Берхнем В. Вступ до права та правової системи США / пер. з англ. – К., 1999. – 554 с.
15. Бігун В. С. Правозахисний смисл правосуддя (філософсько-правове осмислення ідеї правосуддя) [Текст] / В. С. Бігун // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 354–362.
16. Біленчук П. Д. Наукове забезпечення органів правосуддя в Україні: сискології, криміналістика, експертологія // Наука і правоохорона. – 2013. – № 3(21). – С. 185–188.
17. Боброва Д. В. Зобов'язання із заподіяння шкоди // В кн.: Цивільне право України: Підручник: у 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – Кн.2. – 784 с.
18. Божьев В. П. Избранные труды / В. П. Божьев. – М. : Издательство Юрайт, 2010. – 715 с.
19. Бозров В. «Тактика судьи» в прошлом и настоящем уголовном процессе / В. Бозров // Российская юстиция. – 2003. – № 10. – С. 31–33.
20. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. Д. Бочаров; Академія правових наук України; НДІ держ. будівництва та місцевого самоврядування. – Х., 2006. – 201 с.

21. Бояров В. І. Рецензія. Актуальне дослідження теоретичних проблем функціональної діяльності прокурора у досудовій стадії кримінального процесу / В. І. Бояров // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 11, № 3. – С. 179–181. – Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_3_22

22. Будылин С. Л. Штрафные убытки. Теперь и в России? / С. Л. Будылин // Вестн. гражд. права. – 2013. – № 4. – С.19–52.

23. Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування / В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3. – С. 238–248.

24. Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування / В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1(80). – С. 100–112.

25. Ващук Б. Л. Предмет доказування в цивільному позові у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Б. Л. Ващук; Академія адвокатури України. – Київ, 2007 р. – 209 с.

26. Введение в немецкое право / Жалинский А. Э., Рёрихт А. А. – М.: Спарк, 2001. – 767 с.

27. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

28. Віденко Є. В. Цивільний позов у кримінальному провадженні України як «інструмент» захисту прав потерпілого / Є. В. Віденко // Порівняльно-аналітичне право. – Ужгород, 2014. – № 5. – С. 368–370.

29. Воробйова І. А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні [Електронний ресурс]: дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / І. А. Воробйова; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2016. – 231 с. – Режим доступу:

http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/diss_Vorobiyova1.pdf

30. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінальної процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія / В. І. Галаган. – К. : Нац. академія внутрішніх справ України, 2002. – 300 с.

31. Галаган О. І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О. І. Галаган, Д. П. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – К., 2013. – № 4. – С. 167–172.

32. Герасимчук О. П. Диспозитивність та її реалізація потерпілим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Герасимчук Олег Павлович; Київський націон. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

33. Гловацький І. Ю. Адвокатура зарубіжних країн (Англія, Німеччина, Франція): навч.-практ. посіб. – К.: Атіка, 2007. – 588 с.

34. Гловюк І. В. Потерпілий як суб'єкт доказування: проблеми визначення процесуальних можливостей: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. Інтернет-конференції [«Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні»] (Одеса, 27 листопада 2013 року) / Відпов. за випуск Ю. П. Алєнін. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 178–184.

35. Гловюк І. В. Участь потерпілого у кримінально-процесуальному доказуванні: деякі питання / І. В. Гловюк // Вісник Чернівецького факультету Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. № 1. – С. 135–145.

36. Гловюк І. В. Функціональна спрямованість діяльності прокурора у досудовому провадженні: проблеми визначення // Наукові праці Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». – Одеса, 2015. – Т. 17. – С. 278–296.

37. Говоруха М. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні: питання теорії та практики / М. Говоруха // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2013. – № 4. – С. 56–60.

38. Гончаренко В. Г. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України / В. Г. Гончаренко // Кримінальне право України. – 08/2006. – № 8. – С. 3–11.

39. Горбачова І. М. Державне забезпечення компенсаційної функції кримінальної відповідальності в кримінальному праві зарубіжних країн / І. М. Горбачова // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – 2013. – С. 262–270.

40. Горобец В. Т. Особенности рассмотрения гражданского иска в уголовном процессе [Текст] : / В. Т. Горобец // Российская юстиция. – 2001. – № 1. – С. 47–50.

41. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П. С. – Воронеж : Воронеж. ун-т, 1978. – 303 с.

42. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. проф. Комарова В.В. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 704 с.

43. Гошовська Т. В. Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування / Т. В. Гошовська, Н. Л. Дроздович // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9 (145). – С. 28–34.

44. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинський. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.

45. Грицаєнко Л. Р. Прокуратура в країнах Європи: навчальний посібник. – К.: БІНОВАТОР, 2006. – 400 с.

46. Громов Н. А. Уголовный процесс России : учебн. пособ. / Н. А. Громов. – М. : Юристъ, 1998. – 552 с.

47. Грошевий Ю. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії / Ю. Грошевой // Вісник Акад. прав. наук. – 2004. – № 3 (38). – С. 134–145.

48. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: [наук.-практ. посіб.] (2-е вид., стереотипне) / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. – 272 с.

49. Грошевий Ю. М. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; [за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

50. Грошевий Ю. М. Реалізація принципу доступності правосуддя у побудові судової системи України // Вибрані праці / Ю. М. Грошевий ; упоряд. : О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х. : Право, 2011. – С. 545–547.

51. Гуреев П. П. Гражданский иск в уголовном процессе / П. П. Гуреев. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 95 с.

52. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головкин, Б. А. Филимонов / по ред. К. Ф. Гуценко. – М. : Зерцало, 2002. – 480 с.

53. Гуцуляк Ю. В. Визнання особи потерпілого за редакцією Кримінального процесуального кодексу 2012 року: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції [«Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні»] (Одеса, 27 листопада 2013 року) / відпов. За випуск Ю. П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 205–209.

54. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Давиденко Світлана Василівна; Націон. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2007. – 20 с.

55. Давиденко С. В. Співвідношення в кримінально-процесуальній діяльності потерпілого понять «обов'язок доказування» та «тягар доказування» / С. В. Давиденко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 283–291.

56. Даев В. Г. Современные проблемы гражданского иска в уголовном процессе [Текст] / В. Г. Даев. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1972. – 69 с.

57. Даев М. В. Достатність доказів у кримінальному процесі України. Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / М. В. Даев; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 211 с.

58. Даровских С. М. Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Даровских Светлана Михайловна. – Челябинск, 2001. – 219 с.

59. Декларація основних принципів правосуддя для жертв та зловживання владою: Декларація, Міжнародний документ ООН від 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_114.

60. Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Демченко Елена Васильевна. – М., 2001. – 188 с.

61. Джеремі Макбрайд. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К.: «К.І.С.», 2010 – 576 с.

62. Джига М. В. Забезпечення правового статусу обвинуваченого у процесі досудового розслідування : проблеми законності та доцільності : монографія / М. В. Джига. – К. : ПОЛИВОДА, 2005. – 168 с.

63. Дубровин В. В. Гражданский иск и другие институты возмещения вреда от преступлений в уголовном судопроизводстве (международный, зарубежный, отечественный опыт правового регулирования): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дубровин Владимир Валерьевич; Московский госуд. ин-т междунар. отнош. (Ун-та) МИД России. – Москва, 2010. – 31 с.

64. Емельянов С. Л. Гражданский иск в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) // Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь. – Минск: 2004 г. – 20 с.

65. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116): Конвенція, Міжнародний документ Рада Європи від 24.11.1983 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_319

66. Жуковская О. Л. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности: некоторые аспекты проблемы. – К.: Либідь, 1994. – 200 с.

67. Загальна декларація прав людини (рос/укр): Декларація, Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_015

68. Закон України «Про прокуратуру»: чинне законодавство із змінами та допов. на 07 вересня 2015 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2015. – 108 с.

69. Захарченко Я. В. Проблема визначення предмету доказування у кримінально-процесуальному праві України / Я. В. Захарченко // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених: матеріали конференції, 24-25 квітня 2009 року: тези доповіді. – Київ, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.knu.ua/images/abook_file/conf2008_kpp_krym_zakharchenko.pdf

70. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі : [наук.-практ. посіб.] / Я. П. Зейкан. – К.: Вища школа, 2002. – 271 с.

71. Зинатуллин З. З. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе [Текст] / З. З. Зинатуллин. – Казань : Издательство Казанского университета, 1974. – 97 с.

72. Зубач І. Втілення принципу змагальності як запорука повноцінної реалізації функції захисту у сучасному кримінальному судочинстві / І. Зубач, І. Цилюрик // Науково юридичний журнал: теорія та практика Республіки Молдова. – 2015. – № 2. – Т. 2. – С. 131–135.

73. Івашкович І. Реально забезпечити право на захист // Право України. – 1999. – № 6. – С.84–85.

74. Ісмаїлова Л. Б. Процесуальні та етико-психологічні питання забезпечення рівності сторін в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Л. Б. Ісмаїлова; Академія адвокатури України. – К., 2007. – 216 с.

75. Іщенко В. М. Докази і доказування в кримінальному процесі / В. М. Іщенко // Кримінальний процес / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – С. 131–151.

76. Каз Ц. М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе (государственные органы) / Циля Моисеевна Каз. – Саратов : Сарат. ун-т, 1968. – 68 с.

77. Калачова О. М. Визначення слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О. М. Калачова. – Луганськ, 2008. – 201 с.

78. Каркач П. М. Функції прокуратури України : навч. посіб. / П. М. Каркач. – Х.: Право, 2015. – 248 с.

79. Карпец И. И. Дело, которому мы служим: размышления юриста. – М.: Юридическая литература, 1989. – 288 с.

80. Карпов Н. С. Змагальність у слідстві: криміналістичний аспект / Н. С. Карпов // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С. 254–259.

81. Кахнич Х. Р. З'єднаний процес як спосіб захисту прав потерпілого від злочину у кримінальному судочинстві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Х. Р. Кахнич; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2013. – 20 с.

82. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс [Текст]: навч. посіб. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 264 с.

83. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином : дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Я. О. Клименко; НАВСУ. – Київ: 2003 р. – 200 с.

84. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України [Текст] : навч. посіб. / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 576 с.

85. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування [Текст]: монографія – Київ: Юрінком Інтер, 2011 р. – 448 с.

86. Коваленко І. Поняття і значення кримінально-процесуального доказування / І. Коваленко // Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 черв. 2009 р.). – Х.: «Право», 2009. – С. 230–235.

87. Ковтун Н. Н. О роли суда в доказывании по уголовным делам в свете конституционного принципа состязательности процесса / Н. Н. Ковтун // Государство и право. – 1998. – № 6. – С. 60–63.

88. Кожевников А. В. Адвокат-представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в советском уголовном процессе: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1974. – 27 с.

89. Козак О. С. Відшкодування шкоди, завданої злочином, як підстава звільнення від кримінальної відповідальності / О.С. Козак // Право і суспільство. – 2014. – № 1-2. – С. 230–233.

90. Козинець І. Щодо питання про сутність поняття принципу кримінального процесу // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – с. 171–173.

91. Кокорев Л. Д. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе /Л. Д. Кокорев. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1964. – 139 с.

92. Колодчин В. В. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Колодчин Володимир Васильович; Націон. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 20 с.

93. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція, Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_004

94. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та допов., станом на 16 червня 2015 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2015. – 64 с. – (Закони України)

95. Концепція судово-правової реформи в Україні від 28 квітня 1992 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2296-12>

96. Короткова Л., Віхров О. Підвищувати відповідальність батьків за виховання дітей // Право України. – 1996. – № 4. – С. 46–48.

97. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника в досудовому провадженні та в суді першої інстанції : [монографія] / Т. В. Корчева. – Х. : Вид. ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 200 с.

98. Костін М. І. Доказування і сучасна модель кримінального судочинства / М. І. Костін // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 4. – С. 36–39.

99. Костін М. І. Поняття «доказування» у кримінальному процесі України / М. І. Костін // Право України. – 2004. – № 1. – С. 143–146.

100. Кочура О. О. Правовий інститут представництва неповнолітнього потерпілого як один з видів кримінальних процесуальних гарантій забезпечення прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні / О. О. Кочура // Вісник ХНУВС. – 2013. – № 3 (62). – С. 80–88.

101. Кочура О. О. Окремі аспекти визначення загального поняття шкоди при проведенні досудового розслідування за участю неповнолітнього потерпілого / О. О. Кочура // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 15. – том 2. – С. 139–141.

102. Кравченко Н. С. Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілим в Україні та в США («Reimbursement (compensation) to victims in Ukraine and in the USA») / Н.С. Кравченко // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених : матеріали Всеукр. конф. (Харків, 17 квіт. 2014 р.). – Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2014. – С. 36–38.

103. Кравченко Н. С. Діяльність суду по доказуванню цивільного позову у кримінальному провадженні / Н.С. Кравченко // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах : матеріали круглого столу до 80-річчя з дня народження професора А.Я. Дубинського (Київ, 4 квіт. 2014 р.). – К. : НАВС, 2014. – С. 172–175.

104. Кравченко Н. С. Діяльність суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні / Н.С. Кравченко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – Ужгород, 2014. – Вип. 25. – С. 254–258.

105. Кравченко Н. С. Класифікація суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н.С. Кравченко // Сучасні проблеми

теорії та практики кримінального та кримінального процесуального права України : матеріали круглого столу (Київ, 27 січня 2014 р.). – К. : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2014. – С. 78–82.

106. Кравченко Н. С. Методологические особенности доказывания гражданского иска в уголовном производстве / Н.С. Кравченко // Право и политика (Кыргызская Республика). – Бишкек, 2014. – № 2/2. – С. 79–82.

107. Кравченко Н. С. Особливості доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю цивільного позивача (його представника) / Н. С. Кравченко // Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січня 2015 р.). – Київ : НАВС, 2015. – С. 285–287.

108. Кравченко Н. С. Особливості діяльності цивільного позивача, його представника в кримінальному провадженні щодо доказування цивільного позову / Н. С. Кравченко // Юридична наука. – К., 2015. – № 11. – С. 67–76.

109. Кравченко Н. С. Потерпілий як суб'єкт доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні : матеріали підсумкової наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). – К. : НАВС, 2016. – С. 114–116.

110. Кравченко Н. С. Підозрюваний, обвинувачений та його захисник як суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : тези VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.) : у 2 ч. – К. : НАВС, 2015. – Ч. 1. – С. 198–201.

111. Кравченко Н. С. Реалізація засади змагальності сторін при доказуванні цивільного позову / Н.С. Кравченко // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Донецьк, 15 берез. 2014 р.). – Донецьк : ДЮІ МВС України, 2014. – С. 140–142.

112. Кравченко Н. С. Роль потерпілого (його представника) у доказуванні цивільного позову у кримінальному провадженні / Н.С. Кравченко // Наук. вісн. Міжнар. гуманіст. ун-ту. – Одеса, 2014. – Вип. 10-1. – Т. 2. – С. 128–131. – (Сер. : Юриспруденція).

113. Кравченко Н. С. Специфіка діяльності прокурора щодо пред'явлення та підтримання цивільного позову / Н.С. Кравченко // Актуальні проблеми юридичної науки – 2014 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 берез. 2014 р.). – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – С.135–137.

114. Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову / Н.С. Кравченко // Наук. вісн. Нац. акад. внутрішніх справ. – К., 2015. – № 2. – С. 125–135.

115. Кравченко Н. С. Цивільний позов як форма охорони прав та законних інтересів потерпілих в кримінальному провадженні / Н.С. Кравченко // Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 13-14 груд. 2013 р.). – К. : Центр прав. наук. досліджень, 2013. – Ч.1. – С. 51–53.

116. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості в системі принципів кримінального процесу України, Польщі та США / В.В. Крижанівський // Підприємство, господарство і право. – 2003. – № 5. – С. 106–109.

117. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.09 / Крижанівський Віктор В'ячеславович; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/171606>

118. Кримінальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 05.04.2001 р. № 2341-III: текст зі змін. станом на 12 серпня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/2341-14/paran313n313>

119. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

120. Кримінальний процес [Текст]: підручник / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – Київ. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.

121. Кримінальний процес [Текст] : підручник / [Ю. М. Грошевий, Т. М. Мирошніченко, С. О. Гриненко та ін.] ; за ред. : Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2010. – 608 с.

122. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 13.04.2012 № 4651-VI: текст зі змін. станом на 12 травня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.

123. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – 19 травня. – № 90–91. – С. 9–49.

124. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одіссей, 2012. – 360 с.

125. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренко, В. Т. Нора, М. Є. Шумила]. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

126. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одісей, 2013. – 1104 с.

127. Кримінально-процесуальний кодекс України. Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 28.12.1960 № 1001-05: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05>

128. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. А. Крушинський; Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2015. – 20 с.

129. Кузнецов Н. Право защитника собирать доказательства: сущность и пределы / Н. Кузнецов, С. Дадонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// www.lawmix.ru/comm/4813](http://www.lawmix.ru/comm/4813).

130. Кузнєцова Н. С. Загальна характеристика інституту права власності // В кн.: Цивільне право України: Підручник: у 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – Кн.1. – 784 с.

131. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія / Р. О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.

132. Курс цивільного процесу [Текст] : підручник / [В. В. Комаров та ін.] ; за ред. проф. В. В. Комарова ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2011. – 1351 с.

133. Куценко О. Докази і доказування у кримінальних процесах ФРН, Франції, Англії, США / О. Куценко // Вісник прокуратури. – 2006. – № 5. – С. 114–118.

134. Кучинська О. П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: [моногр.] / О. П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 2013 – 288 с.

135. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе : [учеб.-практ. пособие] / Валентина Александровна Лазарева. – М. : Юрайт; Высшее образование, 2010. – 344 с.

136. Лепісевич О. Проблеми реалізації та захисту прав потерпілих від злочину / О. Лепісевич // Вісник прокуратури. – 2008. – № 5. – С. 102–109.

137. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право [Текст] : курс лекцій : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / Л. М. Лобойко ; Юрид.акад. М-ва внутр. справ України. – К.: Істина, 2005. – 456 с.

138. Лобойко Л. М. Р Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2014. – 432 с.
139. Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному судочинстві : навч.-метод. посібник / Т. В. Лукашкіна, Л.М. Гуртієва. – Одеса : Фенікс, 2012. – 54 с.
140. Лупинская П. А. Доказывание в советском уголовном процессе : [учеб. пособие для студ., изучающих спецкурс «доказательства в уголовном процессе»] / Полина Абрамовна Лупинская. – М. : ВЮЗИ, 1966. – 102 с.
141. Мазалов А. Г. Нерешённая проблема возмещения вреда потерпевшему от преступления / А. Г. Мазалов, В. М. Савицкий // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
142. Мала О. Р. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. Р. Мала; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.
143. Маляренко В. Т. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні / В. Т. Маляренко // Право України. – 2009. – № 2. – С. 11–23.
144. Маляренко В. Т. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки / В. Т. Маляренко // Кримінальний процес України : стан та перспективи розвитку : [навч. посібник] : Вибрані наукові праці. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – С. 298–330.
145. Мамка Г. М. Начальник слідчого відділу як суб'єкт кримінально-процесуального доказування [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мамка Григорій Миколайович ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 187 с.
146. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія / М. А. Маркуш. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярук Н. М., 2007. – 208 с.
147. Мартиненко Д. Є. Поняття суб'єктів кримінального процесуального провадження / Д. Є. Мартиненко // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 4. – С. 211–218.

148. Меньших А. А. О возмещении ущерба жертвам преступлений во Франции / А. А. Меньших // Журнал российского права. – 1999. – № 3(4). – С. 158–165.

149. Мелешко В. В. Институт представителей участников уголовного процесса (по материалам Республики Беларусь) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мелешко Валерий Владимирович. – М., 1994. – 165 с.

150. Михеенкова М. А. Благоприятствование защите (*favor defensionis*) и его влияние в современном уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. А. Михеенкова. – М., 2012. – 279 с.

151. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підручник] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

152. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні : Вибрані твори / Михайло Макарович Михеєнко – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 240 с.

153. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 / Міжнародний документ ООН; із змінами і доповненнями, станом на 19.10.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_043

154. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, не пов'язаних з [...]: Правила, Резолюція, Міжнародний документ ООН від 14.12.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_907

155. Молдован А. В. Докази у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини / А. В. Молдован // Журнал «Адвокат». – 2009. – № 3 (102). – С. 30–33.

156. Мохонько О. О. Поняття і сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі України / О. О. Мохонько // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 4. – С. 248–251.

157. Мохонько О. Роль і місце принципу змагальності у системі принципів кримінально-процесуального права // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 1. – С. 120–123.

158. Мусаев М. А. Принципы международных пактов о защите жертв преступлений и их отражение в отечественном законодательстве и практике правоприменения [Электронный ресурс] / М. А. Мусаев. – Режим доступа к ресурсу: <http://www.center-bereg.ru/1231.html>

159. Навроцька В. В. Активна та пасивна відмова потерпілого від підтримання обвинувачення у справах приватного обвинувачення // Вісник Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2009. – № 4. – С. 106–113.

160. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Навроцька. – К., 2007. – 16 с.

161. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : [моногр.] / В. В. Навроцька. – Л. : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 440 с.

162. Навроцька В. Тягар доказування у кримінальному процесі: необхідність перегляду традиційного підходу / В. Навроцька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Випуск 58. – С. 322–327.

163. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [навч. посіб.] / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Атіка, 2007. – 584 с.

164. Настольная книга прокуроров / Под ред. Герасимова С. И. – М.: НИИ проблем укрепления законности и правопорядка; изд-во «Щит-М», 2002. – 840 с.

165. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавранюка. – Х. : «Фактор», 2013. – 1072 с.

166. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України : дис.

... к. ю. н. (12.00.09) / Нескороджена Лариса Леонідівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 226 с.

167. Новицький І. Цивільний позов у кримінальній справі [Текст] / І. Новицький // Право України. – 2003. – № 1. – С. 127–129.

168. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. – К.: Выща шк. Головное изд-во, 1989. – 275 с.

169. Нор В. Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки резерви для вдосконалення / Василь Нор // Право України. – 2013. – № 11. – С. 32–41.

170. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. – Львів: Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1978. – 112 с.

171. О социальной помощи в Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vorota.de/WEB455.AxCMS>

172. Обрізан Н. М. Захисник як суб'єкт доказування у кримінальному процесі [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. М. Обрізан; Націон. акад. внутр. справ. – Київ, 2008. – 16 с.

173. Омеляненко Г. Захисник як суб'єкт оскарження вироку, що не набрав законної сили // Право України. – 1999. – № 7. – С. 64–70.

174. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе : [науч.-практ. пособие] / Юрий Кузьмич Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 144 с.

175. Остапенко С. І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09 / Остапенко Станіслав Іванович; Академія управління МВС. – К., 2010. – 210 с.

176. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

177. Пастернак Ю. Б. Кримінально-процесуальне доказування в умовах реформування українського судочинства / Ю. Б. Пастернак // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 1. – С. 264–270.

178. Петуховский А. А. Проблемы доказывания в уголовном процессе : [учеб. пособие] / Александр Абрамович Петуховский. – М. : МГОУ, 2008. – 114 с.

179. Пилипенко Д. О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Д. О. Пилипенко; Донецький юрид. ін-т. – Донецьк. – 2014. – 18 с.

180. Письменний Д. П. Кримінальний процесуальний кодекс України: сьогодення й перспективи правозастосування. Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах: матеріали круглого столу (Київ, 4 квітня, 2014 р.). – К.: ФОП Ліпкан О. С., 2014. – С. 55–58.

181. Підюкова Т. П. Цивільно-правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності (за nereабілітуючими обставинами): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т. П. Підюкова; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2004. – 19 с.

182. Погорецький М. А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 23. – 300 с.

183. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М. А. Погорецький – Харків: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

184. Погорецький М. Прокурор у кримінальному процесі: щодо визначення функцій / М. Погорецький // Право України. – 2015. – № 6. – С. 86–95.

185. Пожар В. Г. Інститут представництва в кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Пожар Вадим Георгійович; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2010. – 230 с.

186. Політологія [Текст] : підручник / М. М. Вегеш [та ін.] ; ред. М. М. Вегеш. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 384 с.

187. Понарин В. Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России. – Воронеж.: Изд-во Воронежского университета, 1994. – 214 с.

188. Попелюшко В. О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі : [монографія] / В. О. Попелюшко. – К. : Прецедент, 2005. – 232 с.

189. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / В. О. Попелюшко. – К., 2009. – 38 с.

190. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1999. – № 5: Постанови Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах. – С. 122–140.

191. Правила адвокатської етики: офіційний текст. – К.: Вид-во «Прецедент», 2013. – 31 с.

192. Правила дорожнього руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://roadrules.com.ua/pdr-ukraini/pdr/zmist-pdr/zmist.html>

193. Приступа С. Н. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. – Харьков: Харьковский юридический институт им. Ф. Э. Дзержинського, 1986. – 29 с.

194. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон, прийнятий Верховною Радою України 05.07.2012 № 5076-VI : текст зі змін. станом на 06 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/5076-17>

195. Про банки і банківську діяльність: Закон, прийнятий Верховною Радою України 07.12.2000 № 2121-III; зі змінами станом на 12.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>

196. Про безоплатну правову допомогу : Закон, прийнятий Верховною Радою України 02.06.2011 № 3460-VI : текст зі змін. станом на 26 жовтня 2014

року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/3460-17>

197. Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину: Проект закону від 27 жовтня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7303&skl=7

198. Про господарські товариства: Закон, прийнятий Верховною Радою України від 19.09.1991 № 1576-XII; зі змінами станом на 14.05.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1576-12>

199. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон, прийнятий Верховною Радою України 15.05.2003 № 755-IV : текст зі змін. станом на 30 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/755-15>

200. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, [...] Вищий спеціалізований суд; Постанова від 01.03.2013 № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/v0004740-13>

201. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 № 4гн; зі змінами і доповненнями від 26.07.2013 № 4гн-1[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151871

202. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/go/v1430740-12

203. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна: постанова Пленуму Верховного Суду України №

3 від 31 березня 1989 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду № 12 (v0012700-97) від 03.12.1997): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/v0003700-89>

204. Про психіатричну допомогу : Закон, прийнятий Верховною Радою України 22.02.2000 № 1489-III : текст зі змін. станом на 26 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1489-14>

205. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>

206. Про страхування : Закон, прийнятий Верховною Радою України від 07.03.1996 № 85/96-ВР : текст зі змін. станом на [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/85/96-%D0%B2%D1%80>

207. Про судову експертизу: Закон, прийнятий Верховною Радою України від 25.02.1994 № 4038-XII : текст зі змін. станом на 07 листопада 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12>

208. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду № 1 (v001700-09) від 27.02.2009): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/v0004700-95>

209. Про судоустрій і статус суддів Закон, прийнятий Верховною Радою України 05.07.2012 № 5076-VI : текст зі змін. станом на 06 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>

210. Пюрковска-Флегер И. Новый Уголовный кодекс Республики Польша (основные положения) / И. Пюрковска-Флегер // Актуальные проблемы государства и права на современном этапе : матер. Междунар. науч. конф. студ. и аспирантов (г. Минск, 27–28 октября 2000 г.) / под ред. В. М. Хомича. – М., 2001. – С. 237–241.

211. Рекомендація (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про роль прокуратури у системі кримінального правосуддя» [Електронний ресурс]. – Режим доступу

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC>

212. Рекомендація R (85) 11 Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах [...]: Рекомендації, Міжнародний документ Комітету Міністрів Ради Європи від 28.06.1985 № R(85)11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_127

213. Рибалка О. В. Проблемні аспекти статусу цивільного відповідача як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні / О. В. Рибалка // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. - № 6-3. – Т. 2. – С. 116–118.

214. Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Рибалка; Націон. акад. внутр. справ. – Київ, 2010. – 201 с.

215. Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Рибалка Олександр Валерійович ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2010. – 20 с.

216. Рибалка О. Потерпілий як суб'єкт доказування у кримінальних справах приватного обвинувачення / О. Рибалка // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 12 (168). – С. 176–179.

217. Рибалка О.В. Захисник як суб'єкт доказування в кримінальній справі / О.В. Рибалка // Адвокат. – 2011. – № 7 (130). – С. 35–40.

218. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «John Murray v. The United Kingdom» від 8 лютого 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["«John Murray v The United Kingdom»"\],"respondent":\["GBR"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

219. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Telfner v. Austria» від 20 березня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["«Telfner Austria»"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) v.

220. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти країни» (Заява N 3236/03) від 3 квітня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/974_434

221. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду [...] від 08.04.1999 № 3-рп/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-99>

222. Рыжаков А. П. Гражданский ответчик и его представитель: понятие, права и обязанности: [научно-практическое руководство]. – М.: Изд-во Экзамен, 2007. – 415 с.

223. Савицкий В. М. Гражданский иск в уголовном процессе / Полянский Н. Н., Строгович М. С., Савицкий В. М. Мельников А. А. // Проблемы судебного права. – М., 1983. – С. 109–126.

224. Савицкий В. М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В. М. Савицкий. – М.: Наука, 1975. – 383 с.

225. Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України: Навч. посіб. для студентів юрид. вищих навчальних закладів і фак. – К.: Ін Юре, 1997. – 224 с.

226. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сенаторов Микита Валерійович; Націон. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.

227. Сенаторов М. Права потерпілого від злочину: міжнародні стандарти та вітчизняний шлях / М. Сенаторов // Право України. – 2006. – № 5. – С. 130–133.

228. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III; зі змінами станом на 26.09.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>

229. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. В. Скрипіна; Націон. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2008. – 219 с.

230. Слінько С. В. Проблеми правового статусу суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності : монографія / С. В. Слінько. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 229 с.

231. Советский уголовный процесс: учебник / под общ. ред. М. И. Бажанова, Ю. М. Грошевого. – К. : Голов. изд-во издат. объединения «Вища шк.», 1978. – 472 с.

232. Солдатенко О. А. Проблеми забезпечення відшкодування шкоди потерпілому в кримінальному судочинстві: матер. міжнар. наук.-практ. конференції [«Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України»] (Луганськ, 20 квітня 2012 року); Луганський державний ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ, 2012. – С. 116–120.

233. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / Сергій Миколайович Стахівський. – К.: НАВСУ, 2005. – 272 с.

234. Стойко Н. Г. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект / Н. Г. Стойко, А. С. Шагинян; Красноярский государственный университет. – Красноярск, 1997. – 82 с.

235. Строган А. Ю. Розгляд клопотань як одне з основних положень досудового розслідування / А. Ю. Строган // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 128–130.

236. Таблица поправок до проекту Кримінального процесуального кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/pls/pt/reports.pstable?ptid=3004>

237. Тарнавский О. А. Возмещение вреда потерпевшему: взгляд на российские проблемы через призму опыта зарубежных стран / О. А.

Тарнавский, А. В. Курбатова // Пробелы в российском законодательстве. – 2011. – № 6. – С. 226–230.

238. Татаров О. Ю. Загрози при накладенні арешту на майно третіх осіб [Електронний ресурс] / О. Ю. Татаров // ЛІГА. Блоги. – 2016. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/otatarov/article/21968.aspx>

239. Тertiшник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : [моногр.] / В. М. Тertiшник. – Дніпропетровськ: Дніпроп.держ.ун-т внутр.справ; Ліра ЛТД, 2009. – 404 с.

240. Тertiшник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. – К.: Алерта, 2014. – 440 с.

241. Тertiшник В. М. Теория доказательств: Учебное издание / В. М. Тertiшник, С. В. Слинько. – Х.: Арсис, 1998. – 256 с.

242. Тимошенко А. Назначение института гражданского иска в уголовном процессе /А. Тимошенко // Российская юстиция. – 2002. – № 6. – С. 43–46.

243. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. – М.: 1999. – 526 с.

244. Товпеко Я. К. Суд як особливий суб'єкт кримінального процесу / Я. К. Товпеко // Міжнародна інтернет-конференція «Україна наукова» (21-23 грудня 2009 року). – Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/tovpeko-ya-k-sud-yak-osoblivi-y-subekt-kriminalnogo-protsesu/>

245. Толочко О. Процесуальні функції прокурора у кримінальному провадженні / О. Толочко // Право України. – 2015. – № 6. – С. 77–85.

246. Томіленко П. Цивільний позов прокурора в порядку захисту інтересів держави у кримінальному провадженні, с. 107–114 / П. Томіленко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3. – С. 107–114.

247. Уголовное право Соединённых Штатов Америки: сб. нормат. актов / сост., отв. ред. И. Д. Козочкин. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 160 с.

248. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09 октября 2009 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.legalaid.ge/cms/site_images/UNDP%20brochures/rus/CPC_RUS.pdf

249. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июня 1999 № 295-З : Кодекс с изменениями и дополнениями по состоянию на 15 июля 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9900295

250. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года № 122-XV : Кодекс с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.05.2014 года. – Кишинэу, 2003. – 328 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729

251. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ (с изм. и доп., вступ. в силу с 15.09.2015); ред. от 13.07.2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/

252. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии: пер. с нем. и предисл. Б. А. Филимонова. – М., 1994. – 204 с.

253. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия (Strafprozessordnung (StPO)): научно-практический комментарий и перевод текста закона со вступ. стат. проф. Уве Хелльманна / Павел Головненков, Наталья Спица. – Потсдам/Берлин, 2012. – 404 с.

254. Уголовно-процессуальный кодекс Франции 1958 года: с изменениями и дополнениями на 1 января 1966 года / Под ред. В. И. Каминской; пер. с фр. С. В. Боботова. – М.: Прогресс, 1967. – 323 с.

255. Уголовный кодекс Испании 1995 г. / под ред. Н.Ф. Кузнецовой. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.

256. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова; пер. с фр. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.

257. Уголовный процесс западных государств / Под ред. К. Ф. Гуценко. – М.: Зерцало–М, 2001. – 480 с.

258. Удалова Л. Д. Накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, І. Й. Гаюр. – К. : КНТ, 2012. – 168 с.

259. Удалова Л. Д. Начальник слідчого відділу як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [моногр.] / Л. Д. Удалова, Г. М. Мамка. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2013. – 136 с.

260. Удалова Л. Д. Суд, як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : [моногр.] / Л. Д. Удалова, В. Я. Корсун. – К. : Скіф, 2012. – 168 с.

261. Удалова Л. Д., Рибалка О. В. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : [навч. посіб.] / Л. Д. Удалова, О. В. Рибалка. – К.: КНТ, 2012. – 160 с.

262. Удалова Л. Д., Савицький Д. О., Руденко А. Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб. – К.: КНТ, 2016. – 168 с.

263. Ус О. В. Відшкодування шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення / О. В. Ус, М. В. Ус // Право і суспільство. – 2015. – Ч. 3. – С. 82–87.

264. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України / В. І. Фаринник. – Х.: Фактор, 2013. – 96 с.

265. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания [Текст] / Фидан Нургалеевич Фаткуллин. – 2-е изд., доп. – Казань : Казан. ун-т, 1976. – 206 с.

266. Федоришин А. Способи забезпечення майнових прав потерпілого від злочину / А. Федоришин // Вісн. Львів. ун-ту. – Серія юридична. – 1999. – Вип. 34. – С. 226–229.

267. Федорчук Н. Б. Захист прав та законних інтересів потерпілого від злочину в кримінальному судочинстві англо-американської системи права:

автореф. дис. ... канд.юрид.наук : 12.00.09 / Федорчук Назар Богданович; Академія адвокатури України. – К., 2007. – 20 с.

268. Функція судового контролю у кримінальному процесі [текст] монографія / Л. Д. Удалова, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, Т. Г. Ільєва. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 176 с.

269. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Хотинська Оксана Зіновіївна; Академія адвокатури України. – К., 2006. – 195 с.

270. Цивільний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. № 435-IV: текст зі змін. станом на 12 серпня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/laws/show/435-15/paran94n94>

271. Цивільний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 18.03.2004 р. № 1618-IV: текст зі змін. станом на 01 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>

272. Циганюк Ю. В. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Ю. В. Циганюк; Академія адвокатури України. – Київ: 2008 р. – 22 с.

273. Черевко С. П. Цивільний позов у кримінальному судочинстві за Кримінальним процесуальним кодексом України / С. П. Черевко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2012. – Вип. 20. – Ч. II. – Т. 3. – С. 130–132.

274. Чучукало О. І. Істина як мета доказування / О. І. Чучукало // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 76–79.

275. Шадрин В. С. Современные проблемы истины и её установление в уголовном процессе / В. С. Шадрин // Современные проблемы уголовно-процессуального доказывания. – Волгоград, 2000. – С. 11–16.

276. Шаповалова Л. І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Л. І. Шаповалова; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2001. – 20 с.

277. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вид. 2-ге, випр., доп. / С. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 640 с.

278. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М.: Норма, 2008. – 240 с.

279. Шибіко В. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 р. / В. Шибіко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – К. : НАВС, 2013. – № 1. – С. 307–313.

280. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [Текст]: монографія / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

281. Щасна А. Обмеження майнових права окремих категорій осіб у ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження / А. Щасна // Підприємство, господарство і право. – 2015. – № 8. – С. 53–56.

282. Щербак С. В. Вирок суду та його виконання в частині цивільного позову / С. В. Щербак // Юриспруденція: теорія і практика. – 2007. – № 9. – С. 27–44.

283. Юзевич В. М. Судова влада в Україні. Суд і правосуддя / В. М. Юзевич, Н. О. Микитенко // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – Вип. 9. – С. 271–274.

284. Трут Д. В. Притягнення юросіб до кримінальної відповідальності в країні: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / Д. В. Трут, А. А. Автух // Юридична Газета. – 2016. – Режим доступу: <http://yur->

gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/prityagnennya-yurosib-do-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-v-ukrayini-mif-chi-realnist.html

285. Яворський Б. І. Сприяння захисту як необхідна умова забезпечення функціонування засади змагальності у кримінальному судочинстві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Яворський Богдан Іванович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2010. – 253 с.

286. Яновська О. Г. Роль суду в змагальному кримінальному судочинстві / О. Г. Яновська // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 120–126.

287. Яновська О. Г. Теоретичні та організаційні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / Яновська Олександра Григорівна ; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2011. – 36 с.

288. Яновська О. Г. Кримінальне провадження: процесуальні документи захисту : посібник / О. Г. Яновська, Л. Л. Лазебний. – К., 2013. – 159 с.

289. Alan Paterson, T. St. J. N. Bates, Mark Poustie. The Legal System of Scotland: Cases and Materials. – Softcover, Green W. 2008. – 483 P.

290. Christine Van Der Wyngaert. Criminal procedure systems in the European Community. London: Butterworth, 1993. – 408 P.

291. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioral Perspective on a Conflict between American and Continental European Law / C. Engel // Vermont law Review. – 2009. – Vol. 33. – P. 435–467.

292. Mireille Delmas-Marty and J. R. Spencer. European Criminal Procedures. Cambridge University Press, New York. – 2002. – 717 p.

293. Nouveau Code de Procedure Civile, NCPC [Electronic resource] / Website Le Francais d'information juridique. URL: <http://www.droit.org/jo/copdf/NCPC.pdf>

294. Repairing the Harm – National Center for Victims of Crime (A new vision for crime compensation in America) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.victimsofcrime.org/docs/Comp%20Roundtable/Repairing%20the%20Harm%20FINAL.pdf?sfvrsn=0>

295. Sime S. A Practical Approach to Civil Procedure. Eleven Edition.-London: Oxford Academ. 2008. – 641 P.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1.1

Показники діяльності прокурора за 2013 рік–перше півріччя 2016 року щодо пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні

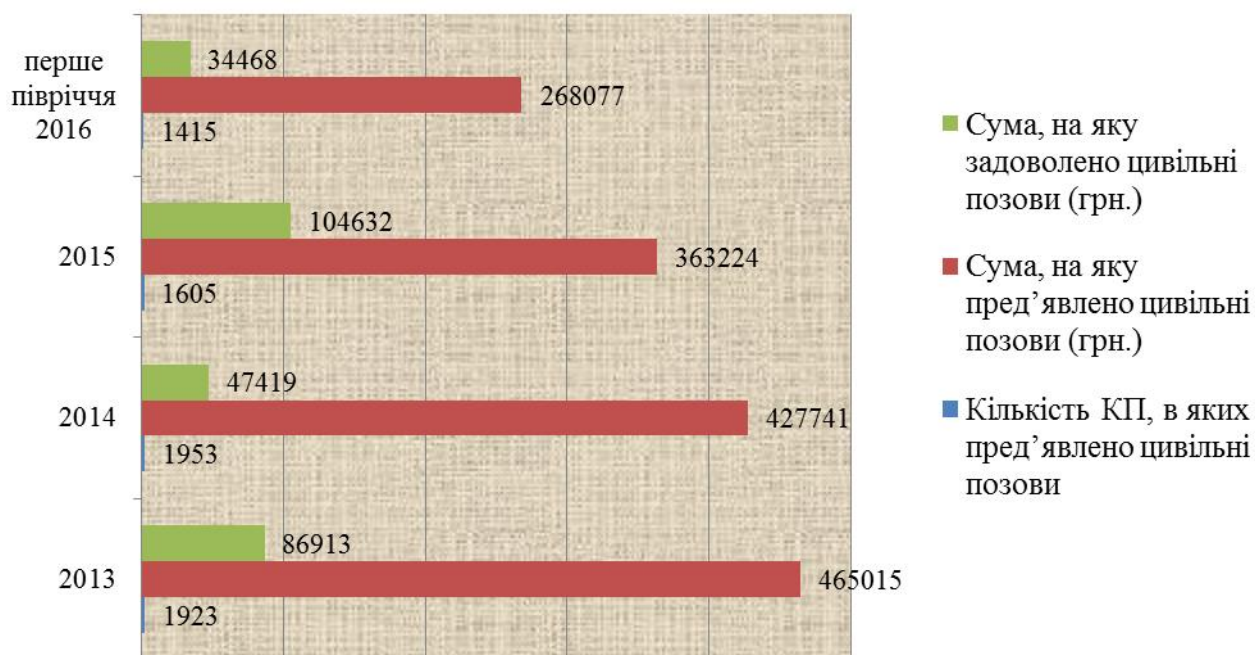

Рис. А.2.1

**Стан роботи органів досудового розслідування по забезпеченню відшкодування шкоди
за 2013 рік–перше півріччя 2016 року**

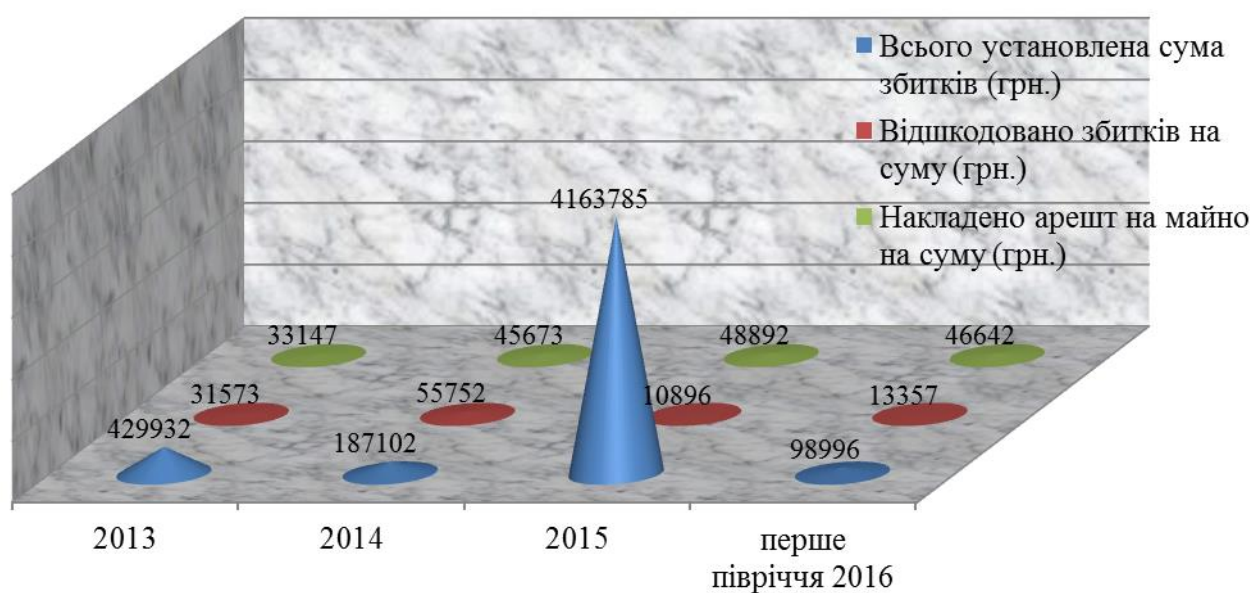

Рис. А.2.2

**Відомості про осіб, які потерпілі від кримінальних правопорушень
за 2013 рік–перше півріччя 2016 року**

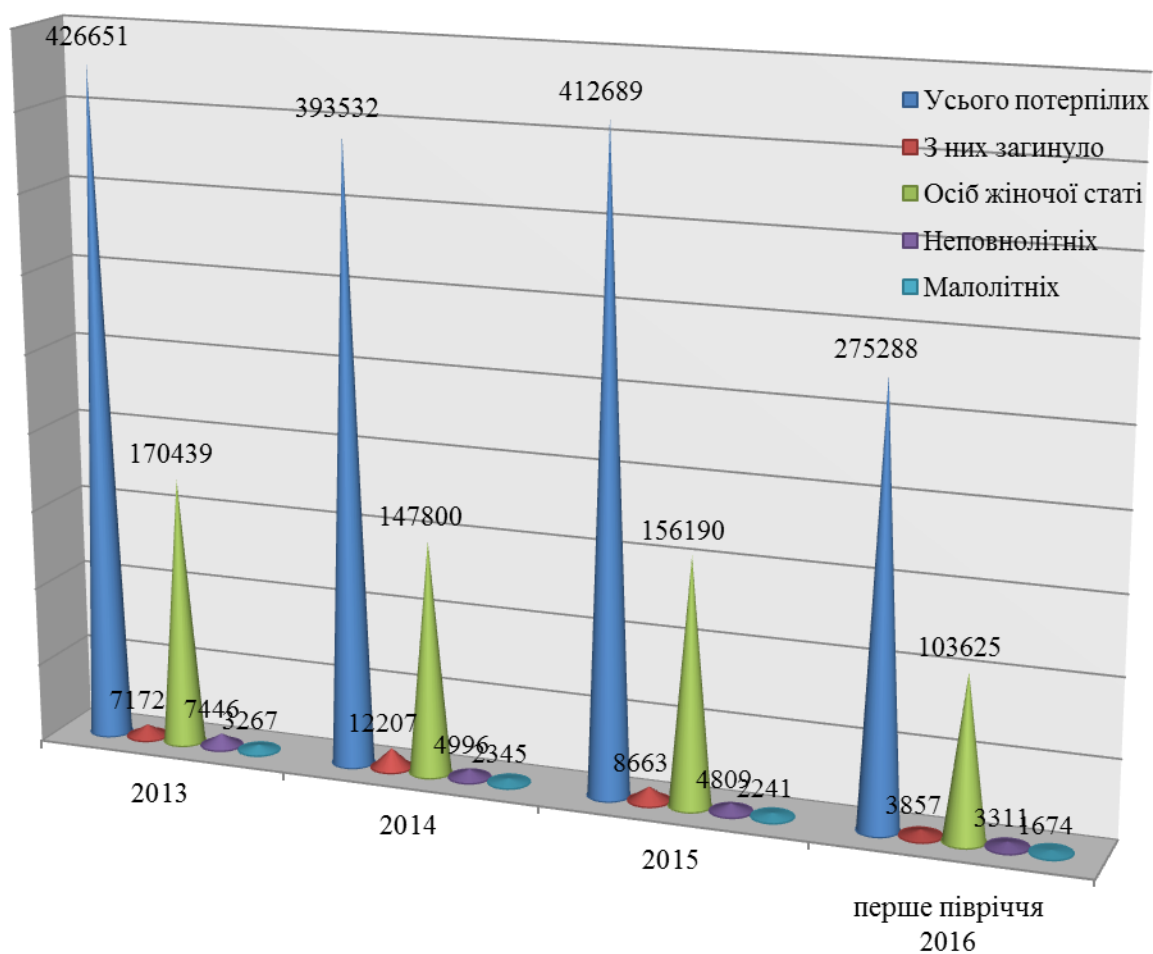

Рис. А.2.3

Додаток Б

Анкета опитування прокурорів, слідчих, адвокатів та слідчих суддів щодо діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні

1. Загальний стаж роботи:
а) до 3 років;
б) від 3 до 5 років;
в) від 5 до 10 років;
г) більше 10 років
2. Чи є відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на Вашу думку, одним із завдань кримінального провадження, яке потрібно окремо виділити в ст. 2 КПК України?
а) так;
б) ні
3. З якими пунктами переліку обставин, що належать до предмету доказування в частині цивільного позову в кримінальному провадженні Ви погоджуєтесь?
а) обставини, що характеризують кримінальне правопорушення, його наслідки та причинно-правовий зв'язок;
б) обставини, що вказують на особу, яка може бути визнана цивільним позивачем, і особу, яка може бути притягнена як цивільний відповідач;
в) обставини, що характеризують вину цивільного відповідача;
г) обставини, за яких була спричинена шкода та її розмір;
г) обставини, що свідчать про наявність вини цивільного відповідача у виникненні чи збільшенні шкоди;
д) обставини, що свідчать про наявність процесуальних підстав для пред'явлення цивільного позову, або виключають можливість провадження щодо цивільного позову;
е) обставини, що є підставою пред'явлення регресних вимог у кримінальному процесі;
є) обставини, що характеризують майновий стан цивільного відповідача;
ж) обставини, що впливають на визначення виду відповідальності;
з) обставини, що впливають на виконання вироку в частині цивільного позову;
4. Чи є суд специфічним суб'єктом кримінального процесуального доказування, зокрема цивільного позову?
а) так;
б) ні
5. Діяльність прокурора щодо цивільного позову на стадії судового провадження полягає:
а) в активному обстоюванні перед судом необхідності його задоволення;
б) виключно у пред'явленні та обстоюванні позову в інтересах держави та окремих категорій громадян у порядку, передбаченому КПК України та законом;
в) у спростуванні заявленого позову потерпілим (цивільним позивачем)
6. Яким чином слідчому необхідно вирішувати питання щодо відшкодування заподіяної шкоди потерпелому в кримінальному провадженні?
а) вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову;
б) встановити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;
в) долучити до матеріалів кримінального провадження заявлений цивільний позов
7. Чи є керівник органу досудового розслідування суб'єктом доказування цивільного позову у кримінальному провадженні зі сторони обвинувачення?
а) так, за будь-яких умов;

б) він може проводити свою діяльність щодо позову лише тоді, коли здійснює досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;
в) ні
8. Потерпілий, цивільний позивач як суб'єкти доказування цивільного позову у кримінальному провадженні:
а) приймають участь в доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову за допомогою подання органу, що веде провадження, відповідних доказів;
б) приймають участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, визначених прокурором, слідчим;
в) не приймають участі у безпосередній перевірці відповідних доказів щодо заявленого цивільного позову, поданих суб'єктами кримінального провадження сторони захисту
9. Як Ви відноситеся до того, щоб надати право потерпілому у кримінальному провадженні на отримання правової допомоги за рахунок держави?
а) позитивно;
б) негативно;
10. Чи повинен мати право потерпілий (цивільний позивач), їх представники самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової?
а) так;
б) так, окрім обов'язкової;
в) ні, цим правом наділені виключно суб'єкти сторони захисту
11. Чи погоджуєтесь Ви з тим, щоб відомості про цивільного позивача (цивільного відповідача, якщо до нього пред'явлено цивільний позов), їх представників (П.І.Б.) прокурор, слідчий вносили до Єдиного реєстру досудових розслідувань протягом 24 годин з моменту подання позовної заяви та, відповідно, підтвердження повноважень представника?
а) так;
б) ні
12. На Вашу думку, чи є необхідність у закріпленні окремої норми в КПК України щодо прав та обов'язків саме цивільного позивача?
а) так;
б) ні, права та обов'язки цивільного позивача є похідними від прав та обов'язків потерпілого в частині, що стосуються цивільного позову
13. Представник потерпілого як суб'єкт доказування цивільного позову:
а) користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику;
б) з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'являє від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснює в подальшому доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримує позов в судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує.
14. Чи потрібно передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України такий вид доказів, як показання цивільного позивача, цивільного відповідача, представника цивільного позивача, представника цивільного відповідача?
а) так;
б) ні
15. Які, на Вашу думку, будуть доцільними та логічними зміни, внесені до діючого КПК України щодо такого учасника кримінального провадження, як цивільний відповідач?
а) чітке визначення, на якій підставі і з якого моменту особа набуває статусу цивільного відповідача;
б) визначення прав та обов'язків, якими наділений саме цивільний відповідач, а не містити

посилаання на норми щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження; в) зміни не потрібні
16. На Ваш погляд, чи є необхідність в закріпленні на законодавчому рівні положення щодо оплати праці представника цивільного позивача та представника цивільного відповідача?
а) так;
б) ні;
в) важко відповісти
17. Коли слід вживати заходи забезпечення цивільного позову?
а) одразу ж після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових проваджень;
б) після заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні;
в) після проведення комплексу необхідних слідчих (розшукових) дій по кримінальному провадженню;
г) наприкінці досудового розслідування
18. Хто, на Вашу думку, має в першу чергу займатися забезпеченням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями?
а) слідчий;
б) прокурор;
в) потерпілий та/або його представник;
г) підозрюваний, обвинувачений;
г) опікуни чи піклувальники;
19. Як Ви вважаєте, чи доцільним буде розроблення та прийняття Закону України «Про відшкодування за рахунок держави шкоди фізичним особам, які потерпіли від кримінального правопорушення»?
а) так;
б) ні.

Додаток В

Аналіз та узагальнення анкетного опитування прокурорів, слідчих, адвокатів та суддів щодо діяльності суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні

	Прокурори (118)	Слідчі (373)	Адвокати (77)	Судді (194)
1. Загальний стаж роботи:				
а) до 3 років;	18 (15,3%)	119 (31,9%)	5 (6,5%)	17 (8,7%)
б) від 3 до 5 років;	66 (55,9%)	202 (54,1%)	27 (27,3%)	24 (12,4%)
в) від 5 до 10 років;	20 (16,9%)	45 (12,1%)	39 (50,6%)	68 (35,1%)
г) більше 10 років	14 (11,9%)	7 (1,9%)	12 (15,6%)	85 (43,8%)
2. Чи є відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на Вашу думку, одним із завдань кримінального провадження, яке потрібно окремо виділити в ст. 2 КПК України?				
а) так;	73 (61,9%)	281 (75,3%)	49 (63,6%)	132 (68,1%)
б) ні	45 (38,1%)	92 (24,7%)	28 (36,4%)	62 (31,9%)
3. З якими пунктами переліку обставин, що належать до предмету доказування в частині цивільного позову в кримінальному провадженні Ви погоджуєтесь?				
а) обставини, що характеризують кримінальне правопорушення, наявність шкоди (її вид та розмір), причинно-наслідковий зв'язок;	65 (55,1%)	303 (81,2%)	59 (76,6%)	105 (54,1%)
б) обставини, що вказують на особу, яка може бути визнана цивільним позивачем, і особу, яка може бути притягнена як цивільний відповідач;	7 (5,9%)	10 (2,7%)	3 (3,9%)	1 (0,5%)
в) обставини, що свідчать про наявність вини цивільного відповідача у виникненні чи збільшенні шкоди;	1 (0,9%)	3 (0,8%)	0	2 (1,1%)
г) обставини, що свідчать про наявність процесуальних підстав для пред'явлення цивільного позову, або виключають можливість провадження щодо цивільного позову;	45 (38,1%)	57 (15,3%)	15 (19,5%)	86 (44,3%)
4. Чи є суд специфічним суб'єктом кримінального процесуального доказування, зокрема цивільного позову?				
а) так;	93 (78,8%)	312 (83,6%)	57 (74%)	148 (76,3%)
б) ні	25 (21,2%)	61 (16,4%)	20 (26%)	46 (23,7%)
5. Діяльність прокурора щодо цивільного позову на стадії судового провадження полягає:				
а) в активному обстоюванні перед судом	98	297	71	167

необхідності його задоволення;	(83,1%)	(79,6%)	(92,2%)	(86,1%)
б) виключно у пред'явленні та обстоюванні позову в інтересах держави та окремих категорій громадян у порядку, передбаченому КПК України та законом;	17 (14,4%)	64 (17,2%)	5 (6,5%)	27 (13,9%)
в) у спростуванні заявленого позову потерпілим (цивільним позивачем)	3 (2,5%)	12 (3,2%)	1 (1,3%)	0
6. Яким чином слідчому необхідно вирішувати питання щодо відшкодування заподіяної шкоди потерпілому в кримінальному провадженні?				
а) вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову;	91 (77,2%)	365 (97,8%)	72 (93,5%)	178 (91,8%)
б) лише встановити характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням;	26 (22%)	7 (1,9%)	5 (6,5%)	15 (7,7%)
в) роз'яснити потерпілому (цивільному позивачу) про їх право заявити цивільний позов	1 (0,8%)	1 (0,3%)	0	1 (0,5%)
7. Чи є керівник органу досудового розслідування суб'єктом доказування цивільного позову у кримінальному провадженні зі сторони обвинувачення?				
а) так, за будь-яких умов;	7 (5,9%)	110 (29,5%)	10 (13%)	54 (27,8%)
б) він може проводити свою діяльність щодо позову лише тоді, коли здійснює досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;	109 (92,4%)	260 (69,7%)	63 (81,8%)	135 (69,6%)
в) ні	2 (1,7%)	3 (0,8%)	4 (5,2%)	5 (2,6%)
8. Потерпілий, цивільний позивач як суб'єкти доказування цивільного позову у кримінальному провадженні:				
а) приймають участь в доказуванні підстав, виду та розміру цивільного позову за допомогою подання органу, що веде провадження, відповідних доказів;	115 (97,5%)	299 (80,2%)	72 (93,5%)	187 (96,4%)
б) приймають участь у слідчих (розшукових) діях та інших процесуальних діях, визначених прокурором, слідчим;	3 (2,5%)	65 (17,4%)	3 (3,9%)	7 (3,6%)
в) не приймають участі у безпосередній перевірці відповідних доказів щодо заявленого цивільного позову, поданих суб'єктами кримінального провадження сторони захисту	0	9 (2,4%)	2 (2,6%)	0
9. Як Ви відносите до того, щоб надати право потерпілому у кримінальному провадженні на отримання правової допомоги за рахунок держави у випадках, що мають бути передбачені Законом України «Про правову допомогу»?				
а) позитивно;	89 (75,4%)	359 (96,2%)	43 (55,8%)	134 (69,1%)
б) негативно;	29 (24,6%)	14 (3,8%)	34 (44,2%)	60 (30,9%)
10. Чи повинен мати право потерпілий (цивільний позивач), їх представники				

самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової?				
а) так;	71 (60,2%)	279 (74,8%)	66 (85,7%)	181 (93,3%)
б) так, окрім обов'язкової;	44 (37,3%)	89 (23,9%)	8 (10,4%)	11 (5,7%)
в) ні, цим правом наділені виключно суб'єкти сторони захисту	3 (2,5%)	5 (1,3%)	3 (3,9%)	2 (1%)
11. Чи погоджуєтесь Ви з тим, щоб відомості про цивільного позивача (цивільного відповідача, якщо до нього пред'явлено цивільний позов), їх представників (П.І.Б.) прокурор, слідчий вносили до Єдиного реєстру досудових розслідувань протягом 24 годин з моменту подання позовної заяви та, відповідно, підтвердження повноважень представника?				
а) так;	64 (54,2%)	203 (54,4%)	45 (58,4%)	109 (56,2%)
б) ні	54 (45,8%)	170 (45,6%)	32 (41,6%)	85 (43,8%)
12. На Вашу думку, чи є необхідність у закріпленні окремої норми в КПК України щодо прав та обов'язків саме цивільного позивача?				
а) так;	78 (66,1%)	277 (74,3%)	47 (61%)	119 (61,3%)
б) ні, права та обов'язки цивільного позивача є похідними від прав та обов'язків потерпілого в частині, що стосуються цивільного позову	40 (33,9%)	96 (25,7%)	30 (39%)	75 (38,4%)
13. Представник потерпілого як суб'єкт доказування цивільного позову:				
а) користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику;	55 (46,6%)	175 (46,9%)	36 (46,7%)	93 (47,9%)
б) з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'являє від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснює в подальшому доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримує позов в судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує.	63 (53,4%)	198 (53,1%)	41 (53,3%)	101 (52,1%)
14. Чи потрібно передбачити в Кримінальному процесуальному кодексі України такий вид доказів, як показання цивільного позивача, цивільного відповідача, представника цивільного позивача, представника цивільного відповідача?				
а) так;	62 (52,5%)	195 (52,3%)	40 (51,9%)	105 (54,1%)
б) ні	56 (47,5%)	178 (47,7%)	37 (48,1%)	89 (45,9%)
15. Які, на Вашу думку, будуть доцільними та логічними зміни, внесені до діючого КПК України щодо такого учасника кримінального провадження, як цивільний відповідач?				
а) чітке визначення, на якій підставі і з якого моменту особа набуває статусу	0	5 (1,3%)	1 (1,3%)	1 (0,5%)

цивільного відповідача;				
б) визначення прав та обов'язків, якими наділений саме цивільний відповідач, а не містити посилання на норми щодо прав та обов'язків інших учасників кримінального провадження;	111 (94,1%)	298 (79,9%)	68 (88,3%)	149 (76,8%)
в) зміни не потрібні	7 (5,9%)	70 (18,8%)	8 (10,4%)	44 (22,7%)
16. На Ваш погляд, чи є необхідність в закріпленні на законодавчому рівні положення щодо оплати праці представника цивільного позивача та представника цивільного відповідача?				
а) так;	4 (3,4%)	7 (1,9%)	30 (39%)	4 (2,1%)
б) ні;	94 (79,7%)	315 (84,4%)	30 (39%)	137 (70,6%)
в) важко відповісти	20 (16,9%)	51 (13,7%)	17 (22%)	53 (27,3%)
17. Коли слід вживати заходи забезпечення цивільного позову?				
а) одразу ж після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових проваджень;	3 (2,5%)	21 (5,6%)	4 (5,2%)	6 (3,1%)
б) після заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні;	114 (96,6%)	349 (93,6%)	71 (92,2%)	186 (95,9%)
в) після проведення комплексу необхідних слідчих (розшукових) дій по кримінальному провадженню;	1 (0,9%)	3 (0,8%)	2 (2,6%)	2 (1%)
г) наприкінці досудового розслідування	0	0	0	0
18. Хто, на Вашу думку, має в першу чергу займатися забезпеченням відшкодування шкоди, заподіяної кримінальними правопорушеннями?				
а) слідчий;	64 (54,2%)	180 (48,3%)	65 (84,4%)	143 (73,7%)
б) прокурор;	54 (45,8%)	193 (51,7%)	12 (15,6%)	51 (26,3%)
в) потерпілий та/або його представник;	0	0	0	0
г) підозрюваний, обвинувачений;	0	0	0	0
г) опікуни чи піклувальники;	0	0	0	0
19. Як Ви вважаєте, чи доцільним буде розроблення та прийняття Закону України «Про відшкодування за рахунок держави шкоди фізичним особам, які потерпіли від кримінального правопорушення»?				
а) так;	103 (87,3%)	361 (96,8%)	71 (92,2%)	177 (91,2%)
б) ні.	15 (12,7%)	12 (3,2%)	6 (7,8%)	17 (8,8%)

Додаток Г

**Узагальнення
результатів вивчення кримінальних проваджень із заявленими
цивільними позовами за 2013 р. – перше півріччя 2016 р.**

Всього вивчено 283 кримінальних проваджень, розглянутих у судах першої інстанції протягом 2013 р. – першого півріччя 2016 р. (згідно з даними Єдиного реєстру судових рішень).

1. Цивільний позов у кримінальному провадженні пред'являвся:

- потерпілим – 41%
- цивільним позивачем (фізичною особою) – 17%
- цивільним позивачем (юридичною особою) – 33%
- прокурором – 9%

2. Вид шкоди:

- майнова – 73%
- моральна – 27%

3. Заходи, що вживалися слідчим, прокурором, судом для забезпечення позову:

- арешт майна – 55%
- повернення майна потерпілому (цивільному позивачу) – 11%
- добровільне відшкодування шкоди підозрюваним, обвинуваченим – 34%

4. Заперечення встановленої суми відшкодування шкоди за цивільним позовом

- обвинувачений – 60%
- захисник – 5%
- цивільний відповідач – 35%

5. Рішення суду в частині пред'явленого цивільного позову:

- задовольнив повністю – 59%
- задовольнив частково – 38%
- відмовив у задоволенні – 3%
- залиш позов без розгляду – 0%

Додаток Д

**МІНІСТЕРСТВО
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035
тел. 248-8952, post@naiau.kiev.ua

Голові Комітету Верховної Ради
України з питань законодавчого
забезпечення правоохоронної
діяльності
Кожем'якіну А.А.

16.03 2016 № 46/16 НД

На № _____ від _____ 20 ____

Про направлення пропозицій щодо
внесення змін до КПК України

Шановний Андрію Анатолійовичу!

Надсилаємо Вам пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України за результатами дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Кравченко Наталії Станіславівни на тему: «Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні».

Додаток: на 22 арк. в 1 прим.

**З повагою
ректор**

В.В. Черней

ЗАКОН УКРАЇНИ

**Про внесення змін до Кримінального
процесуального кодексу України щодо діяльності сторін кримінального
провадження в доказуванні цивільного позову за результатами
дисертаційного дослідження Кравченко Н.С.
«Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні»**

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є**:

I. Внести до [Кримінального процесуального кодексу України](#) (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9-13, ст. 88) такі зміни:

1. Текст статті 2 викласти в такій редакції:

«Завданнями кримінального провадження є:

1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також відновлення порушених, внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів фізичних осіб (майнових прав юридичних осіб) шляхом відшкодування (компенсації) завданої шкоди;

2) охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження;

3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто винив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура»;

2. Назви глави 3, § 2 та § 3 викласти в такій редакції:

«Суд, суб'єкти та інші учасники кримінального провадження»;

§ 2. «Суб'єкти кримінального провадження зі сторони обвинувачення»;

§ 3. «Суб'єкти кримінального провадження зі сторони захисту»;

3. Частину першу статті 55 викласти в такій редакції:

«1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової, фізичної або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди»;

4. У статті 55:

перед абзацом другим частини шостої доповнити реченням такого змісту:

«Якщо встановлено, що особа, перебуває в стані, який унеможливорює подання заяви про залучення її як потерпілого та не має жодного близького родича чи члена сім'ї, слідчий або прокурор залучає до кримінального провадження суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу" для здійснення представництва такого потерпілого, про що виносить вмотивовану постанову, яка може бути оскаржена слідчому судді»;

5. Пункти 13, 14 частини першої статті 56 викласти в такій редакції:

«13) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення, зокрема щодо проведення експертизи, у порядку і випадках, передбачених цим Кодексом»;

14) отримувати правову допомогу за рахунок держави у випадках, передбачених Законом України "Про безоплатну правову допомогу"»;

6. Частину першу статті 58 викласти в такій редакції:

«1. Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а також, у разі наявності для цього підстав, суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України "Про безоплатну правову допомогу"»;

7. У статті 58:

доповнити абзац другий до частини четвертої такого змісту:

«Представник потерпілого – суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право, виконуючи покладені на нього функції представництва інтересів, з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'явити від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати надалі доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування, а також підтримувати позов у судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує»;

8. У статті 59:

доповнити частиною третьою такого змісту:

«3. Батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, які залучаються до участі як законні представники неповнолітнього потерпілого або недієздатної чи обмежено дієздатної особи, що є потерпілим, вправі разом з останнім заявити цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати доказування підстав, виду і розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримувати позов у суді. В разі відсутності названих осіб, представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено

дієздатний потерпілий, – не мають права пред’явити цивільний позов від імені останніх, таким правом наділені суб’єкти надання безоплатної вторинної допомоги відповідно до ст. 14-1 Закону України ”Про безоплатну правову допомогу”»;

9. У статті 61:

частину третю виключити;

10. У статті 62:

частину третю виключити;

11. У статті 243:

частину другу викласти в такій редакції:

«2. Сторона захисту, а також потерпілий (цивільний позивач), їх представники мають право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов’язкової»;

12. Доповнити статтею 61-1 такого змісту:

«Стаття 61-1. Процесуальні права та обов’язки цивільного позивача

«1. Цивільний позивач має право: 1) бути повідомленим про свої права та обов’язки, передбачені цим Кодексом; 2) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; 3) заявляти відводи та інші клопотання; 4) за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім’ї, майна та житла; 5) давати пояснення, показання щодо цивільного позову рідною чи іншою мовою, якою він вільно володіє, або відмовитися їх давати; безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 6) ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються цивільного позову, з моменту закінчення досудового розслідування і відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу в порядку, передбаченому цим Кодексом; 7) брати участь у судовому розгляді кримінального провадження; 8) звертатись з клопотанням до слідчого та суду про вжиття заходів щодо забезпечення заявленого позову; 9) підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення; 10) заявляти відводи; 11) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому цим Кодексом, а також подавати скарги на вирок або ухвалу суду в частині, що стосується цивільного позову; 12) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; 13) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити цивільному позивачеві застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін

життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 14) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених цим Кодексом; 15) користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.

2. Цивільний позивач зобов'язаний: 1) прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а вразі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення, а також доказуванню слідчим, прокурором та судом (під час судового розгляду) виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням; 3) не розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю; 4) за вимогою слідчого, прокурора, слідчого судді та суду надавати документи, які він має у своєму розпорядженні, пов'язані з заявленим позовом».

13. Доповнити статтею 62-1 такого змісту:

«Стаття 62-1. Процесуальні права та обов'язки цивільного відповідача

«1. Цивільний відповідач має право: а) на стадії досудового розслідування: 1) знати зміст цивільного позову; 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) давати пояснення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову; 4) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову; 5) брати участь у проведенні процесуальних дій; 6) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 7) застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; 8) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 9) заявляти відводи; 10) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосуються цивільного позову; 11) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 12) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом; 13) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, та, в разі необхідності, користуватися послугами перекладача за рахунок держави; б) у судовому провадженні: 1) брати участь під час судового розгляду у допиті свідків; 2) збирати і подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені

працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому КПК України порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

2. Цивільний відповідач зобов'язаний: 1) прибувати за викликом до слідчого, прокурора, суду, а в разі неможливості прибути у призначений строк – заздалегідь повідомити про це; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення цивільного позову; 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового розслідування».

14. Доповнити статтею 128-1 такого змісту:

«Стаття 128-1. Заходи забезпечення цивільного позову

«1. Заходами забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні є:

1) виявлення та тимчасове вилучення майна, на яке може бути накладено арешт;

2) накладення арешту на майно (підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння);

3) збереження майна до вирішення питання щодо цивільного позову в судовому розгляді кримінального провадження.

2. Якщо особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням спричинено шкоду (майнову та/або моральну), заявила цивільний позов під час кримінального провадження, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, зобов'язані своєчасно, за клопотанням вказаної особи або з власної ініціативи, в межах своїх повноважень вжити заходів щодо забезпечення цивільного позову, зокрема, шляхом подання відповідного клопотання до слідчого судді про накладення арешту на майно (підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння).

3. Потерпілий, цивільний позивач або їх представники чи законні представники мають право під час досудового розслідування самостійно звернутися з клопотанням до слідчого судді про вжиття заходів забезпечення цивільного позову (або до суду під час підготовчого судового засідання), якщо такі дії не було вжито раніше прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

4. Слідчий суддя (або суд під час підготовчого судового засідання) при розгляді клопотання про вжиття заходів забезпечення цивільного позову керується главою 9 розділу I та правилами, передбаченими розділом II цього Кодексу, має право обрати відповідний захід, змінити чи скасувати, раніше вжиті заходи забезпечення цивільного позову.

5. В судовому засіданні, за відсутності зазначених клопотань, однак при наявності пред'явленого цивільного позову у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення цивільного позову, якщо таких дій не було вжито на стадії досудового розслідування прокурором, слідчим за погодженням з прокурором, до вступу судового рішення (вироку, ухвали) по кримінальному провадженню в закону силу, які застосовуються в порядку, передбаченому цим Кодексом».

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

**Ад'юнкт
кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
капітан поліції**

Н.С. Кравченко

Додаток Ж

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ
до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального
процесуального кодексу України щодо діяльності сторін кримінального
провадження в доказуванні цивільного позову за результатами
дослідження Кравченко Н.С. «Суб'єкти доказування цивільного позову в
кримінальному провадженні»»

Зміст чинної норми КПК України	Зміст пропонованої норми КПК України
Стаття 2 «Завдання кримінального провадження»	
1. Завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.	Завданнями кримінального провадження є: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, <i>а також відновлення порушених, внаслідок вчинення кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, майнових та особистих немайнових прав і законних інтересів фізичних осіб (майнових прав юридичних осіб) шляхом відшкодування (компенсації) завданої шкоди;</i> 2) охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто винив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.
Глава 3. «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження»	
«Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження»	«Суд, <i>суб'єкти</i> та інші учасники кримінального провадження»
§ 2. «Сторона обвинувачення»	§ 2. <i>«Суб'єкти кримінального провадження зі сторони обвинувачення»</i>
§ 3. «Сторона захисту»	§ 3. <i>«Суб'єкти кримінального провадження зі сторони захисту»</i>

Частина 1 ст. 55 «Потерпілий»	
1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.	1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової , фізичної або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди.
Абзац 2 ч. 6 ст. 55 «Потерпілий»	
6. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб. <u>Такий абзац відсутній.</u> Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлилював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.	6. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб. Якщо встановлено, що особа, перебуває в стані, який унеможливорює подання заяви про залучення її як потерпілого та не має жодного близького родича чи члена сім'ї, слідчий або прокурор залучає до кримінального провадження суб'єкта надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу» для здійснення представництва такого потерпілого, про що виносить вмотивовану постанову, яка може бути оскаржена слідчому судді. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлилював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.
Пункт 13, 14 ч. 1 ст. 56 КПК «Права потерпілого»	
13) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у	13) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення,

випадках, передбачених цим Кодексом; 14) користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.	<i>зокрема, щодо проведення експертизи, у порядку і випадках, передбачених цим Кодексом»;</i> 14) <i>отримувати правову допомогу за рахунок держави у випадках, передбачених Законом України «Про безоплатну правову допомогу» та користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.</i>
Частина 1 ст. 58 «Представник потерпілого»	
1. Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником.	1. Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, <i>а також, у разі наявності для цього підстав, суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу».</i>
Абзац 2 ч. 4 ст. 58 «Представник потерпілого»	
4. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.	4. Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. <i>Представник потерпілого – суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право, виконуючи покладені на нього функції представництва інтересів, з урахуванням побажань потерпілого, разом з останнім пред'явити від його імені цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати надалі доказування підстав, виду та розміру шкоди під час досудового розслідування, а також підтримувати позов у судовому засіданні, якщо потерпілий проти цього не заперечує.</i>
Частина 3 ст. 59 «Законний представник потерпілого»	
Частина третя відсутня	3. <i>Батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, які залучаються до участі як законні представники неповнолітнього потерпілого або недієздатної чи</i>

	<i>обмежено дієздатної особи, що є потерпілим, вправі разом з останнім заявити цивільний позов у кримінальному провадженні, а також здійснювати доказування підстав, виду і розміру шкоди під час досудового розслідування та підтримувати позов у суді. В разі відсутності названих осіб, представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний потерпілий, – не мають права пред'явити цивільний позов від імені останніх, таким правом наділені суб'єкти надання безоплатної вторинної допомоги відповідно до ст. 14-1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу».</i>
Частина 3 ст. 61 «Цивільний позивач»	
3. Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених цим Кодексом для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.	Частина третю виключити.
Частина 3 ст. 62 «Цивільний відповідач»	
3. Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені цим Кодексом для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених цим Кодексом	Частина третю виключити.

для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.	
Частина 2 ст. 243 «Порядок залучення експерта»	
2. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.	2. Сторона захисту, <i>а також потерпілий (цивільний позивач), їх представники мають право</i> самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.
Стаття 61-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного позивача»	
Така стаття відсутня	1. Цивільний позивач має право: 1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом; 2) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; 3) заявляти відводи та інші клопотання; 4) за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; 5) давати пояснення, показання щодо цивільного позову рідною чи іншою мовою, якою він вільно володіє, або відмовитися їх давати; безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; 6) ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються цивільного позову, з моменту закінчення досудового розслідування і відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу в порядку, передбаченому цим Кодексом; 7) брати участь у судовому розгляді кримінального провадження; 8) звертатись з клопотанням до слідчого та суду про вжиття заходів щодо забезпечення заявленого позову; 9) підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення; 10) заявляти відводи; 11) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку,

передбаченому цим Кодексом, а також подавати скарги на вирок або ухвалу суду в частині, що стосується цивільного позову; 12) мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; 13) застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити цивільному позивачеві застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); 14) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених цим Кодексом; 15) користуватися іншими правами, передбаченими цим Кодексом.

2. Цивільний позивач зобов'язаний: 1) прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а вразі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття; 2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення, а також доказуванню слідчим, прокурором та судом (під час судового розгляду) виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням; 3) не розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю; 4) за вимогою слідчого, прокурора, слідчого судді та суду надавати документи, які він має у

	<i>своєму розпорядженні, пов'язані з заявленим позовом.</i>
Стаття 62-1 «Процесуальні права та обов'язки цивільного відповідача»	
Така стаття відсутня	1. Цивільний відповідач має право: <u>а) на стадії досудового розслідування:</u> 1) знати зміст цивільного позову; 2) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом, а також отримати їх роз'яснення; 3) давати пояснення, показання з приводу пред'явленого цивільного позову; 4) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази, що стосуються пред'явленого цивільного позову; 5) брати участь у проведенні процесуальних дій; 6) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; 7) застосовувати з дотриманням вимог КПК технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; 8) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо; 9) заявляти відводи; 10) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в частині, що стосуються цивільного позову; 11) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України; 12) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду в порядку, визначеному законом; 13) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, та, в разі необхідності, користуватися послугами перекладача за рахунок держави; <u>б) у судовому</u>

	<u>провадженні:</u> 1) брати участь під час судового розгляду у допиті свідків; 2) збирати і подавати суду докази; 3) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження; 4) виступати в судових дебатах; 5) ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження; 6) оскаржувати в установленому КПК України порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення. 2. Цивільний відповідач зобов'язаний: 1) прибувати за викликом до слідчого, прокурора, суду, а в разі неможливості прибути у призначений строк – заздалегідь повідомити про це; 2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення цивільного позову; 3) підкорятися законним вимогам і розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; 4) не розголошувати без дозволу слідчого або прокурора дані досудового розслідування.
Стаття 128-1 «Заходи забезпечення цивільного позову»	
Така стаття відсутня	1. Заходами забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні є: 1) виявлення та тимчасове вилучення майна, на яке може бути накладено арешт; 2) накладення арешту на майно (підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння); 3) збереження майна до вирішення питання щодо цивільного позову в судовому розгляді кримінального провадження. 2. Якщо особа, якій кримінальним

правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням спричинено шкоду (майнову та/або моральну), заявила цивільний позов під час кримінального провадження, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, зобов'язані своєчасно, за клопотанням вказаної особи або з власної ініціативи, в межах своїх повноважень вжити заходів щодо забезпечення цивільного позову, зокрема, шляхом подання відповідного клопотання до слідчого судді про накладення арешту на майно (підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння).

3. Потерпілий, цивільний позивач або їх представники чи законні представники мають право під час досудового розслідування самостійно звернутися з клопотанням до слідчого судді про вжиття заходів забезпечення цивільного позову (або до суду під час підготовчого судового засідання), якщо такі дії не було вжито раніше прокурором або слідчим за погодженням з прокурором.

4. Слідчий суддя (або суд під час підготовчого судового засідання) при розгляді клопотання про вжиття заходів забезпечення цивільного позову керується главою 9 розділу I та правилами, передбаченими розділом II цього Кодексу, має право обрати відповідний захід, змінити чи скасувати, раніше вжиті заходи забезпечення цивільного позову.

5. В судовому засіданні, за відсутності зазначених клопотань, однак при наявності пред'явленого цивільного позову у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний постановити ухвалу про вжиття заходів забезпечення цивільного позову, якщо таких дій не було вжито на стадії досудового розслідування

	<i>прокурором, слідчим за погодженням з прокурором, до вступу судового рішення (вироку, ухвали) по кримінальному провадженню в закону силу, які застосовуються в порядку, передбаченому цим Кодексом.</i>
--	---

**Ад'юнкт
кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ
капітан поліції**

Н.С. Кравченко

Додаток 3

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника Головного
слідчого управління МВС України
кандидат юридичних наук

І.В. Цюприк

2015

АКТ

**впровадження у практичну діяльність слідчих органів внутрішніх справ
України матеріалів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри
кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
Кравченко Наталії Станіславівни на тему:
“Суб’єкти доказування цивільного позову в кримінальному
провадженні”**

Комісія у складі: заступника начальника управління ГСУ МВС України
Цуцкірідзе М.С., начальника відділу ГСУ МВС України Мірковця Д.М.,
старшого слідчого в ОВС ГСУ МВС України Шевчишена А.В., склала цей
акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри
кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Кравченко
Наталії Станіславівни на тему: “Суб’єкти доказування цивільного позову в
кримінальному провадженні” можуть застосовуватися у практичній
діяльності слідчими підрозділів, а також під час проведення занять в системі
службової підготовки.

**Заступник начальника управління
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

М.С. Цуцкірідзе

**Начальник відділу
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Старший слідчий в ОВС
ГСУ МВС України
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишен

Додаток К

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор НАВС
доктор юридичних наук,
професор

С.Д. Гусарєв

16. 10 2014 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри кримінального процесу
Кравченко Наталії Станіславівни з теми
«Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні»
у навчальний процес та науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: начальника навчально-методичного центру, кандидата юридичних наук **Корж-Ікаєвої Т.Г.**, заступника начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук **Калиновського О.В.** та начальника докторантури та ад'юнктури, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника **Сербина Р.А.** склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри кримінального процесу **Національної академії внутрішніх справ Кравченко Н.С.** з теми: «Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні» (спеціальність 12.00.09) впроваджені у навчальний процес та науково-дослідну роботу академії.

1. Матеріали дисертаційного дослідження Кравченко Н.С. застосовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекційних, семінарських і практичних занять зі слухачами, курсантами та студентами з таких дисциплін, як «Кримінальний процес», «Судові та правоохоронні органи України», «Управління підрозділами досудового слідства», а також у рамках підвищення кваліфікації слідчих та працівників оперативних підрозділів згідно з

затвердженими МВС України навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ.

2. Результати дисертаційного дослідження Кравченко Н.С. відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для курсантів, студентів, слухачів магістратури, ад'юнктів та викладачів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

- Кравченко Н. С. Діяльність суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні [Текст] / Н. С. Кравченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 25. – 2014. – С. 254-258;

- Кравченко Н. С. Методологические особенности доказывания гражданского иска в уголовном производстве [Текст] / Н. С. Кравченко // Право и политика. Научно-методический журнал. Киргизская Республика. – 2014. – № 2/2. – С. 79-82;

- Кравченко Н. С. Цивільний позов як форма охорони прав та законних інтересів потерпілих в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень»: Міжнародна науково-практична конференція, 13-14 грудня 2013 р. – К. : У 2 частинах. Центр правових наукових досліджень, 2013. – Частина I. – С. 51-53;

- Кравченко Н. С. Класифікація суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук. 2014 : тези наукових доповідей та повідомлень на круглих столах 23 та 27 січня 2014 року. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2014. – С. 78-82;

- Кравченко Н. С. Класифікація суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Дні науки Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультеті правничих наук. 2014 : тези наукових доповідей та повідомлень на круглих столах 23 та 27 січня

2014 року. – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2014. – С. 78-82;

- Кравченко Н. С. Реалізація принципу змагальності сторін при доказуванні цивільного позову / Н. С. Кравченко // Актуальні проблеми адміністративного права та кримінального права і процесу: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (в авторській редакції), (Донецьк 15 березня 2014 року) : Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 140-142;

- Кравченко Н. С. Діяльність суду по доказуванню цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах: матеріали круглого столу (Київ, 4 квітня, 2014 р.). – К.: ФОП Ліпкан О. С., 2014. – С. 172-175;

- Kravchenko N. Reimbursement (compensation) to victims in Ukraine and in the USA / Н. С. Кравченко // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених: Матеріали Всеукраїнської конференції. – Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2014. – С. 36-38.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

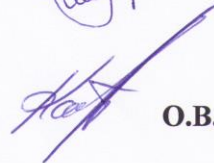
Члени комісії:

**Начальник навчально-методичного
центру НАВС, кандидат юридичних наук**

Т.Г. Корж-Ікаєва

**Заступник начальника відділу організації
науково-дослідної роботи,
кандидат юридичних наук**

О.В. Калиновський

**Начальник докторантури та
ад'юнктури НАВС,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Р.А. Сербин

Додаток Л

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор з наукової
роботи Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
доктор фізико-математичних наук,
професор

В. О. Катрич

2015 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Кравченко Наталії Станіславівни з теми:

**«Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні»
за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
у навчальний процес**

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Комісія у складі д.ю.н., доц. Даньшина М. В., д.ю.н., проф. Руденка М. В., д.ю.н., проф. Трубникова В. М. склала даний акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Кравченко Н. С. з теми: «Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність мають належний науковий та високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність та доцільність при використанні під час підготовки і проведення усіх видів занять та в навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Судові та правоохоронні органи України», «Актуальні питання прокурорської діяльності» в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Окремі результати дисертаційного дослідження Кравченко Н. С. знайшли своє відображення в навчально-методичних матеріалах для студентів, слухачів магістратури та аспірантів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

- Кравченко Н. С. Діяльність суду, прокурора та слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко

// Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 25. – 2014. – С. 254-258;

- Кравченко Н. С. Методологические особенности доказывания гражданского иска в уголовном производстве / Н. С. Кравченко // Научно-методический журнал Киргизской Республики «Право и политика», 2014. – №2/2. – С. 79-82;

- Кравченко Н. С. Роль потерпілого (його представника) у доказуванні цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». Випуск 10-1, том 2, 2014. – С. 128-131;

- Кравченко Н. С. Участь цивільного відповідача в доказуванні цивільного позову / Н. С. Кравченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 2. – С. 125-135;

- Кравченко Н. С. Цивільний позов як форма охорони прав та законних інтересів потерпілих в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (13-14 грудня 2013 р.). – К. : У 2-х частинах. Центр правових наукових досліджень, 2013. – Частина I. – С. 51-53;

- Кравченко Н. С. Класифікація суб'єктів доказування цивільного позову в кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // матеріали круглого столу, присвяченого «Сучасним проблемам теорії та практики кримінального та кримінального процесуального права України» (27 січня 2014 року). – К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2014. – С. 78-82 ;

- Кравченко Н. С. Реалізація засади змагальності сторін при доказуванні цивільного позову / Н. С. Кравченко // матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу» (15 березня 2014 року). – Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 140-142;

- Кравченко Н. С. Специфіка діяльності прокурора щодо пред'явлення та підтримання цивільного позову / Н. С. Кравченко // матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми юридичної науки – 2014» (21 березня 2014 року). – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2014. – С. 135-137;

- Кравченко Н. С. Відшкодування (компенсація) шкоди потерпілим в Україні та в США («Reimbursement (compensation) to victims in Ukraine and in the USA») / Н. С. Кравченко // матеріали Всеукраїнської конференції «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (17 квітня 2014

року). – Харків: Національний юридичний університет України імені Ярослава Мудрого, 2014. – С. 36-38;

- Кравченко Н. С. Діяльність суду по доказуванню цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // матеріали круглого столу до 80-річчя з дня народження професора А.Я. Дубинського, присвяченому «Проблемним питанням застосування КПК України в сучасних умовах» (04 квітня, 2014 року). – К.: ФОП Ліпкан О.С., 2014. – С. 172-175;

- Кравченко Н. С. Діяльність слідчого щодо доказування цивільного позову у кримінальному провадженні / Н. С. Кравченко // матеріали XIV міжвузівської науково-практичної конференції курсантів, студентів і слухачів «Використання сучасних досягнень криміналістики та кримінального процесу в боротьбі зі злочинністю» (11 квітня 2014 року). – Донецьк: Донецький юридичний інститут МВС України, 2014;

- Кравченко Н. С. Особливості доказування цивільного позову в кримінальному провадженні за участю цивільного позивача (його представника) / Н. С. Кравченко // матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ (23 січня 2015 року). – Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 285-287.

Голова комісії:

М. В. Даньшин

Члени комісії:

М. В. Руденко

В. М. Трубников